GEC S4 01 (M/P)

উন্নয়ন অর্থনীতি

চতুর্থ ষাণ্মাসিক

অর্থ বিজ্ঞান

খণ্ড ঃ ২

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

অধ্যাপক মাধুর্য প্রসাদ বেজবৰুৱা, অর্থনীতি বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপক নিচাৰ আহমেদ বৰুৱা, অর্থনীতি বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° গৌতম মজুমদাৰ, অর্থনীতি বিভাগ,কটন বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষীঃ উৎপল ডেকা,কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	অৱিহণা যোগাইছে	ভাষান্তৰকাৰী
৮	ড° গৌতম মজুমদাৰ কটন বিশ্ববিদ্যালয়, গুৱাহাটী	ৰমেন শর্মা ডিমাকুছি কনিষ্ঠ মহাবিদ্যালয় ড° খনীন্দ্র চন্দ্র শর্মা (অৱসৰ প্রাপ্ত) গুৱাহাটী মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী
৯	আজিমুল হ'ক অৰুনাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ	কস্মিৰা শর্মা ডিমাকুছি মহাবিদ্যালয়, ডিমাকুছি
১০	আজিমুল হ'ক অৰুনাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ	আজিমুল হ'ক অৰুনাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ
১১	আজিমুল হ'ক অৰুনাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ	কস্মিৰা শর্মা ডিমাকুছি মহাবিদ্যালয়, ডিমাকুছি
১২	বিদ্যুৎ বিকাশ বৈশ্য প্রাগজ্যোতিষ মহাবিদ্যালয়	ড° মনিশা ভট্টাচার্য্য, গোৱালপাৰা মহাবিদ্যালয়
১৩	চন্দ্রমা গোস্বামী কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়	ড° মনিশা ভট্টাচার্য্য, গোৱালপাৰা মহাবিদ্যালয়
১৪	চন্দন গোস্বামী মৰিগাওঁ মহাবিদ্যালয়	আজিমুল হ'ক অৰুনাচল ইউনিভাৰচিটি অফ ষ্টাদিচ
১৫	চন্দন গোস্বামী মৰিগাওঁ মহাবিদ্যালয়	ড° মনিশা ভট্টাচার্য্য, গোৱালপাৰা মহাবিদ্যালয়

সম্পাদনাঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ ড° গৌতম মজুমদাৰ, কটন বিশ্ববিদ্যালয়, গুৱাহাটী

ভাষা সম্পাদনাঃ (মূল ইংৰাজী) ঃ ড° মানৱ মেধি ,বড়োলেণ্ড বিশ্ববিদ্যালয় , কোকৰাঝাৰ

(অসমীয়া) ঃ ড° খনীন্দ্র চন্দ্র শর্মা (অৱসৰ প্রাপ্ত), গুৱাহাটী মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী

***প্রথম প্রকাশ* ঃ জুন, ২০১৮**

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা
দূৰ শিক্ষা ব্যুৰো,বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী - ৭৮১০১৭,
উপ-মুখ্য কার্যালয় ঃ হাউচফেড কমপ্লেক্স, দিছপুৰ, গুৱাহাটী - ৭৮১০০৬
Web : www.kkhsou.in

বিষয়সূচী

অধ্যায় ৯ঃ **জনসংখ্যা আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন**

জনসংখ্যা গাঁথনিৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্ব, জনসংখ্যা আৰু উন্নয়নৰ দুটা পাৰস্পৰিক মতবিৰোধ থকা দৃষ্টিভংগী ঃ মালথাচীয় দৃষ্টিভংগী আৰু কাৱ্‌নেটচ্‌- চাইমন-ব'চেৰাপ দৃষ্টিভংগী

অধ্যায় ১০ঃ **মূলধন গঠন আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন**

অর্থনৈতিক উন্নয়নত মূলধন গঠনৰ তাৎপর্য, উন্নয়নশীল দেশত মূলধন গঠনৰ হাৰ নিম্ন হোৱাৰ কাৰণ

অধ্যায় ১১ঃ **প্রযুক্তিগত পৰিৱর্তন আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন**

অর্থনৈতিক উন্নয়নত প্রযুক্তিৰ ভূমিকা, উন্নয়নশীল দেশত প্রযুক্তিগত সমস্যা

অধ্যায় ১২ঃ **অর্থনৈতিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা**

অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ পোষকতাকৰাত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা-সমস্যা আৰু প্রত্যাহ্বান; উন্নয়নশীল দেশত ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ভূমিকা

অধ্যায় ১৩ঃ **মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন**

উন্নয়নশীল দেশত মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা, ভাৰতত মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা

অধ্যায় ১৪ঃ **মানৱ সম্পদ উন্নয়ন**

মানৱ সম্পদ উন্নয়নঃ ধাৰণা আৰু তাৎপর্য, মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সূচকসমূহ

অধ্যায় ১৫ঃ **সহস্রাব্দ উন্নয়ন অভিপ্রায়**

সহস্রাব্দ উন্নয়ন অভিপ্রয়ঃ ধাৰণা আৰু গুৰুত্ব

খণ্ড পৰিচয় ঃ

খণ্ড- ২ ত মুঠ ৭ টা অধ্যায় আছে। অধ্যায় ৯ ত জনসংখ্যা আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায়টিত জনসংখ্যা গাঁথনিভিত্তিক ৰূপান্তৰ তত্ত্বটোৰ লগতে মালথাচীয় জনসংখ্যা তত্ত্বটো বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় ১০ ৰ আলোচনাৰ বিষয় হ'ল উন্নয়নশীল দেশবোৰত মূলধন সৃষ্টিৰ ভূমিকা। ইয়াত উন্নয়নশীল দেশবোৰত মূলধন সৃষ্টিৰ হাৰ কিয় কম সেই বিষয়েও আলোচনা কৰা হৈছে। কাৰিকৰী পৰিৱর্তন আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ আলোচনাক মূল বিষয় হিচাপে লোৱা অধ্যায় ১১ তআলোচিত অন্য বিষয়বোৰ হ'ল কাৰিকৰী পৰিৱর্তনৰ শ্রম-প্রাচুর্য আৰু মূলধন-প্রাচুর্য পদ্ধতি দুটাৰ আপেক্ষিক গুৰুত্ব তথা উন্নয়নশীল দেশবোৰত এই পদ্ধতিৰ প্রয়োগ সাধ্যতা। অধ্যায় ১২ তঅর্থনৈতিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্রৰ ভূমিকা বহলাই ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। অর্থনৈতিক উন্নয়ন সাধন কৰোঁতে ৰাষ্ট্রই সন্মুখীন হোৱা সমস্যা তথা প্রত্যাহ্বান, ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডৰ আপেক্ষিক ভূমিকা আদি হ'ল অধ্যায়টিত আলোচিত আন কেইটামান গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়। অধ্যায় ১৩ তস্থান পোৱা বিষয়টো হ'ল মানৱশক্তি পৰিকল্পনা আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন। ইয়াত মানৱশক্তি পৰিকল্পনাৰ ধাৰণাটোৰ লগতে ভাৰতত মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা ব্যৱস্থাটোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন সমস্যাৰ আলোচনা হ'ল অধ্যায় ১৪ ৰ বিষয়। ইয়াত মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ তাৎপর্য, উদ্দেশ্য আৰু সূচকবোৰৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে। অধ্যায় ১৫ ত সহস্রাব্দ উন্নয়ন লক্ষ্য সম্পর্কে আলোচনা কৰা হৈছে। সহস্রাব্দ উন্নয়ন লক্ষ্য ()ৰ সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ, সফলতা আৰু বিফলতাৰ আলোচনাকো অধ্যায়টিত অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।

এই পাঠ্যবিষয়টি অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ লগে লগে সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব পাৰে। এইবোৰে আপোনাক মূল পাঠত উল্লেখ কৰা দৰকাৰী ধাৰণাসমূহ সৰল অর্থত বুজি পোৱাত সহায় কৰিব। 'জনা উচিত' বাকচবোৰৰ যোগে আপুনি মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূর্ণ তথ্যৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰিব। 'অনুশীলনী' সমূহে আপোনাৰ অধ্যয়ন অধিক সক্রিয় আৰু ফলপ্রসূ হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, প্রতিটো শাখাৰ অধ্যয়নৰ অন্তত 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ' যোগে আগবঢ়োৱা প্রশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্রগতি সম্পর্কে আপোনাক স্ব-পৰীক্ষণৰ সুবিধা প্রদান কৰিব। অধ্যয়নৰ লগে লগে উক্ত প্রশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহ লিখি অধ্যায়টিৰ শেষত দিয়া 'অগ্রগতিৰ খতিয়ান' ৰ উত্তৰসমূহৰ সৈতে ৰিজাই চোৱাটো অধিক লাভদায়ক হ'ব।

অধ্যায় ৯ ঃ জনসংখ্যা আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ মালথাচৰ জনসংখ্যা তত্ত্ব

৯.৪ জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্ব

৯.৫ জনসংখ্যা আৰু উন্নয়ন সম্পর্কে মালথাচীয় ধাৰণা আৰু কুজনেট চাইমন-ব'জৰাপৰ ধাৰণা

৯.৬ জনসংখ্যাৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ওপৰত প্ৰভাৱ

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (প্ৰশ্নোত্তৰ)

৯.১০ আহিঁ প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

উক্ত অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ মাজেৰে আপুনি বুজিবলৈ সক্ষম হ'ব—

- মালথাচৰ জনসংখ্যা তত্ত্ব
- জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্ব সম্পর্কে
- জনসংখ্যা আৰু উন্নয়ন সম্পর্কে সমালথাচ আৰু কুজনেট চাইমন- ব'জৰাপৰ ধাৰণাৰ তুলনামূলক সমীক্ষা
- উন্নয়নৰ ওপৰত জনসংখ্য বৃদ্ধিৰ প্ৰভাৱ সম্পর্কে

৯.২ পৰিচয়

অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু জনসংখ্যা উভয়ৰে মাজত এক পাৰস্পৰিক সম্পর্ক আছে। এফালে যেনেদৰে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত অর্থনৈতিক বিকাশে প্ৰভাৱ পেলায় একেদৰে জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়েও অর্থনৈতিক বিকাশত অৰিহণা যোগায়। অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ গুৰুত্বলৈ লক্ষ্য কৰি সংস্থাপিত অর্থনীতিবিদ (Classical Economists) সকলে এক কাম্য স্তৰৰ জনসংখ্যাৰ উল্লেখ কৰিছিল। যি পৰিমাণৰ জনসংখ্যাই জনমূৰি আয়ৰ পৰিমাণ সর্বাধিক কৰে, তাকে কাম্য জন সংখ্যা বোলে; আৰু ই জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰহণযোগ্য হয়। । উল্লেখযোগ্য যে অর্থনীতিবিদ মালথাচে বিশেষভাৱে জনসংখ্যা বৃদ্ধি আৰু অর্থনৈতিক বিকাশৰ মাজত থকা সম্পর্কটোৰ এক বিশ্লেষণ আগবঢ়াইছিল।

৯.৩ মালথাচৰ জনসংখ্যা তত্ত্ব

অৰ্থনীতিবিদ মালথাচে জনসংখ্য বৃদ্ধি আৰু উন্নয়ন সম্পৰ্কে ইং ১৭৯৮ চনত প্ৰকাশিত তেওঁৰ 'An Essay on the Principle of Population' শীৰ্ষক কিতাপত মত প্ৰকাশ কৰিছিল। এই তত্ত্বটিৰ প্ৰথমটো ধাৰণা অনুসৰি জনসংখ্যা জ্যামিতিক হাৰত বৃদ্ধি পায় (১,২,৪,৮,১৬..), য'ত- দ্বিতীয় ধাৰণা অনুসৰি খাদ্যৰ যোগান গণিতিক হাৰতহে বৃদ্ধি হয়,. (১,২,৩,৪,৫....)। সেই অনুসৰি মালথাচে বৰ্ণনা আগবঢ়াইছিল যে প্ৰতি বছৰত ২৫ বছৰত জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে খাদ্যযোগান অতিক্ৰম কৰি খাদ্যৰ নাটনিসদৃশ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব। এনে পৰিস্থিতিয়ে ক্ৰমাৎ সমাজত দৰিদ্ৰতা আৰু দুৰ্ভিক্ষৰ সৃষ্টি কৰে। সেয়েহে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত কাৰ্যকৰী ব্যৱস্থা গ্ৰহণ নকৰা পৰ্যন্ত অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ পৰিসৰ সীমাবদ্ধ হৈ থাকে।

মালথাচে জনসংখ্য বৃদ্ধিৰ নিয়ন্ত্ৰণ সম্পৰ্কে দুই ধৰণৰ ব্যৱস্থাৰ উল্লেখ কৰিছে- প্ৰতিকাৰমূলক নিয়ন্ত্ৰণ (preventive check) আৰু যোগাত্মক নিয়ন্ত্ৰণ (positive check) । ইয়াৰে প্ৰতিকাৰমূলক নিয়ন্ত্ৰণ হৈছে মানৱসৃষ্ট। এই নিয়ন্ত্ৰণসমূহ হ'ল জন্মনিয়ন্ত্ৰণ, বিবাহৰ বয়স, বৃদ্ধি ইত্যাদি অথবা কিছুপৰিমণে নৈতিক সংযম। অন্যহাতে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ যোগাত্মক নিয়ন্ত্ৰণসমূহ হ'ল বিভিন্ন কাৰকৰদ্বাৰা গড় আয়ু হ্ৰাস যেনে বেমাৰ, চৰম দৰিদ্ৰতা, যুদ্ধসদৃশ পৰিস্থিতি, মহামাৰী, দুৰ্বল জীৱনশৈলী তথা কৰ্ম পৰিৱেশ ইত্যাদি। এই আটাইবোৰেই মানুহৰ আয়ুস হ্ৰাস তথা মৃত্যুৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ একোটা কাৰণ। মালথাচে উল্লেখ কৰিছিল, যদি মানৱজাতিয়ে এনে অৱক্ষয়ৰপৰা হাত সৰিবলৈ প্ৰতিকাৰমূলক নিয়ন্ত্ৰণৰ ব্যৱস্থাসমূহ উচিতৰূপত কাৰ্যকৰী নকৰে, তেন্তে যোগাত্মক নিয়ন্ত্ৰণৰ ব্যৱস্থা সমূহ আহি পৰিব যাতে জনসংখ্যা এটা নিৰ্দিষ্ট পৰিসৰৰ অন্তৰ্গত হৈ যাক সহব্যলভ্য খাদ্য যোগানেৰে বৰ্তাই ৰাখিব পাৰি।

মালথাচীয় ধাৰণাৰ সমালোচনাঃ

মালথাচ সমালোচিত হোৱাৰ প্ৰধান কাৰণ আছিল তেওঁৰ জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ প্ৰতি থকা নৈৰাশ্যবাদী ভাবধাৰা। যি কি নহওক, তেওঁৰ তত্ত্বটো সমালোচিত হোৱাৰ প্ৰধান কাৰণসমূহ হ'ল-

(১) মালথাচে আঙুলিয়াই দিয়াৰ দৰে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ ধৰণ জ্যামিতিক আৰু খাদ্যৰ যোগান গনিতিক ক্ৰমৰ হোৱাৰ কোনো তথাকথিত প্ৰমাণ পোৱা নাযায়। খাদ্যৰ পৰিমাণ প্ৰযুক্তিগত উন্নতি সাধনৰ জৰিয়তে জনসংখ্যাতকৈও বৃদ্ধি কৰিব পাৰি।

(২) মালথাচে ধৰি লোৱাৰ দৰে ক্ৰমহ্ৰাসমান প্ৰতিদান (Dimishing Return) ধাৰণাটো কৃষিক্ষেত্ৰত সকলো সময়তে প্ৰযোজ্য নহয়।

(৩) মালথাচৰ দৃষ্টি অনুসৰি জনসংখ্যাৰ যোগাত্মক নিয়ন্ত্ৰণৰ ধাৰণাটো জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ সৈতে পোন পটীয়াকৈ জড়িত কৰিব নোৱাৰি। জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ অনুপস্থিতিত কিছুমান প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগো গা কৰি উঠা দেখা যায়।

মালথাচৰ জনসংখ্যা তত্ত্বটো যদিও তত্ত্বগতভাৱে ত্ৰুটিপূৰ্ণ, উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ জনপ্ৰিয়তা আৰু প্ৰাসংগিকতা আছে। যদিও তেওঁৰ জনসংখ্যাৰ প্ৰতি নৈৰাশ্যবাদী দৃষ্টিভংগী সমালোচিত হৈছিল, তথাপিও তেওঁৰ ধাৰণাক বৰ্তমানেও উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষভাৱে তাৎপৰ্যপূৰ্ণ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। জন্মহাৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত যোগাত্মক নিয়ন্ত্ৰণৰ ওপৰত বিশেষভাবে গুৰুত্ব আৰোপ কৰা বাবে তেওঁক আধুনিক পৰিয়াল পৰিকল্পনাৰ জনক বুলিও কোৱা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ মালথাচৰ জনসংখ্যা তত্ত্বটো লিখা। (২০টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ জনসংখ্যা বৃদ্ধি নিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত মালথাচে উল্লেখ কৰা নিয়ন্ত্ৰণ দুটা কি কি? (৭০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

৯.৪ জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্ব (Theory of Demographic Transition)

জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্বই কেনেদৰে প্ৰতিখন উন্নয়নশীল ৰাষ্ট্ৰই জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰৰ তিনিটা বিশেষ স্তৰ অতিক্ৰম কৰে, সেই প্ৰক্ৰিয়া সম্পৰ্কে ব্যাখ্যা কৰে। এই স্তৰসমূহ উন্নয়নৰ কালছোৱাত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰতে স্বয়ংক্ৰিয় ৰূপত পৰিচালিত হয়।

প্ৰথম স্তৰ (Stage-I) অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ জনসংখ্যা উচ্চ জন্মহাৰ আৰু উচ্চ মৃত্যুৰ হাৰৰ বাবে স্থিতিশীল অৱস্থাত থাকে। সামাজিক অনুন্নত অৱস্থাৰ বাবে স্বাস্থ্যসম্পৰ্কীয় প্ৰত্যাহ্বানৰ বিপৰীতে আধুনিক সা-সুবিধাৰ অভাৱ তথা সুস্থ-সৱল জীৱন ধাৰণাৰ বাবে পুষ্টিকৰ সামগ্ৰীৰ অভাৱ ইত্যাদিয়ে এই প্ৰথম স্তৰত মৃত্যুৰ হাৰত প্ৰভাৱ পেলায়। ঠিক তেনেদৰে, উচ্চ জন্মহাৰৰ কাৰণ-সমূহ হ'ল জন্মনিয়ন্ত্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত থকা সামাজিক বিশ্বাস আৰু প্ৰথা, কম বয়সৰ বিবাহ ইত্যাদি। সৰহসংখ্যক সন্তানৰ অৰ্থই হ'ল পৰিয়ালৰ অৰ্থনৈতিক সৱলতা আৰু পিতৃ-মাতৃৰ বৃদ্ধাৱস্থাৰ নিৰাপত্তা। এইদৰেই উচ্চ মৃত্যু আৰু জন্ম হাৰ উভয়েই জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ স্থিতাবস্থা বাহাল ৰাখে।

দ্বিতীয় স্তৰৰ (Stage-II) আৰম্ভণি অনুসৰি আধুনিক স্বাস্থ্যৰক্ষা, শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ আৰু উন্নত জীৱন-ধাৰণৰ প্ৰণালীক আঙুলিয়াৰ পাৰি যিয়ে মৃত্যুৰ হাৰ হ্ৰাস কৰে আৰু তুলনামূলকভাৱে কম হাৰত অথবা কাৰ্যতঃ জন্মহাৰৰ ৰূপ অপৰিৱৰ্তিত ৰাখি জনসংখ্যাৰ ক্ৰমাগত বৃদ্ধিত অৰিহণা

যোগায়। এই স্তৰত উন্নীত জীৱন-ধাৰণাৰ প্ৰণালীৰ বাবে মৃত্যুৰ হাৰ নিম্নমুখী হোৱা দেখা যায়, যদিও ই তাৎক্ষণিক ভাৱে উৰ্বৰতাৰ হাৰ (Fertility Rate) হ্ৰাস কৰিব নোৱাৰে, আৰু সেইদৰে জন্মহাৰ আৰু মৃতুহাৰৰ মাজত পাৰ্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। এই কালছোৱাক 'জনসংখ্যা বিষ্ফোৰণ' (Population Explosion) আখ্যা দিয়া হয়। কৃষিভিত্তিক অনুন্নত অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰপৰা উন্নত অৰ্থনৈতিক অৱস্থালৈ ৰূপান্তৰিত হোৱা প্ৰক্ৰিয়াত উক্ত কালছোৱাক অত্যন্ত বেয়া হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰৰ শেষ অৰ্থাৎ তৃতীয় স্তৰত (Stage-III) আধুনিকীকৰণৰ প্ৰভাৱে নিশ্চিতৰূপত উৰ্বৰতা হাৰ হ্ৰাসৰ লগতে জন্মহাৰো নিম্নগামী কৰে আৰু ই জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ হাৰত স্থিতাৱস্থা আনে। ইয়াৰোপৰি মহিলাসকলৰ ভূমিকা ঘৰৰ বাহিৰেও অৰ্থনৈতিক সৱলীকৰণ ধাৰণাৰ উন্নয়নেও সৰু পৰিয়ালৰ ধাৰা এটাৰ সৃষ্টি কৰে।

উক্ত জনসংখ্যাৰ ৰূপন্তৰৰ তিনিওটা স্তৰক চিত্ৰৰূপত প্ৰকাশ কৰিব পাৰি (ইপিঠিত দিয়া ধৰণে) য'ত অনুভূমিক (Horizontal) ৰেখাডালে সময় আৰু উলম্ব (Vertical) ৰেখাই জন্ম আৰু মৃত্যু হাৰক বুজাইছে।

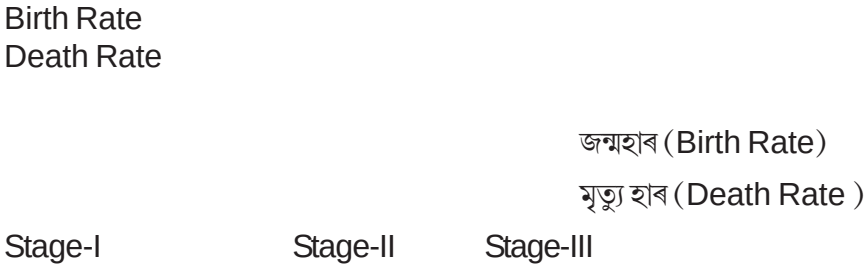

Figure 1: Three Stages of Demographic Transition

চিত্ৰ অনুসৰি ৰূপান্তৰৰ দ্বিতীয় স্তৰৰ পাছৰপৰা জন্মহাৰ নিম্নগামী হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে। য'ত মৃত্যুৰ হাৰ পূৰ্বৰপৰাই নিম্নগামী হ'ব ধৰিছে আৰু কিছু খৰতকীয়াকৈ যাৰ বাবে উক্ত দ্বিতীয় স্তৰৰপৰা উভয়ৰে মাজত এক বিকিৰিত পাৰ্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। যি কি নহওক, তৃতীয় স্তৰৰ শেষৰফালে নিম্নগামী জন্মহাৰ আৰু স্থিৰ মৃত্যু হাৰৰ বাবে এই পাৰ্থক্যৰ পৰিমাণ কম হোৱা দেখা যায়।

৯.৫ মালথাচীয় আৰু কুজনেট্‌চ- চাইমন- ব'জৰাপৰ (Kuznets-Simon-Boserup) জনসংখ্যা বৃদ্ধি সম্পৰ্কীয় ধাৰণাঃ এটি তুলনামূলক সমীক্ষা

আধুনিক কালছোৱাত মালথাচীয় ধাৰণাৰ বিপৰীতে জনসংখ্যা বৃদ্ধি সম্পৰ্কে কিছুমান

বিকল্প ধাৰণাৰ সংযোজন পৰিলক্ষিত হয়। কুজনেটছ আৰু চাইমন আৰু শেহতীয়াভাবে ব'জৰাপে জনসংখ্যাৰ যোগান আৰু চাহিদা চলিত প্ৰযুক্তিগত উন্নতিত প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে বিস্তৃত মতপোষণ কৰিছিল। প্ৰযুক্তিগত উন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ দুইধৰণৰ প্ৰভাৱ দেখা পোৱা যায়। প্ৰথমতে উচ্চ ঘনত্বৰ জনসংখ্যাই সৃষ্টি কৰা হেঁচাৰ বিপৰীতে জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে প্ৰযুক্তিগত উন্নতিত ইন্ধন যোগায়। ইয়াকে ব'জৰাপে (১৯৮১) চাহিদা-পৰিচালিত (Demand driven) মত হিচাপে দাঙি ধৰিছিল। দ্বিতীয়তে জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে বৃহৎসংখ্যক সম্ভাব্য উদ্ভাৱকৰ (innovators) সৃষ্টি কৰে যাৰ আৱিস্কাৰসমূহ (innovations) দেশৰ অৰ্থনীতিৰ বাবে সহায়ক। ইয়াকে চাইমন (১৯৭৭) আৰু কুজনেট (১৯৬০) যোগান পৰিচালিত (supply driven) মত হিচাপে দাঙি ধৰিছিল।

জানো আহাঃ

ইষ্টাৰ ব'জৰাপ (Ester Boserup) (১৯১০-১৯৯৯), নামৰ ডেনিছ অৰ্থনীতিবিদে মালথাচৰ তত্ত্বক প্ৰত্যাহ্বান জনাই কৈছিল যে জনসংখ্যাৰ পৰিসৰ উৎপাদন কৰিব পৰা খাদ্যৰ পৰিমাণ অনুসৰি সীমাবদ্ধ হৈ থাকে। তেওঁ সেয়েহে সমিধান স্বৰূপে কৈছিল যে খাদ্যৰ উৎপাদন জনসংখ্যাৰ প্ৰয়োজন সাপেক্ষে বৃদ্ধি কৰিব পৰা যায়। ব'জৰাপৰ ধাৰণা অনুসৰি অভাৱেই আৱিস্কাৰৰ মূল কথাষাৰৰ সত্যতা আছে আৰু সেই অনুসৰি উৎপাদনৰ বিভিন্ন পদ্ধতিসমূহ ব্যৱহৃত হয় যিয়ে বৰ্ধিত জনসংখ্যাক সুদূৰপ্ৰসাৰী ৰূপত খাদ্যবস্তু উৎপাদনত নিযুক্ত কৰে।

উক্ত তিনিওজন অৰ্থনীতিবিদৰ সাধাৰণ ধাৰণাত এক সামঞ্জস্য দেখা পোৱা যায়। ব'জৰাপৰ চাহিদা চলিত যুক্তি অনুসৰি ক্ৰমবৰ্ধিত জনসংখ্যাৰ ঘনত্বই খাদ্যৰ প্ৰতি চাহিদা সৃষ্টি কৰে; ঠিক তেনেদৰে কুজনেটচ আৰু চাইমনৰ মত অনুসৰি বৰ্ধিত জনসংখ্যাই অধিকসংখ্যক উদ্ভাৱকৰ () জন্ম দিয়ে যিয়ে অৰ্থনীতিৰ উপকাৰ সাধন কৰে। আকৌ মালথাচে বিশ্বাস কৰে যে খাদ্যৰ অভাৱ জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ এটা কাৰণ আৰু ই যোগাত্মক আৰু প্ৰতিষেধক নিয়ন্ত্ৰণ ব্যৱস্থাৰ যোগেদি স্থিতাৱস্থাত থাকে। মালথাচৰ মত বিশেষকৈ নৈৰাশ্যবাদী য'ত কুজনেটছ, চাইমন আৰু বজৰূপে একেই ধাৰণাক এক আশাবাদী দৃষ্টিভংগীৰে বিশ্লেষণ কৰিছে। তেওঁলোকে মানৱশক্তিৰ প্ৰযুক্তিগত উন্নতি তথা উদ্ভাৱনী বিদ্যাৰ ওপৰত বিশেষভাৱে গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩ঃ জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্বটো লিখা। (৩০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ জনসংখ্যা ৰূপান্তৰৰ কোনছোৱা কালক 'জনসংখ্যা বিস্ফোৰণ' বুলি অভিহিত কৰা হয়?। (২০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)।

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ জনসংখ্যা ৰূপান্তৰ তত্ত্বটো চমুকৈ বর্ণনা কৰা। (৭০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)।

.....

.....

৯.৬ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ওপৰত জনসংখ্যাৰ প্রভাৱ

জানো আহাঃ

- বর্তমান জনসংখ্যাৰ ক্ষেত্রত ভাৰতবর্ষই, প্রথম স্থান দখল কৰা চীনৰ পাছতে স্থান পাবলৈ সক্ষম হৈছে। যি কি নহওক ১৯৭৯ চনত প্রৱর্তিত চীনৰ 'এক-সন্তান নীতি (One Child Policy) ৰ এক যোগাত্মক প্রভাৱ দেখা পোৱা যায় আৰু ইং ২০২৮ চনলৈকে যদিহে যথার্থ জনসংখ্যা নীতি অনুসৰণ কৰা নাযায় তেন্তে ভাৰতবর্ষই চীনক জনসংখ্যাৰ ক্ষেত্রত চেৰাই যাব বুলি আশা কৰা হৈছে।
- চীন আৰু ভাৰতে একলগে পৃথিৱীৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ (৩৬.৪১%) বহন কৰে। তাৰে এছিয়াৰ দেশসমূহৰ মিনিত জনসংখ্যা, দুয়োখন দেশৰে সন্মিলিত অংশ হ'ল ৬১.০৯%।
- ভৌগোলিক এলেকা অনুসৰি চীনে পৃথিৱীৰ ভিতৰত চতুর্থ স্থান দখল কৰিছে, য'ত ভাৰতৰ স্থান হ'ল সপ্তম।

জনসংখ্যাৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত থকা ঋণাত্মক প্রভাৱসমূহক তলত দিয়া ধৰণে আঙুলিয়াব পাৰি-

- সংস্থাপন আৰু কৃষিভিত্তিক উৎপাদনৰ ওপৰত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়।
- জনমুৰি আয়ৰ ওপৰত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়।
- অত্যধিক জনসংখ্যাই মূলধন গঠনত প্রভাৱ বিস্তাৰৰ লগতে আর্থ-সামাজিক বেমেজালিৰ সৃষ্টি কৰে।
- পৰিবেশৰ ওপৰত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়।

ইয়াৰোপৰি আমি জনসংখ্যাৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ওপৰত থকা ধনাত্মক প্রভাৱ সম্পর্কেও গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব পাৰো, যেনে-

- ব'জৰাপে আঙুলিয়াই দিয়া ধৰণে বর্ধিত জনসংখ্যাৰ ঘনত্বই খাদ্যবস্তুৰ প্রতি চাহিদাৰ সৃষ্টি কৰে।
- জনসংখ্যা বৃদ্ধি উদ্ভাৱনৰ এক উৎস।

- দেশৰ অধিকাংশ কর্মৰত জনসংখ্যাই যুৱপ্রজন্ম যাক জনসংখ্যা লাভ্যাংশ (Population dividend) বুলিব পাৰি।
- প্রাকৃতিক সম্পদৰ পর্যাপ্ত ব্যৱহাৰত সহায় কৰে।

এইদৰেই জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ ভাল আৰু বেয়া দুয়োটা দিশেই থকা দেখা যায়। আৰু লগতে ক'ব পাৰি যে জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে কেৱল উন্নয়নৰ প্রক্রিয়াত প্রভাৱ নেপেলায়, ৰৱঞ্চ ই নিজেও উন্নয়নৰদ্বাৰা প্রভাৱান্বিত হয়। জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্ব অনুসৰি দেখা পোৱা যায় যে, উন্নত আধুনিক অর্থনীতিৰ ক্ষেত্রত জনসংখ্যাৰ বৃদ্ধিৰ হাৰৰ এক স্থিতাৱস্থা থাকে, য'ত উন্নয়নৰ মধ্যৱর্তী স্তৰত জনসংখ্যা যথেষ্ট উচ্চহাৰত বৃদ্ধি হয়। গতিকে ক'ব পাৰি যে জনসংখ্যা বৃদ্ধি আৰু অর্থনৈতিক বিকাশৰ মাজত ইটোৱে আনটোক প্রভাৱন্বিত কৰিব পৰাকৈ এক পাৰস্পৰিক সম্পর্ক আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬ঃ ব'জৰাপৰ জনসংখ্যা বৃদ্ধি সম্পর্কে মতটো লিখা। (৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

প্রশ্ন ৭ঃ জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত থকা ঋণাত্মক দিশসমূহ উল্লেখ কৰা। (৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু জনসংখ্যাৰ মাজত এক আভ্যন্তৰীণ সম্পর্ক আছে।
- জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত থকা প্রভাৱ সর্ম্পকে মতভেদ থকা দেখা যায় আৰু সেই অনুসৰি নিৰাশাবাদী আৰু আশাবাদী দুয়োটা মতপোষণ কৰা দেখা যায়।
- মালথাচৰ তত্ত্ব অনুসৰি জনসংখ্যা বৃদ্ধি জ্যামিতিক ক্রমত হয় য'ত খাদ্য যোগানৰ বৃদ্ধি গাণিতিক ক্রমতহে হয়। এইদৰেই প্রতি ২৫ বছৰৰ অন্তত জনসংখ্যাৰ বৃদ্ধি দুগুণ হাৰত হয় আৰু খাদ্যবস্তুৰ অভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। এনে পৰিস্থিতিয়ে সমাজত দৰিদ্রতা আৰু দুর্ভিক্ষৰ সৃষ্টি কৰে।
- জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্বই কিদৰে প্রতিখন উন্নয়নশীল ৰাষ্ট্রই ৰূপান্তৰৰ তিনিওটা স্তৰ অতিক্রম কৰে সেই প্রক্রিয়া সর্ম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰে।

- ৰূপান্তৰৰ প্ৰথমটো স্তৰ হ'ল এনে এটা পৰ্যায় য'ত দেশখনৰ জনসংখ্যা উচ্চ জন্মহাৰ আৰু উচ্চ মৃত্যুহাৰৰ বাবে স্থিতাৱস্থাত থাকে।
- ৰূপান্তৰৰ দ্বিতীয় স্তৰ আধুনিক স্বাস্থ্য সুৰক্ষা, শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ আৰু উন্নত জীৱনশৈলীৰ যোগেদি আৰম্ভ হয় আৰু ই মৃত্যুৰ হাৰ হ্ৰাস কৰে, কিন্তু জন্মহাৰৰ ক্ষেত্ৰত তুলনামূলকভাৱে ধীৰ অথবা কাৰ্যতঃ কোনো হ্ৰাসৰ ধাৰা দেখা নাযায় আৰু ইয়ে বৰ্ধিত হাৰৰ জনসংখ্যালৈ গতি কৰে।
- ৰূপান্তৰৰ তৃতীয় স্তৰত জন্ম আৰু মৃত্যু উভয়ৰে হাৰ কমি অহা দেখা যায়।
- যদিও মালথাচীয় ধাৰণা আৰু কুজনেটচ্ চাইমন-ব'জৰাপৰ ধাৰণাৰ মাজত মতবিৰোধ থকা দেখা যায়, কিন্তু উভয়কে ইটোক আনটোৰ পৰিপূৰক বুলিব পাৰি কাৰণ যদিহে আমি দুয়োটা দৃষ্টিভংগীৰে আলোচনা কৰো তেন্তে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত থকা ধনাত্মক আৰু ঋণাত্মক দুয়োটা দিশকেই চিনাক্ত কৰিব পাৰো।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Ray, Devraj: Development Economics, Oxford University Press, 2008
2. Tdaro M.P. & Smith S.C : Economic Development, Pearson, 2014
3. Puri V.K. S. Misra SK : Economics of Development and Planning, Himalaya Publishing House, 2016
4. Raj F, Mukheru M, Ghose A, Nag R N : Contemporary Development Economics, New Central Book Agency (p) Ltd. Kolkata, 2011.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহঃ

১। তত্ত্বটিৰ বিবৃতি অনুসৰি জনসংখ্যা বৃদ্ধি জ্যামিতিক হাৰত হোৱা দেখা যায় (১,২,৪,৮,১৬....)য'ত খাদ্যযোগানৰ বৃদ্ধি গণিতিক ক্ৰমত হয় (১,২,৪,...)।

২। মালথাচে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত দুইধৰণৰ নিয়ন্ত্ৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।- প্ৰতিষেধক নিয়ন্ত্ৰণ আৰু যোগাত্মক নিয়ন্ত্ৰণ। ইয়াৰে প্ৰতিষেধক নিয়ন্ত্ৰণ হ'ল জন্ম নিয়ন্ত্ৰণৰ নীতি নিৰ্ধাৰক স্বৰূপ আৰু ই গৰ্ভনিৰোধক, বিবাহৰ নীতি নিৰ্ধাৰক স্বৰূপ আৰু ই গৰ্ভনিৰোধক, বিবাহৰ বয়স বৃদ্ধি, নৈতিক সংযম ইত্যাদিক সাঙুৰি লয়। অন্য হাতে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ

যোগাত্মক নিয়ন্ত্রণসমূহ হ'ল বেমাৰ-আজাৰ আদিৰ জৰিয়তে গড়আয়ু হ্রাস, চৰম দৰিদ্রতা, যুদ্ধসদৃশ পৰিবেশ, দুর্ভিক্ষ তথা দুর্বল জীৱনশৈলী আৰু কর্মপৰিৱেশ। এই আটাইবোৰে মানুহৰ জীৱনৰেখা হ্রাস কৰে আৰু মৃত্যুৰ হাৰ বৃদ্ধ কৰে।

৩। জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰৰ তত্ত্বই প্রতিখন উন্নয়নশীল ৰাষ্ট্রই কিদৰে ৰূপান্তৰৰ তিনিটা স্তৰ অতিক্রম কৰে সেই প্রক্রিয়াৰ বর্ণনা কৰে। এই স্তৰসমূহ প্রতিখন ৰাষ্ট্রৰ উন্নয়নৰ পথত স্বয়ংক্রিয়- ভাৱে সংঘটিত হয়।

৪। জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰৰ দ্বিতীয় কালছোৱাক 'জনসংখ্যা বিস্ফোৰণ' বুলি কোৱা হয়।

৫। জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্বই কিদৰে প্রতিখন উন্নয়নশীল ৰাষ্ট্রই ৰূপান্তৰৰ তিনিটা স্তৰ অতিক্রম কৰে সেই প্রক্রিয়া সর্ম্পকে বর্ণনা আগবঢ়ায়। প্রথম স্তৰত উচ্চ জন্মহাৰ আৰু উচ্চ মৃত্যুৰ হাৰৰ বাবে ৰাষ্ট্রখনৰ জনসংখ্যা স্থিতাৱস্থাত থাকে। দ্বিতীয় স্তৰৰ আধুনিক স্বাস্থ্যখণ্ডৰ সংযোজন, শিক্ষাৰ প্রসাৰ আৰু উন্নত জীৱনশৈলীৰ মাজেৰি আৰম্ভ হয় আৰু মৃত্যুৰ হাৰ হ্রাস কৰে কিন্তু এই স্তৰত জন্মহাৰ হ্রাসৰ যাত্রা তুলনামূলকভাৱে ধীৰ অথবা কার্যতঃ কোনোধৰণৰ হ্রাসৰ মাত্রা দেখা নাযায় আৰু ইয়ে উচ্চহাৰত জনসংখ্যা বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগায়। উল্লেখযোগ্য যে ৰূপান্তৰৰ তৃতীয় স্তৰত নিম্নগামী উর্বৰতাৰ হাৰে জন্মহাৰ কমাই আনে আৰু ফলস্বৰূপে জনসংখ্য বৃদ্ধিৰ হাৰ স্থিৰ হয়।

৬। ব'জৰাপৰ প্রস্তাৱ অনুসৰি খাদ্যবস্তুৰ যোগান জনসংখ্যাৰ প্রয়োজন অনুসৰি বৃদ্ধি কৰিব পৰা যায়। ব'জৰাপৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি অভাৱে মানুহক উদ্ভাৱক, উৎপাদনক্ষম হোৱাত সহয় কৰে আৰু সেইমতেই উৎপাদনৰ বিভিন্ন পদ্ধতিসমূহ ব্যৱহৃত হয় যিয়ে বর্ধিত জনসংখ্যাক সুদুৰপ্রসাৰী ৰূপত খাদ্যবস্তু উৎপাদনত নিযুক্ত কৰে।

৭। জনসংখ্যাৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ওপৰত থকা ঋণাত্মক প্রভাৱসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰঃ

- ই নিয়োগ আৰু কৃষিভিত্তিক উৎপাদনত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়।
- খাদ্যবস্তু যোগানৰ অভাৱৰ ক্ষেত্রত এক অন্যতম কাৰক।
- জনমূৰি আয়ৰ ওপৰত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়।
- অত্যাধিক জনসংখ্যাই মূলধন গঠনক প্রভাৱিত কৰে আৰু লগতে আর্থ-সামাজিক দিশেতো ওপৰুৱা বিসংগতিৰ সৃষ্টি কৰে।
- পৰিবেশৰ ওপৰতো বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটোৰ উত্তৰ প্ৰায় ৭৫ শব্দৰ ভিতৰত)

১। কাম্য জনসংখ্যা বুলিলে কি বুজা?

২। জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ওপৰত থকা দুটা ধনাত্মক প্ৰভাৱ উল্লেখ কৰা।

৩। জনসংখ্যাৰ ৰূপান্তৰ তত্ত্বৰ দ্বিতীয় স্তৰটি চমুকৈ বৰ্ণনা কৰা।

দীঘল প্ৰশ্ন (প্ৰতিটোৰ উত্তৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত)

১। জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ প্ৰযুক্তিগত উন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰা ধাৰণা দুটা কি কি?

২। জনসংখ্যা বৃদ্ধি সম্পৰ্কে মালথাচীয় ধাৰণা আৰু কুজনেট-চাইমন- ব'জৰাপৰ ধাৰণাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যটো কি?

৩। জনসংখ্যা বৃদ্ধিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াক কিদৰে প্ৰভাৱান্বিত কৰে?

*****

অধ্যায় ৯ ঃ মুলধন গঠন আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১০.২ পাতনি
১০.৩ মুলধন গঠনৰ অর্থ
১০.৪ মূলধন গঠনৰ তাৎপর্য
১০.৫ উন্নয়নশীল দেশত নিম্ন মুলধন গঠনৰ কাৰণসমূহ
১০.৬ উপসংহাৰ
১০.৭ অধ্যায়টো সামৰো আহঁক
১০.৮ অধিক পাঠ
১০.৯ অগ্রগতিৰ পৰীক্ষা কৰনৰ উত্তৰসমূহ
১০.১০ আৰ্হি প্রশ্নাৱলী

১০.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

উন্নয়নশীল দেশসমূহে তেওঁলোকৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ গতি তৰান্বিত কৰিবলৈ মুলধন গঠন দ্রুত গতিত বৃদ্ধি কৰাবৰ বাবে অহৰহ চেষ্টা কৰি আছে।

উক্ত অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ মাজেৰে আপুনি বুজিবলৈ সক্ষম হ'ব—

- মালথাচৰ জনসংখ্যা তত্ত্ব
- মুলধন গঠন কি বুজিবলৈ সক্ষম হ'ব
- উন্নয়নশীল দেশসমূহত অর্থনৈতিক উন্নয়ন বৃদ্ধিৰ কাৰণে মুলধন গঠনৰ গুৰুত্ব জানিব পাৰিব।
- অনুন্নত দেশসমূহত নিম্ন মুলধন গঠনৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ বিষয়ে বুজি পাব।

১০.২ পৰিচয়

অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ পূর্ব চর্তসমূহৰ ভিতৰত এটা হ'ল মুলধন গঠন। অনুন্নত দেশসমূহৰ মুলধনৰ নাটনি আৰু মুলধন গঠনৰ নিম্ন হাৰত ভুগে যিয়ে তেওঁলোকৰ অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ গতি সীমিত কৰি ৰাখে। অধ্যাপক মার্ক্সৰ মতে, অনুন্নত দেশসমূহত থকা দৰিদ্রতাৰ পাকচক্র পর্যাপ্ত পৰিমাণৰ মুলধন গঠনৰ ৰোধ কৰিব পাৰি। ভৱিষ্যতৰ ভোগ্য সামগ্রী সঞ্চয়নৰ বাবে বর্তমানৰ সামগ্রীৰ ভোগ কিছু ত্যাগ কৰা প্রয়োজন হয়। মুলধন আহৰণৰ বাবে বর্তমানৰ ভোগ্য কার্য্য কিছু হ্রাস কৰি ইয়াক ভৱিষ্যতৰ উৎপাদনৰ বাবে সঞ্চয় কৰিব

লগীয়া হয়। সেই কাৰণে, মুলধন আহৰণক বহুতো উন্নয়ন কৰ্মনীতিৰ কেন্দ্ৰীয় উদ্দেশ্য হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। গতিকে মুলধন গঠনৰ লগত জড়িত বিভিন্ন দিশসমূহ অধ্যয়ন কৰাটো খুবেই তাৎপর্যপূর্ণ।

১০.৩ মুলধন গঠনৰ অর্থ

অধ্যাপক কলিন ক্লার্কৰ মতে, 'মুলধন গঠন হ'ল পূর্বে মজুত মুলধনৰ ভঁৰাললৈ নির্দ্দিষ্ট সময়ত হোৱা নিগুট সংযোজন'। গতিকে মুলধন গঠন হ'ল মজুত থকা প্রকৃত মুলধনলৈ সংযোজন, যিয়ে দ্রব্য আৰু সেৱাৰ উৎপাদন বৃদ্ধিত সহায় কৰে। অর্থাৎ, মুলধন গঠনে ভৱিষ্যতত উপভোগ্য সামগ্রী বৃদ্ধিৰ বাবে সমাজৰ বর্তমান উপলব্ধ সম্পদৰ এটা অংশ আচুতীয়াকৈ ৰখাক বুজায়। মার্ক্সে কোৱাৰ দৰে, মুলধন গঠনৰ অর্থ হ'ল যে এখন দেশে ইয়াৰ সমগ্র উৎপাদন ক্ষমতা বর্তমানৰ তৎকালিন ভোগ প্রয়োজন আৰু লিপসাৰ বাবে ব্যৱহাৰ নকৰে, বৰং ইয়াৰ এটা অংশ মুলধনী সামগ্রী, যন্ত্র, আহিলা পাতি তথা যাতায়ত ব্যৱস্থা, আদি সকলো ধৰণৰ প্রকৃত মুলধন বনোৱাৰ কামত নির্দেশনা দিয়ে যিয়ে উৎপাদনৰ প্রচেষ্টাৰ পাৰদর্শিতা ভালদৰে বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। মুলধন গঠন শব্দটো কেতিয়াবা মানৱ মুলধনৰ ওপৰিও বস্তুগত মুলধনকো সামৰি লোৱাকৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয় ; ইয়াক দক্ষতা, শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্যৰ দৰে অতি গুৰুত্বপূর্ণ খণ্ডটো বিনিয়োগ বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

মুলধন গঠনক ঠেক তথা বহল অর্থত ব্যখ্যা কৰিব পাৰি। ঠেক অর্থত ই কেৱল কৃষি উৎপাদন বৃদ্ধিৰ বাবে ৰাস্তা ঘাট আৰু যাতায়ত ব্যৱস্থা নির্মাণ, ৰেলপথ নির্মাণ, জলসিঞ্চন ব্যৱস্থা আদি বস্তুগত বা দৈহিক মুলধনত বিনিয়োগ কৰাটোক অন্তর্ভুক্ত কৰে। বহল অর্থত, এনেকুৱা বস্তুগত মুলধনৰ ওপৰিও ই শিক্ষা, স্বাস্থ্য, পুষ্টি আদিৰ দৰে মানৱ মুলধনৰ ওপৰত বিনিয়োগ কৰাটোকো সামৰি লয়। ছিংগাৰে ব্যখ্যা কৰাৰ দৰে মুলধন গঠন স্পর্শযোগ্য সামগ্রী যেনে সা সঁজুলি, যন্ত্রপাতি, কাৰখানা আৰু শিক্ষা, স্বাস্থ্য, বৈজ্ঞানিক পৰম্পৰা তথা গৱেষণাৰ দৰে স্পর্শ অযোগ্য সামগ্রী সমূহকে ধৰি উভয়ক লৈ গঠিত হয়।

জানো আহক

অন্য সাধাৰণ সম্পদতকৈ মুলধন বেলেগ। ই মানৱ সৃষ্ট আৰু কেৱলবর্তমান উৎপাদনৰ কাৰণে ব্যৱহাৰিত নহয়, বৰং ভৱিষ্যত উৎপাদনৰ কাৰণেও ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ই নিজা সঞ্চয়ৰ দ্বাৰা কিংবা ধাৰলৈ লৈ লোৱাৰ পৰা গঠিত হয়। মুলধনৰ বর্তমান ব্যৱহাৰ থাকিবও পাৰে বা নাথাকিবও পাৰে, কিন্তু ভৱিষ্যতৰ বাবে সম্ভাৱনীয়তা থাকে। ছাত্র-ছাত্রী সকল একপ্রকাৰ মুলধন কিয়নো ভৱিষ্যতে তেওঁলোকৰ পৰা সমাজত কিবা বৰঙনি আশা কৰা হয়। মুলধন স্পর্শযোগ্য বা স্পর্শ অযোগ্য হ'ব পাৰে। মুলধনক বস্তুগত বা দৈহিক আৰু মানৱ

মুলধনতো বিভক্ত কৰা হয়। মুলধন বিভিন্ন উৎপাদনৰ বিভিন্ন উপাদানৰ দেওনা হিচাপে আগতীয়াকৈ মুদ্রাৰ্জিত হ'ব পাৰে বা ই আন্তঃগাঁথনি, ঘৰ-দুৱাৰ, ৰাস্তা-ঘাট, শক্তি যোগান আদিৰেও গঠিত হ'ব পাৰে।

১০.৪ মূলধন গঠনৰ প্রয়োজনীয়তা ঃ SIGNIFICANCE OF CAPITAL FORMATION

অর্থনৈতিক উন্নয়ন বহু পৰিমাণে মুলধন গঠনৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। এখন দেশৰ, বিশেষকৈ অনুন্নত দেশসমূহৰ উন্নয়ন প্রক্রিয়াৰ সামগ্রিক পাৰদর্শিতাৰ এক নির্ণায়ক উপাদান হ'ল মুলধন গঠন। উচ্চ হাৰৰ মুলধন গঠনে যন্ত্র-পাতি, সা-সৰঞ্জাম, কাৰখানা, আদিকে ধৰি মুলধনৰ ভঁৰাল বৃদ্ধি কৰিব পাৰে যিয়ে অর্থনীতিটোক অধিক উৎপাদন আৰু নিয়োগ ক্ষমতা প্রদান কৰে। ই সম্পদৰ পুর্ণ আৰু দক্ষ ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰে। ৰাষ্ট্রীয় উৎপাদন আৰু নিয়োগ বৃদ্ধিৰ লগে লগে ই বৈদেশিক লেনদেনৰ উদ্ধৃতি, মূদ্রাস্ফীতি, নিয়োগ সমস্যা, অর্থনৈতিক বিকাশ, আদি আনুসংগিক সমস্যাবোৰো সমাধানত সহায় কৰে। এতিয়া আমি অনুন্নত দেশসমূহৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নত মুলধন গঠনৰ কেতবোৰ প্রয়োজনীয়তা আলোচনা কৰোহঁক।

ক) **ৰাষ্ট্রীয় আয় বৃদ্ধি ঃ** মুলধনৰ বৃদ্ধিয়ে দেশৰ উৎপাদনৰ কৌশল উন্নত কৰে। ইয়ে ৰাষ্ট্রীয় আয় তথা জনমুৰী আয় বৃদ্ধি কৰে। মুলধন আহৰনৰ জৰিয়তে উৎপাদনৰ আন আন উপাদান সমূহ ভালদৰে ব্যৱহাৰ কৰি উৎপাদন সর্বোচ্চ কৰিব পাৰি।

খ) **সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক পৰিকাঠামো নির্মাণ ঃ** অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে জৰুৰী ৰাস্তা-ঘাট, ৰেলপথ, বিদ্যুৎ, হস্পিতাল, শিক্ষানুষ্ঠান আদি সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক পৰিকাঠামোসমূহ, আদিৰ বাবে বৃহৎ পৰিমাণৰ বিনিয়োগৰ প্রয়োজন হয়। উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ উন্নয়ন প্রক্রিয়া মুলধন গঠনৰ আকাৰ আৰু গভীৰতাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে যিয়ে অর্থনীতিটোৰ উৎপাদন ক্ষমতাৰ শক্তি বৃদ্ধি কৰে। শিক্ষানুষ্ঠান আৰু স্বাস্থ্য সেৱা ব্যৱস্থাৰ উপলব্ধতাই মানৱ শক্তিৰ গক্ষতা বৃদ্ধি কৰে। একেদৰে সুগম শক্তি যোগান, বজাৰ ব্যৱস্থা, ৰাস্তা-ঘাট আৰু পৰিবহন ব্যৱস্থাই উৎপাদন আৰু সামগ্রীসমূহৰ চলাচল বৃদ্ধি কৰে।

গ) **কাৰিকৰি কৌশলৰ প্রগতি ঃ**কাৰিকৰি কৌশলৰ প্রগতিৰ বাবে বৃহৎ পৰিমাণৰ মুলধনৰ প্রয়োজন হয়। মুলধন গঠনে সামাজিক পৰিকাঠামো সৃষ্টি কৰে যি কাৰিকৰি কৌশলৰ প্রগতিৰ বাবে সহায়ক হয়। আধুনিক বিশ্বত প্রযুক্তি কৌশল উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ উন্নয়নৰ পূর্ব চর্ত হৈ পৰিছে।

ঘ) **মানৱ মুলধনৰ উন্নয়ন ঃ** দেশৰ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ কাৰণেও মুলধন গঠন গুৰুত্বপূর্ণ। মানৱ মুলধন গঠন নির্ভৰ কৰে শিক্ষা, প্রশিক্ষণ, স্বাস্থ্য সেৱা, সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক সুৰক্ষা, আদিৰ ওপৰত যিবোৰৰ বাবে পর্য্যপ্ত মুলধনৰ প্রয়োজন হয়। তাৰোপৰি,

অতিৰিক্ত মুলধন প্ৰক্ষেপনৰ জৰিয়তে ঔদ্যোগিক আৰু ব্যৱসায়িক কাম-কাজ বৃদ্ধি কৰি শ্ৰম শক্তি নিয়োগ তথা নিবনুৱা সমস্যা হ্ৰাস কৰিব পাৰি।

ঙ) **বজাৰ সম্প্ৰসাৰণ ঃ**মুলধন গঠনে কেৱল উৎপাদনৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰি জাতীয় আয়েই বৃদ্ধি নকৰে, ই সামগ্ৰীৰ চাহিদাও বৃদ্ধি কৰে আৰু এনেদৰে বজাৰ সম্প্ৰসাৰিত হয়। অৰ্থনৈতিক কাম-কাজ সামগ্ৰিক ভাৱে বৃদ্ধি পায় আৰু বৰ্হিদেশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতা হ্ৰাস কৰে।

চ) **অৰ্থনৈতিক কল্যাণ বৃদ্ধি ঃ** মুলধন গঠনৰ লগে লগে অধিক ৰাজহুৱা ব্যয় সম্ভৱ হয় যাৰ পৰা জনসাধাৰণে বিভিন্ন কল্যাণমুলক কাৰ্য্যসূচীৰ জৰিয়তে অৰ্থনৈতিক ও সামাজিক ক্ষেত্ৰত নানা ধৰণৰ সা-সুবিধা পায়। পৰোক্ষভাৱে এই আঁচনিবোৰে বা সেৱাবোৰে উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰে আৰু আনকি মানুহৰ, বিশেষকৈ দৰিদ্ৰ লোকৰ ব্যয়যোগ্য আয়ো বৃদ্ধি হয়।

জানো আহক

মুলধন বিভিন্ন উৎসৰ পৰা আহৰণ কৰিব পাৰি। উৎসসমূহ অভ্যন্তৰিণ বা বাহ্যিক/ বৈদেশিক উভয়ে হ'ব পাৰে। মুলধন গঠনৰ কেতবোৰ অভ্যন্তৰিণ উৎস হ'ল — স্বেচ্চকৃত সঞ্চয়, বাধ্যতামুলক সঞ্চয়, কৰ, ইত্যাদি। আনহাতে ইয়াৰ বৈদেশিক উৎসমূহ হ'ল — বৈদেশিক অনুদান বা ঋণ, আমদানিৰ ওপৰত নিষেধজ্ঞা।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ মুলধন গঠন বুলিলে কি বুজা? (২০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ মুলধনৰ বিভিন্ন উৎসৰ নাম লিখক? (৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ বজাৰ সম্প্ৰসাৰণে মুলধন গঠনত কি ভূমিকা পালন কৰে? (৩০টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

১০.৫ উন্নয়নশীল দেশত নিম্ন মুলধন গঠনৰ কাৰণসমূহ

এইটো কথাত দ্বিমত নাই যে অনুন্নত দেশসমূহত মুলধন গঠনৰ হাৰ নিম্ন। আগতেই উল্লেখ কৰাৰ দৰে, মুলধন গঠন অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত এক গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান। নিম্ন মুলধন গঠনৰ কাৰণে অনুন্নত দেশসমূহৰ উন্নয়নৰ গতি লেহেমীয়া। উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ দৰিদ্রতাৰ পাকচক্র সৃষ্টি কৰা শৃংখলৰ ইও এক অংশ। তলত উল্লেখ কৰাৰ দৰে উন্নয়নশীল দেশসমূহত মুলধন গঠনৰ হাৰ নিম্ন হোৱাৰ বিভিন্ন কাৰণ আছে।

ক) **নিম্ন আয় ঃ** সঞ্চয়ৰ পৰা মুলধন আহৰণ কৰা হয় যিটো অনুন্নত দেশসমূহত তেনেই কম। সঞ্চয় আয়ৰ আকাৰৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। যিহেতু এই দেশসমূহত আয়ৰ পৰিমাণ তেনেই কম, ভোগ প্রৱণতা খুব বেছি। গতিকে প্রায় সমগ্র আয় ভোগৰ বাবেই ব্যৱহাৰ কৰা হয়, সঞ্চয়ৰ বাবে একো ৰখা নহয়। সেয়ে সেইবোৰ দেশত মুলধন গঠন নিম্ন থাকি যায়।

খ) **নিম্ন উৎপাদনশীলতা ঃ** যিহেতু অনুন্নত দেশসমূহত কৃষি আৰু উদ্যোগ খণ্ড পিছ পৰা, এইবোৰৰ উৎপাদনশীলতা কম। তেওঁলোকে আওঁপুৰণি উৎপাদন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে আৰু প্রাকৃতিক সম্পদসমূহ ভালদৰে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰে। এনেদৰে আয় আৰু সঞ্চয়ৰ পৰিমাণ কম হৈ থাকে, যাৰ ফলত মুলধন গঠন নিম্ন হয়।

গ) **অদক্ষ মানৱ শক্তি ঃ** শ্রমিক আৰু ঔদ্যোগীসকল অদক্ষ আৰু অপ্রশিক্ষন প্রাপ্ত হৈ থকা বাবে প্রায়ে তেওঁলোকে প্রাকৃতিক সম্পদৰ অপব্যৱহাৰ কৰে যাৰ ফলত উৎপাদনশীলতা কম হয়। মুলধনৰ উচ্চ উৎপাদনশীলতাৰ বাবে শ্রমিকৰো উচ্চ উৎপাদনশীলতা আৱশ্যক।

ঘ) **জনগাঁথনি ঃ** অনুন্নত দেশসমূহৰ জনসংখ্যাৰ সৰহভাগেই অদক্ষ যাৰ বাবে তেওঁলোকৰ উৎপাদনশীলতা নিম্ন মানৰ হয়। তাৰোপৰি নিৱনুৱা আৰু অধিক নির্ভৰশীলতা অনুপাতেও উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ মুলধন গঠনক নেতিবাচকভাৱে প্রভাৱ পেলায়। আনকি প্রচুৰ জনসংখ্যাৰ বাবে আয়ৰ আকাৰ অধিক হোৱা স্বত্বেও জনমূৰী আয় কম থাকে। অধিক প্রত্যাশিত আয়ু আৰু অধিক জন্মৰ হাৰে নির্ভৰশীলতাৰ অনুপাত বৃদ্ধি কৰে আৰু ফলস্বৰূপে মুলধন গঠন কম হয়।

ঙ) **সীমিত/ক্ষুদ্র আকাৰৰ বজাৰ আৰু বজাৰ অসম্পূর্ণতা ঃ** সীমিত আকাৰৰ বজাৰ তথা সুচল যাতায়ত আৰু যোগাযোগৰ ব্যৱস্থাৰ বাবে ঔদ্যোগীসকলে তেওঁলোকৰ সামগ্রীৰ চাহিদা পোৱা কঠিন হয়। প্রয়োজনীয় তথ্যৰ অভাৱেও অনুন্নত দেশসমূহত সামগ্রিক বিনিয়োগ ও মুলধন গঠনক নেতিবাচক ভাৱে প্রভাৱান্বিত কৰে। ইয়াৰোপৰি নিম্ন আয়ৰ বাবে বজাৰৰ আকাৰো সীমিত হয় যাৰ বাবে সামগ্রীৰ চাহিদা কম হয়। উন্নয়নশীল দেশসমূহত লাভজনক বিনিয়োগৰ বাবে মুলধনী আৰু মূদ্রা বজাৰ ভালদৰে সংগঠিত নহয়।

চ) **ঋণ আৰু উদগনিমূলক ব্যৱস্থাৰ নাটনি ঃ** উদ্যোগীসকলোক ঋণৰ সা-সুবিধা প্রদান কৰিবলৈ দেশসমূহত যথেষ্টসংখ্যক বিত্তীয় প্রতিষ্ঠান নাই। গতিকে বিনিয়োগ কৰিবলৈ পুঁজিৰ নাটনি দেখা যায়। তাৰোপৰি অদক্ষ প্রশাসনীয় ব্যৱস্থাৰ কাৰণে প্রচলিত আচনিসমূহে বিনিয়োগক উৎসাহ দিবলৈ অসমর্থ হয়। ষ্টক বজাৰসমূহো দীর্ঘকালীন লাভ দিব পৰা বিনিয়োগ আৰু পুঁজিৰ ব্যৱস্থা কৰি দিব পৰাকৈ সংগঠিত নহয়।

ছ) **অনুন্নত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক পৰিকাঠামো ঃ** অনুন্নত ৰাস্তা-ঘাট আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থা, শক্তি যোগান, অপযাপ্ত শিক্ষা আৰু অপযাপ্ত স্বাস্থ্য সেৱা আদিও অনুন্নত দেশসমূহত নিম্ন মুলধন গঠনৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান।

জ) **কাৰিকৰি দ্বৈনতা ঃ** উন্নয়নশীল দেশসমূহে আওপুৰনি উৎপাদন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে যিবোৰৰ উৎপাদনশীলতা কম। তেওঁলোকে উচ্চ মানৰ আধুনিক কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ ইচ্ছুক নহয় অথবা তেনে ব্যয় বহুল প্রযুক্তি ব্যৱহাৰৰ খৰচ বহন কৰিবলৈ অপাৰাগ হয়। আধুনিক প্রযুক্তি আৰু সা-সৰঞ্জাম সমূহ অধিক উৎপাদনশীল, কিন্তু লগতে খৰচীও হয় যিটো অনুন্নত দেশসমূহে বহন কৰিব নোৱাৰে। সেই কাৰণে তেওঁলোকে পুৰণি কৌশলকে ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া হয় যিবোৰ কম উৎপাদনশীল বা কম দক্ষ। সেইকাৰণে এইবোৰ দেশত মুলধন গঠনো কম হয়।

ঝ) **প্রদর্শন ফলশ্রুতি ঃ** অধ্যাপক মার্ক্সে অনুন্নত দেশসমূহত নিম্ন মুলধন গঠনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক উল্লেখ কৰিছে। ই হ'ল প্রদর্শনৰ ফলশ্রুতি। প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰে প্রতিৰেশীৰ উন্নত জীৱন যাপনক অনুকৰণ কৰাৰ এক প্রৱণতা থাকে। অনুন্নত দেশৰ জনসাধাৰণে উন্নত দেশৰ কাম-কাজ আৰু জীৱনশৈলী অনুকৰণ কৰাৰ তেনে প্রৱণতা থাকে। তেনেকুৱা প্রদর্শন ফলশ্রুতিৰ উদাহৰণ হ'ল বিদেশী চিনেমা চোৱা, বিদেশী খাদ্যাভ্যাস, বিদেশ ভ্রমণ, ইত্যাদি যিবোৰ তেনেই ব্যয় বহুল। তাৰ কাৰণে সেইবোৰ দেশত ভোগকার্য্যৰ খৰচ অধিক হয় যিয়ে কম সঞ্চয়ৰ কাৰক হৈ পৰে আৰু তেনেদৰে মুলধন গঠন কম হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ অপর্যাপ্ত ঋণৰ সুবিধাই কেনেকৈ অনুন্নত দেশত মুলধন গঠনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে? (৪০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ বজাৰৰ আকাৰে কেনেকৈ মুলধন গঠনত সীমিত কৰে? (৪০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

১০.৬ সামৰণি

মুলধন গঠন হ'ল বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ পূর্ব চর্ত। নিম্ন মুলধন গঠনৰ বাবে দায়ী প্রতিটো উপাদানেই আন উপাদানৰ লগত জড়িত। উদাহৰণ স্বৰূপে, নিম্ন আয়ৰ কাৰক হ'ল নিম্ন উৎপাদনশীলতা যিটো কম পাৰদর্শী কাৰিকৰী কৌশল তথা বজাৰ, পৰিবহন আৰু যাতায়ত আৰু দক্ষ মানৰ শক্তিৰ দৰে আন্তঃগাঁথনিৰ উপলভ্যতাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। মুলধন গঠন নিজেও প্রতিৰোধী উপাদান সমূহৰ এক কাৰক। গতিকে উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ উন্নয়নৰ উৎকৃষ্ট পাৰদর্শিতাৰ বাবে এইবোৰৰ পৰা উপশম পাবলৈ শুদ্ধ পৰিকল্পনা আৰু সঠিক নীতি গ্রহণ কৰাটো আৱশ্যক।

১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু উন্নয়নৰ গতি তৰান্বিত কৰাৰ ক্ষেত্রত উন্নয়নশীল দেশ সমূহত অপর্যপ্ত মুলধন গঠন হ'ল আটাইতকৈ গম্ভীৰ প্রতিবন্ধী উপাদান।
- মুলধন সমূহ মানৰ সৃষ্ট আৰু ইয়াক সামগ্রী ও সেৱা উৎপাদন কার্যত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। বস্তুগত সম্পত্তি যেনে উৎপাদন কাৰখানা, বা বিত্তীয় সম্পদ যেনে বিনিয়োগ সংগ্রহ মুলধনৰ ভিতৰত পৰে। জ্ঞান বা অভিজ্ঞতা, দক্ষতা ও সামর্থতা যিবোৰ কর্মচাৰীসকলে আয় আহৰণ কৰাৰ ক্ষেত্রত বৰঙনি আগবঢ়ায় সেইবোৰো মানৰ মুলধন হিচাপে মুলধনৰ ভিতৰত পৰে।
- মুলধন গঠনক ঠেক আৰু বহল অর্থত ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। ঠেক অর্থত, ই কেৱল বস্তুগত বা দৈহিক অৱয়ৱ থকা বস্তু যেনে ৰাস্তা-ঘাট আৰু পৰিবহন ব্যৱস্থাৰ নির্মাণ, ৰেল-পথ নির্মাণ, কৃষিৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ ব্যৱস্থা আদিৰ বাবে কৰা বিনিয়োগক সামৰি লয়।
- বহল অর্থত, মুলধন গঠনে মানৰ মুলধন যেনে শিক্ষা, স্বাস্থ্য, পুষ্টি, আদিত ব্যয় কৰা; আৰু লগতে বস্তুগত মুলধন যেনে ঘৰ দুৱাৰ, বাট-পথ নির্মাণ, শক্তি যোগান আদিত কৰা বিনিয়োগকে ধৰি ইভয়কে বুজায়।
- উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে মুলধন গঠন খুবেই গুৰুত্বপূর্ণ। মুলধন

গঠনে এক নির্দ্দিষ্ট হাৰত জাতীয় আয় বিকাশৰ ক্ষেত্রত দিশ নির্ণায়ক ভূমিকা পালন কৰে। ই অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক পৰিকাঠামোসমূহ নির্মাণৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ। ই দেশ এখনৰ ওপৰত বৈদেশিক বোজাও হ্রাস কৰে।

- দেশখনৰ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ কাৰণেও মুলধন গঠন গুৰুত্বপূর্ণ। এইবোৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, মানৱ শক্তিৰ নিযুক্তি যোগ্যতা বৃদ্ধিত সহায় কৰে আৰু এইদৰে শ্রমিকৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰে।
- নিম্ন আয়, আওঁপুৰণি উৎপাদন কৌশলৰ ব্যৱহাৰ, চাহিদাৰ অভাৱ, দ্বেত ঔদ্যোগিক দক্ষতা আৰু ঋণ ও অইন উদগনিমুলক ব্যৱস্থাৰ নাটনি — এইবোৰ উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ নিম্ন মুলধন গঠনৰ কাৰণ।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Somashekhar, Ne. Thi: Development and Environmental Economics, New Age International Publishers, New Delhi, 2003
2. Puri VK & Misra SK: Economics of Development and Planning, Himalaya Publishing House, 2016.
3. Jhingan, M.L.: The Economics of Development & Planning, Konark Publishers Prvt. Ltd., New Delhi
4. Raj F, Mukherjee M, Ghose A, Nag RN: Contemporary Development Economics, New Central Book Agency (P) Ltd., Kolkata, 2011

১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰ নং ১ ঃ 'মুলধন গঠনে পূর্বে মজুত মুলধনৰ ভঁৰাললৈ নির্দ্দিষ্ট সময়ত হোৱা নিগুট সংযোজনক বুজায়।

উত্তৰ নং ২ ঃ মুলধন বিভিন্ন উৎসৰ পৰা আহৰণ কৰিব পাৰি। উৎসসমূহ অভ্যন্তৰিণ বা বৈদেশিক উভয় হ'ব পাৰে। মুলধন গঠনৰ কেতবোৰ অভ্যন্তৰিণ উৎস হ'ল — স্বেচ্ছকৃত সঞ্চয়, বাধ্যতামুলক সঞ্চয়, কৰ, ইত্যাদি। আনহাতে ইয়াৰ বৈদেশিক উৎসসমূহ হ'ল — বৈদেশিক অনুদান বা ঋণ, আমদানিৰ ওপৰত নিষেধজ্ঞা আদি।

উত্তৰ নং ৩ ঃ মুলধন গঠনে কেৱল উৎপাদন বৃদ্ধিৰ জৰিয়তে জাতীয় আয়কে নবঢ়ায়, লগতে ই উৎপাদিত সামগ্রীৰ চাহিদাও বৃদ্ধি কৰে আৰু এইদৰে বজাৰৰ আকাৰ বৃদ্ধি হয়।

সামগ্রিকভাৱে অর্থনৈতিক কাম কাজ বৃদ্ধি হয় আৰু লগতে দেশখনৰ বিদেশী ৰাষ্ট্ৰৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা হ্রাস কৰে।

উত্তৰ নং ৪ ঃ ঔদ্যোগিক সকলোক ঋণ ব্যৱস্থা যোগান ধৰিবলৈ অনুন্নত দেশসমূহত যথেষ্ট সংখ্যক বিত্তীয় প্রতিষ্ঠান নাই। সেই কাৰণে বিনিয়োগ কৰিবলৈ পুঁজিৰ অভাৱ হয়। তাৰোপৰি অদক্ষ প্রশাসনীয় ব্যৱস্থাৰ কাৰণে প্রচলিত আঁচনিসমূহে বিনিয়োগক উৎসাহ দিবলৈ অসমার্থ হয়। ষ্টক বজাৰসমূহো দীর্ঘকালীন লাভ দিব পৰা বিনিয়োগ আৰু পুঁজিৰ ব্যৱস্থা কৰি দিব পৰাকৈ সংগঠিত নহয়।

উত্তৰ নং ৫ ঃ সীমিত আকাৰৰ বজাৰৰ বাবে ঔদ্যোগীসকলে তেওঁলোকৰ সামগ্রীৰ চাহিদা পোৱাত জটিলতা পায়। ইয়াৰোপৰি নিম্ন আয়ৰ বাবে বজাৰৰ আকাৰো সীমিত হয় যাৰ বাবে সামগ্রীৰ চাহিদা কম হয়। উন্নয়নশীল দেশসমূহত লাভজনক বিনিয়োগৰ বাবে মুলধনী আৰু মূদ্রা বজাৰ ভালদৰে সংগঠিত নহয়।

১০.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

চমু উত্তৰৰ প্রশ্ন ঃ (প্রতিটো প্রশ্নৰ ১০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ মানৱ মুলধন আৰু ভৌতিক মুলধনৰ পার্থক্য উদাহৰণ সহ দেখুৱাওক?

প্রশ্ন নং ২ ঃ এখন উন্নয়নশীল দেশত উচ্চ ভোগ প্রৱণতাৰ কাৰক হিচাপে 'প্রদর্শন ফলশ্রুতি' ব্যাখ্যা কৰক।

দীর্ঘ উত্তৰৰ প্রশ্নাৱলী ঃ (প্রতিটো প্রশ্নৰ ৩০০-৫০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে মুলধন গঠনৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ উন্নয়নশীল দেশত নিম্ন মুলধন গঠনৰ বাবে দায়ী কাৰকসমূহ কি কি ব্যাখ্যা কৰক। পর্যপ্ত পৰিমাণৰ মুলধন গঠনৰ সহায়ত কেনেকৈ দৰিদ্রতাৰ পাকচক্র কেনেকৈ ভাঙিব পাৰি?

*****

অধ্যায় ১১ ঃ প্রযুক্তিগত পৰিবর্তন আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন অধ্যায় গাঁঠনি

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ প্রযুক্তি বিকাশৰ অর্থ

১১.৪ অর্থনৈতিক উন্নয়নত প্রযুক্তিৰ ভূমিকা

১১.৫ উন্নয়নশীল দেশত প্রযুক্তিগত পৰিবর্তনৰ সমস্যা

১১.৬ শ্রম প্রধান পদ্ধতি বনাম মূলধন প্রধান পদ্ধতিঃ পদ্ধতিৰ পচন্দ

১১.৭ সামৰণী

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১১.৯ অধিক জানিবলৈ

১১.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১১.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টিত আমি উন্নয়নশীল দেশত প্রযুক্তিৰ বিকাশ আৰু অর্থনৈতিক উন্নয়ন সম্পর্কীয় বিষয় আলোচনা কৰিম। অধ্যয়টো অধ্যয়নৰ পিছত আপুনি—

- আর্থিক বিকাশ আৰু উন্নয়নত প্রযুক্তিৰ ভূমিকা সম্পর্কে জানিব
- প্রযুক্তিৰ বিকাশৰ বিভিন্ন প্রকাৰ সমন্ধে শিকিব
- উন্নয়নশীল দেশত প্রযুক্তিগত বিকাশৰ অসুবিধা সম্পর্কে জানিব
- শ্রম প্রধান পদ্ধতি আৰু মূলধন প্রধান পদ্ধতিৰ মাজৰ পার্থক্য সম্পর্কে শিকিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

এখন দেশৰ আর্থিক উন্নয়নত প্রযুক্তিগত পৰিবর্তনৰ বা প্রযুক্তি পৰিবর্তনৰ যথেষ্ট প্রভাব থাকে। প্রযুক্তিগত উন্নয়নে উৎপাদিকা শক্তি বৃদ্ধি কৰে আৰু সেয়েহে এইটো এটা গুৰুত্ব পূর্ণ জানিবলগীয়া কথা যে কেনেকৈ প্রযুক্তি বিকাশে এখন অর্থনীতিৰ কার্য্য সম্পাদনত প্রভাব পেলায়। কিন্তু উৎপাদন কৌশলৰ উন্নীত কৰণ উন্নয়নশীল দেশৰ এক প্রত্যাহবান স্বৰূপ কিয়নো এই দেশবোৰৰ মূলধন গঠন নিম্ন আৰু বজাৰৰ আকাৰো যথেষ্ট সৰু। সেয়েহে এইটো অতিগুৰুত্বপূর্ণ কথা যে উন্নয়নশীল দেশত উন্নয়নশীল দেশসমূহত বিশেষীকৰণৰ জৰিয়তে তুলনামূলক ভাবে উন্নত সম্পদ আহৰণত প্রযুক্তিৰ বিকাশ এটা শুদ্ধ পথ। বিশেষীকৰণৰ মাধ্যমত সম্পদৰ বিতৰণ তুলনা মূলক ভাবে সুবিধা হয়।

১১.৩ প্রযুক্তিগত বিকাশৰ অর্থ

নতুনত্বৰ বাবে প্রযুক্তিৰ বিকাশ অথবা প্রযুক্তিগত বিকাশ এটা আর্থিক মাপকাঠি। সেয়েহে এইটো এটা দীঘলীয়া চলি থকা প্রক্রিয়া য'ত এখন ৰাষ্ট্রৰ উৎপাদন কৌশল অন্য এখন দেশতকৈ নিম্ন আৰু অতিবেচি প্রয়োজনীয়। প্রযুক্তিগত বিকাশ- বা প্রযুক্তিৰ বিকাশে নতুন তথ্যৰ প্রয়োভৰ, নতুনত্ব আৰু আৱিস্কাৰৰ জন্ম দিয়ে যিয়ে সকলো উৎপাদন পদ্ধতিৰ যোগ্যতা বঢ়াই।

উৎপাদন	Q' = f (L,K)	মূলধন	K		1 Q' = 100
উপাদান O	Q = f (L,K)	শ্রম	O	L	1 Q' = 100

ওপৰৰ চিত্রত, বাওঁফালৰ চিত্রটোৱে কেনেকৈ উৎপাদন ফলন Q = f (L,K) Q' = f (L,K') লৈ পৰিবর্তন হয় তাক বুজাইছে। সোঁফালৰ চিত্রটোৱে সম উৎপাদন ৰেখাৰ পৰিবর্তন দেখুৱাইছে য'ত প্রতিদান ৰেখাই একে পৰিমানৰ উৎপাদন বুজায়। তলৰ সম উৎপাদন ৰেখা দালে সাধাৰণভাবে একে পৰিমানৰ উৎপাদন কম পৰিমানৰ শ্রম আৰু মূলধন ব্যৱহাৰ কৰি পোৱা দেখুৱাইছে।

কার্য্য ক্রমনিকা

১। শিকাৰু সকলে ভাৰতৰ পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাত কৃষিত হোৱা মূল প্রযুক্তিগত পৰিবর্তন বোৰৰ এখন তালিতা প্রস্তুত কৰক।

২। শিকাৰু সকলে গ্রাম্য অঞ্চলৰ কৃর্যি খণ্ডত প্রযুক্তিগত পৰিবর্তনৰ দ্বাৰা উপকৃত হৈছে নে নাই সেয়াও বিচাৰি উলিয়াব লাগে।

১১.৪ অর্থনৈতিক উন্নয়নত প্রযুক্তিৰ ভূমিকা

উন্নয়নশীল দেশৰ অর্থনৈতিক বিকাশ আৰু উন্নয়নত গঢ়িতোলাত প্রযুক্তিগত পৰিবর্তনৰ বৃহৎ ভূমিকা আছে। ইহতে কেৱল উৎপাদন ব্যয় হ্রাস কৰি উৎপাদনৰ পৰিমানেই বৃদ্ধি নকৰে। নতুন নতুন শিক্ষা পদ্ধতি আৰু জ্ঞানৰ পৰিষৰ বহলাই নতুন বস্তুৰ উৎভাবন কৰে, দক্ষ মানব সম্পদ গঠন কৰে আৰু সেয়েহে প্রযুক্তি বিকাশে বহন ক্ষমতা অর্জন কৰে। প্রযুক্তি বিকাশৰ দুই ধৰণৰ প্রভাব পৰিব পাৰে-

(১) **উৎপাদন ফলনৰ পৰিবর্তন ঃ** উৎপাদন ফলনৰ পৰিবর্তনে এটা বা দুয়োটা উপাদানৰ উৎপাদিকা শক্তিৰ উন্নতি কৰি উৎপাদনৰ মাত্রা অধিক হোৱাতো দেখুৱাই। এইটো সম উৎপাদন ৰেখাৰ নিম্নগামী গতির দ্বাৰাও দেখুৱাব পাৰি। য'ত একে পৰিমানৰ উৎপাদন কম পৰিমানৰ উৎপাদনৰ উপাদান ব্যৱহাৰ কৰিও পাব পাৰি। বর্ত্তমান বর্তিথকা উৎপাদন

পদ্ধতিৰ সলনি কৰি নতুন পদ্ধতি নির্ণয় তথা নতুন বজাৰ, পৰিচালনা আৰু সংগঠন গঠনৰ দ্বাৰাও ইয়াক সম্ভব কৰিব পাৰি। সেইকাৰণে এনেকুৱা দক্ষতাৰ সৃষ্টি কৰিব লাগে যাৰ দ্বাৰা উৎপাদন কৌশল হ্রাস আৰু বজাৰৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰিব পাৰি।

(২) নতুন উৎপাদিত বস্তুৰ প্রয়োভৰ ঃ প্রযুক্তিগত বিকাশে নতুন যন্ত্রপাতি আৰু কলা কৌশলৰ নির্মান পর্যাপ্ত কৰি তোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে ম'বাইলৰ ফোন, লেপটপ, কম্পিউতাৰ আদিৰ আৱিস্কাৰ তথা পর্য্যাপ্ততাই উৎপাদিকাশক্তিত এক বৃহৎ পার্থক্যৰ সৃষ্টি কৰিছে।

এই দুয়োবিধ প্রভাবেই এটাৰ লগত আনটো নির্ভৰ কৰে। ইহতক এটাৰ পৰা আনটো পৃথক কৰিব নোৱাৰি। বেচিভাগ ক্ষেত্রতে নতুন বস্তুৰ পর্য্যাপ্ততাই উৎপাদন ব্যয় হ্রাস কৰি উৎপাদন ফলনৰ পৰিবর্তন ঘটায় অৱশ্যে নতুন বস্তুৰ আৱিস্কাৰৰ অবিহনেও যেতিয়া বজাৰ, ক্ষুদ্র সংগঠন আৰু কৌশলৰ আৱিস্কাৰ হয় তেতিয়া প্রযুক্তির বিকাশো হ'ব পাৰে।

সেয়েহে আমি দেখো যে প্রযুক্তিগত বিকাশে নতুন কৌশল প্রয়োগেৰে উৎপাদনৰ পৰিমান আৰু বজাৰত নতুন বস্তুৰ উদ্‌ভাবনাৰে উৎপাদনৰ পৰিমান আৰু উৎপাদিকা শক্তি বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে ই অতি সহায়কাৰী হয়। উন্নত প্রযুক্তি ব্যৱহাৰৰে ঔদ্যোক্তাসকলৰ মাজত এক গুনগত প্রতিযোগীতাৰ সৃষ্টিয়ে বিপ্লবৰ সূচনা দিয়ে। আন্তৰাষ্ট্রীয় বানিজ্যৰ নতুন দিগন্তৰ সূচনাৰে ৰাষ্ট্রীয় সীমা ৰেখালৈকে এই পদ্ধতি চলি থাকিব। উপাদান প্রমুখ্য অর্থনৈতিক উন্নয়ন প্রযুক্তিগত উন্নয়ন আৰু বিকাশৰ গুৰুত্ব আৰু ভূমিকা বুলি পশ্চিমীয়া দেশ আৰু আনকি এছিয়াৰ অন্তর্ভুক্ত জাপানৰ খৰতকীয়া অর্থনৈতিক উন্নয়নেও প্রমান কৰিছে। সেয়েহে আমি মোখনি মাৰিব পাৰো যে প্রযুক্তিৰ বিকাশ আৰু ব্যাপক ব্যৱহাৰে জ্ঞান আৰু শিক্ষা সম্প্রদাৰণৰে পুৰণীকলীয়া নীতি নিয়ম অন্ধ বিশ্বাস আঁতৰাই কেঁচা সামগ্রীৰ সু ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা ইঞ্জিনিয়াৰিং, ডিজাইনি্ৰ আদি ক্ষেত্রত নতুন আৰু উন্নত সামগ্রীৰ সৃষ্টিৰে দক্ষতা সম্পন্নকামৰ উদ্ভব কৰে, কাম কৰা সময়ৰ দৈঘ্য হ্রাস কৰে আৰু উৎপাদনৰ পৰিমান বৃদ্ধি কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ প্রযুক্তিগত পৰিবর্তন বুলিলে কি বুজা (প্রায় ৩০ টা শব্দত ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ প্রযুক্তি বিকাশৰ দুটা প্রভাবৰ নাম লিখা। (প্রায় ২০ টা শব্দত ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ অর্থনৈতিক উন্নয়নত প্রযুক্তিগত বিকাশৰ ভূমিকা আলোচনা কৰা। (প্রায় ৫০ টা শব্দত ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

জানো আহক

আৱিস্কাৰ আৰু নতুন কৌশল দুয়োতা পৃথক। ঢুমপিতাৰে দুয়োটাৰ পার্থক্য তলত দিয়া ধৰণে দিছেঃ "প্রথমটোৱে নতুন কৌশলৰ আৱিস্কাৰ অন্যহাতে পিচৰটোৱে উৎপাদন প্রক্রিয়াত প্রথমটোৰ ব্যৱহাৰিক (বানিজ্যিক) প্রয়োগ বুজায়"। আৱিস্কাৰ কৰি নতুবা আৱিস্কাৰ অহিহনেও নতুন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। যদিহে নতুন মেছিন, নতুন সা-সামগ্রী আৰু নতুন কৌশল যিবোৰ আগতকৈ বেচি উন্নত ব্যৱহাৰ কৰি উদ্যোক্তা সকলে উদ্যোগত নতুন মাত্রা তালিব সক্ষম হয় তেনেহলে তাক আৱিস্কাৰ কৰি নতুন কৌশল প্রয়োগ কৰা বুজায়। আনহাতে এজন উদোক্ত যদি বজাৰত বা কার্য্যনির্বাহক প্রক্রিয়াৰ পৰিবর্তনৰ দ্বাৰা নতুন মাত্রা প্রবর্তন কৰে তেন্তে ই নতুন কৌশল হলেও আৱিস্কাৰৰ দ্বাৰা নহয়। কিয়নো ইয়াত কোনো নতুন বস্তুৰ আৱিস্কাৰ হোৱা নাই। এইয়া মাত্র এটা কৌশলগত প্রচেষ্টাহে।

১১.৫ উন্নয়নশীল দেশত প্রযুক্তিগত পৰিবর্তনৰ সমস্যা

আগতে উল্লেখ কৰাৰ দৰেই উন্নয়নশীল দেশৰ অর্থনৈতিক উন্নয়নত প্রযুক্তি বিদ্যাই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। অৱশ্যে এইবোৰ দেশত উন্নত প্রযুক্তিবিদ্যাৰ প্রয়োগে কিছুমান অসুবিধাও আনি দিছে। অনুন্নত দেশ সমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা সমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল-

(১) সাধাৰণতে উন্নত প্রযুক্তি বিদ্যাৰ প্রয়োগৰ বাবে বৃহৎ বিনিয়োগৰ প্রয়োজন। অনুন্নত দেশৰ লোক সকলৰ আয়স্তৰ যথেষ্ট নিম্ন। সেয়েহে তেওঁলোকে এই বৃহৎ বিনিয়োগ কৰিবলৈ অপাৰগ হয়।

(২) আধুনিক প্রযুক্তিবিদ্যাৰ বাবে নিপুন দক্ষ মানব সম্পদৰ প্রয়োজন হয়। কিন্তু অনুন্নত দেশত এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাকৈ শ্রমিক আৰু উদ্যোক্তাসকল প্রয়োজনীয় শিক্ষা আৰু প্রশিক্ষণৰ অধিকাৰী নহয়।

(৩) বেচি ভাগ-আৱিস্কাৰ যিবোৰে উন্নত প্রযুক্তিৰ সৃষ্টি কৰে সেইবোৰ শ্রম বিহীন অর্থাৎ এইবোৰ আৱিস্কৰ কিছু শ্রমিকক অপসাৰিত কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে এটা কম্প্পিউতাৰে

কম পক্ষেও দহজন মানুহক কামৰ পৰা অপসাৰিত কৰে। সেয়েহে ভাৰতৰ নিচিনা এখন অনুন্নত দেশত এইটো নিৰ্ভৰ কৰে নিবনুৱা সমস্যাৰ পৰিমানৰ ওপৰত।

(৪) উচ্চখাপৰ আধুনিক প্রযুক্তি বোৰ দৰাচলতে উন্নত আৰু এইবিলাকৰ স্বতাধিকাৰ উন্নত দেশসমূহ। সেয়েহে উন্নয়নশীল দেশসমূহে এইবোৰ উন্নত দেশ সমূহৰ পৰা আমদানি কৰিব লাগে। ইয়াৰ ফল স্বৰূপে উন্নয়নশীল দেশ সমূহে উন্নত দেশ সমূহৰ লগত বৈদেশিক বানিজ্য সংঘটিত কৰিব লগাত পৰে যিয়ে আভন্তৰীণ বানিজ্যৰ লেনদেনটো অসুবিধা আনে।

(৫) উন্নয়নশীল দেশৰ মানুহৰ মানসিক ধ্যান ধাৰণা পুৰণীকলীয়া চিন্তা ধাৰাৰে আবৃত্ত। প্রায়েই এইবোৰ দেশৰ চৰকাৰে অশিক্ষিত আৰু কুসংস্কাৰ পূর্ণ এনেবোৰ মানুহৰ সন্মুখত বৈজ্ঞানিক আৰু উন্নত সংস্কাৰ মুক্ত ধ্যান ধাৰণা প্রয়োগ কৰিবলৈ প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়।

(৬) উন্নয়নশীল দেশ সমূহে প্রযুক্তিগত বিকাশৰ বিভিন্ন প্রকাৰ সমূহ চিনাক্ত কৰণতো অসুবিধাৰ সন্মুখীন হয়। বেচিভাগ উন্নয়নশীল দেশেই প্রযুক্তিগত কৌশল সৃষ্টি কৰাটো অৱশ্যে কর্ত্তব্য। প্রযুক্তিগত কৌশলৰ বহুতৰণীয়া প্রভাব আছে, ই উৎপাদন আৰু উৎপাদিকা শক্তি দুয়োটাই বৃদ্ধি কৰে। অৱশ্যে এই উন্নত পৰিবেশ কেইজনমান উচ্চ খাপৰ পুজিপঁতী লোকৰ মাজতে কেন্দ্রীভূত হোৱাটো উচিত নহয়। ইয়াক সাধাৰণ মানুহৰ উপকাৰত ব্যৱহাৰ কৰা উচিত।

১১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- প্রযুক্তি বিকাশ নাইবা প্রযুক্তিগত বিকাশ নতুন কৌশলৰ এটা অর্থনৈতিক মাপমাঠি।
- এটা প্রযুক্তিগত বিকাশৰ দুইধৰণৰ প্রভাব থাকে- (১) উৎপাদনফলনৰ পৰিবর্তন (২) অপয্যাপ্ত পৰিমাণৰ নতুন সামগ্রী নির্মাণ।
- উৎপাদন ফলনৰ পৰিবর্তনে এটা বা দুয়োটা উৎপাদনৰ উপাদানৰ উৎপাদিকা শক্তিৰ উন্নতিকৰণৰ দ্বাৰা উৎপাদন বৃদ্ধি সূচায়। সম উৎপাদন ৰেখাৰ উর্দ্ধগামী পৰিবর্তনৰ দ্বাৰাও ইয়াক বুজোৱা হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা একেই উৎপাদন কম পৰিমানৰ উৎপাদনৰ উপাদান ব্যৱহাৰ কৰিও পোৱা যায় বুলি দেখুৱাব পাৰি। বৈজ্ঞানিক আৱিস্কাৰৰ দ্বাৰা নতুন যন্ত্রপাতি, সা-সৰঞ্জম আদিৰ প্রয়োভৰতা সৃষ্টি কৰিব পাৰি আৰু ইয়ে দ্বিতীয় প্রকাৰৰ প্রযুক্তিগত বিকাশৰ প্রভাব পেলায়।
- উন্নত প্রযুক্তিয়ে বৃহৎ আকাৰৰ উৎপাদন, কাম কৰা সময়ৰ দৈঘ্য হ্রাস, দক্ষতাপূর্ণ কর্মৰ সৃষ্টি, নতুন আৰু উন্নত মানৰ সামগ্রীৰ উৎপাদন, কেঁচা সামগ্রীৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ, শিক্ষা আৰু জ্ঞানৰ পৰিসৰ বৃদ্ধিৰ দ্বাৰা কু সংস্কাৰ আৰু অন্ধবিশ্বাস দুৰীকৰণ আদি

সম্ভব কৰি তুলিছে।

- যদিও উন্নয়নশীল দেশৰ অর্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু বিকাশত প্রযুক্তি বিদ্যাৰ গুৰুত্বপূর্ণ প্রভাব আছে, কিন্তু এনেবোৰ দেশত প্রযুক্তিবিদ্যৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কেতবোৰ সমস্যা জড়িত হৈ আছে। এই সমস্যাবোৰ দুই ধৰণৰ আছে, এটা এনেকুৱা যে এইবোৰে প্রযুক্তিগত বিকাশৰ ঋণাত্মক প্রভাব সমূহ নোহোৱা কৰিব লাগে আৰু অইনটো চিনাক্তকৰণ আৰু নির্বাচন কৰাৰ অসুবিধা।
- প্রযুক্তিগত পৰিবর্তন নিদ্ধাৰণৰ সময়ত উন্নয়নশীল দেশ বোৰ সাৱধান হোৱা উচিত যাতে নিবনুৱা সমস্যা গভীৰ নহয়।
- অত্যাধিক শ্রম যুক্ত দেশে যে শ্রম প্রধান উৎপাদন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব তাৰ কোনো বাধ্যবাধকতা নাই। উপাদান বোৰৰ তুলনামূলক দাম আৰু যোগ্যতাও উৎপাদন কৌশলৰ পচন্দৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ।
- বেচিভাগ ক্ষেত্রতে উন্নয়নশীল দেশত এটা অনুবর্তী কৌশল পদ্ধতি নির্বাচন কৰা হয় যিটো শ্রম আৰু মূলধন প্রধান দুয়োটা পদ্ধতিৰে মিশ্রন।
- প্রযুক্তিগত বিকাশৰ বহুমুখীয়া প্রভাব আছে। ই উৎপাদন আৰু উৎপাদিকা দুয়োটাই বৃদ্ধি কৰে। অৱশ্যে এই উন্নয়ন কেইজন মুষ্টিমেয় পুজিপতী লোকৰ হাতাত কেন্দ্রীভূত হোৱা উচিত নহয়। ই সাধাৰণ মানুহৰ ব্যৱহাৰ হোৱাকৈ প্রয়োগ হোৱা উচিত।

১১.৭ অধিক জানিবলৈ

1.

2.

3.

১১.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১। প্রযুক্তি বিদ্যা বা প্রযুক্তিগত বিদ্যা নতুন কৌশলৰ অর্থনৈতিক মাপকীঠী। সেয়েহে ৰাষ্ট্রই নিম্নমানৰ উৎপাদন কৌশল প্রয়োগৰ পৰা উন্নত আৰু দক্ষ উৎপাদন কৌশল প্রাপ্তিৰ ই এটা দীর্ঘকালীন চলিত প্রচেষ্টা।

২। প্রযুক্তিগত পৰিবর্তন দুই ধৰণৰ-

(ক) উৎপাদন ফলনৰ পৰিবৰ্তন

(খ) নতুন উৎপাদনৰ প্ৰাচুৰ্য্যতা

৩। প্ৰযুক্তিগত বিকাশে বজাৰত নতুন উৎপাদিত বস্তুৰ অন্তভূক্তি তথা চলিত উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত নতুন উৎপাদন কৌশল প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা উৎপদান আৰু উৎপাদিকা শক্তি বৃদ্ধি কৰে। আৰ্থিক উন্নয়নৰ বাবে ই অতি সহায়কাৰী। প্ৰযুক্তিগত পৰিবৰ্তনে বৃহৎ আকাৰৰ উৎপাদন সৃষ্টি, কাম কৰা সময়ৰ দৈঘ্য হ্ৰাস, অভিযান্ত্রিক আৰু ডিজাইনিং ক্ষেত্রত দক্ষতা পূৰ্ণ শ্ৰমিকৰ সৃষ্টি, কেঁচা সামগ্ৰীৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা নতুন আৰু উন্নত সামগ্ৰীৰ উৎপাদন, শিক্ষা আৰু জ্ঞানৰ পৰিচয়েৰে কু সংস্কাৰ আৰু অন্ধ বিশ্বাসৰ হাৰ হ্ৰাস কৰা।

৪। যি উৎপাদন কৌশলত মূলধনতকৈ শ্ৰম অধিক ব্যৱহাৰ কৰা হয় তাকে শ্ৰম প্ৰধান কৌশল কোলা হয়। এনেকুৱা প্ৰযুক্তিগত বিকাশত মূলধন শ্ৰমৰ অনুপাত হ্ৰাস পায় যিয়ে মূলধন আৰু শ্ৰমৰ অংশ নিম্নগামী হোৱাকে সূচায়।

৫। যিহেতু উন্নয়নশীল দেশত শ্ৰমৰ যোগান মূলধনৰ যোগানতকৈ বেচি, সেয়ে এনেবোৰ দেশত সাধাৰণতে শ্ৰম প্ৰধান উৎপাদন কৌশল ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

১১.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন

১। প্ৰযুক্তি বিকাশৰ ফল স্বৰূপে সম উৎপাদন ৰেখা কিয় ওপৰলৈ গতি কৰে।

২। পচন্দ কৌশল বুলিলে কি বুজা? উন্নয়নশীল দেশত শ্ৰম প্ৰধান আৰু মূলধন প্ৰধান উৎপাদন কৌশলৰ সপক্ষে আৰু বিপক্ষে যুক্তি দিয়ক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন

১। প্ৰযুক্তিগত পৰিবৰ্তনৰ আংশকা কি? উন্নয়নশীল দেশৰ আৰ্থিক বিকাশৰ ধনাত্মক আৰু ঋনাত্মক প্ৰভাব দুটাকৈ উল্লেখ কৰক।

২। উন্নয়নশীল দেশৰ আৰ্থিক উন্নয়নৰ সমস্যাৱালী কি কি?

৩। শ্ৰম প্ৰধান লোক মূলধন প্ৰধান উৎপাদন কৌশলৰ সংজ্ঞা দিয়া। উন্নয়নশীলত দেশত তুমি কোনটো পদ্ধতি পচন্দ কৰা হয়।

*****

অধ্যায় ১২ ঃ অর্থনৈতিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ আর্থিক উন্নয়ন বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰৰ ৰাষ্ট্ৰৰ ভুমিকা
১২.৪ আর্থিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্ৰৰ সমস্যা আৰু প্ৰত্যাহবান সমূহ
১২.৫ উন্নয়নশীল দেশত ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ভূমিকা
১২.৫.১ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ তুলনামূলক ভূমিকা
১২.৫.২ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ধনাত্মক ভূমিকা
১২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৭ অধিক জানিবলৈ
১২.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১২.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি —

- আর্থিক উন্নয়ন বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা সম্পর্কে
- উন্নয়ন শীল দেশত দৰিদ্ৰতা নিবাৰণ, সম্পদৰ পূর্ণ বিকাশ মূলধন গঠন, আয়ৰ বৈষম্য আঁতৰ কৰা আদি বিষয়ৰ বাবে লব লগা পদক্ষেপ সমূহৰ বিষয়ে
- আর্থিক উন্নয়নৰ লগত জড়িত বিভিন্ন সমস্যাৱলী আৰু প্ৰত্যাহবান সম্পর্কে জানিবলৈ
- উন্নয়নশীল দেশত আর্থিক উন্নয়ন গঢ়ি তুলিবৰ বাবে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অনুষ্ঠান বোৰৰ ভূমিকা সম্পর্কে বুজিবলৈ সক্ষম হ'ব।

১২.২ পৰিচয়

আমি সকলোৱে জানো যে নিম্ন জাতীয় আৰু জনমূৰি আয়, দৰিদ্ৰতাৰ কূট চক্ৰ, স্থায়ী নিবনুৱা সমস্যা, মূলধনৰ অভাব, দুর্ভিক্ষ্য, নিম্ন পৰিকাঠমে আদি বিশেষ কিছুমান বৈশিষ্টৰে উন্নশীল অর্থনীতি বিৰাজমান। এই দেশ সমূহত ৰাষ্ট্ৰৰ ধনাত্মক ভূমিকা অতি প্ৰয়োজনীয়। দৰাচলতে এই দেশ সমূহৰ আর্থিক সমস্যা ইমানেই জটিল আৰু গুৰুত্বপুর্ণ যে এই সমস্যা সমূহ ৰাষ্ট্ৰতন্ত্ৰৰ অংশগ্রহণ আৰু সহযোগ অবিহনে সমাধান কৰাটো অসম্ভব। ৰাষ্ট্ৰই প্ৰত্যক্ষ নিয়ন্ত্রণৰ লগতে বিভিন্ন মৌদ্রিক আৰু ৰাজকোষীয় পদ্ধতি সমূহ উদ্ভাৱন কৰে। ইয়াৰ উপৰিও এই পদ্ধতি সমূহৰ দ্বাৰা অনুন্নত দেশত বর্তি থকা আর্থিক আৰু সামাজিক বৈষম্য আঁতৰ কৰে। সেয়েহে আর্থিক প্ৰগতিৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় আর্থিক কার্য্যৱলীসমূহত ৰাষ্ট্ৰৰ সহযোগ বাধ্যতামূলক

আৰু ই আর্থিক কল্যাণ আৰু সামাজিক বৈষম্য আঁতৰ কৰাত সহায় কৰে নীতি বোলা হয়। এইচ. জি. জ'নছনৰ মতে, মুদ্রানীতি হ'ল এনে এক "নীতি যিটোক সাধাৰণ অর্থনৈতিক নীতিৰ উদ্দেশবোৰ পূৰণ কৰাৰ বাবে মুদ্রা যোগান নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ এক আহিলাৰূপে কেন্দ্রীয় বেংকে ব্যৱহাৰ কৰো।" অর্থাৎ, পূর্ব-নির্দ্ধাৰিত উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বলৈ চৰকাৰৰ সাধাৰণ অর্থনৈতিক নীতিৰ কার্যৰূপায়ণৰ বাবে মুদ্রাৰ যোগান নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ ব্যৱহৃত নীতিবোৰেই হ'ল মুদ্রা নীতি।

এই অধ্যায়ত আমি চমুকৈ মুদ্রা নীতিৰ উদ্দেশ্য, লক্ষ্য আহিলা আৰু প্রভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। অধ্যায়টো পঢ়াৰ পাচত আপুনি এক অর্থনীতিত মুদ্রানীতিৰ গুৰুত্ব বুজি পাব।

১২.৩ আর্থিক উন্নয়নত গঢ়ি তোলাত ৰাষ্ট্রৰ ভূমিকা

উন্নয়নশীল দেশৰ আর্থিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্রই অংশগ্রহণ কৰা মূল ক্ষেত্র সমূহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল-

(১) দৰিদ্রতা দুৰীকৰণ ঃ ৰাষ্ট্রৰ বিস্তাৰিত আর্থিক পৰিকল্পনা সমূহৰ দ্বাৰা দৰিদ্রতাৰ কূটচর্ক্র ভাঙিব পাৰি। যদি এখন উন্নয়নশীল দেশে অর্থনৈতিক গতিশীলতা বজাৰৰ স্বয়ংক্রীয় শক্তিৰ ওপৰত এৰি দিয়ে, তেনেহলে উচ্চ বিনিয়োগৰহাৰ প্রাপ্তি লাভ কৰিব নোৱাৰে। ৰাষ্ট্রই জনসাধাৰণৰ আয় বৃদ্ধিৰ দ্বাৰা প্রত্যক্ষ ভাবে আর্থিক উন্নয়ন বৃদ্ধি কৰাত হস্তক্ষেপ কৰিব পাৰে।

(২) সামাজিক আৰু আর্থিক পৰিকাঠামোৰ সৃষ্টি ঃ উন্নয়নশীল দেশৰ আর্থিক পৰিকাঠামো যথেষ্ট নিম্নখাপৰ। যেনে- পৰিবহন আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থা, বিদ্যুৎ আৰু শক্তি উৎপাদন, জনসিঞ্চন, প্রাকৃতিক গেছ, ৰাস্তাঘাট, বন্দৰ আদি অতি নিম্নখাপৰ , ব্যক্তিগত প্রতিষ্ঠান বিলাকে এই প্রতিষ্ঠান সমূহত বিনিয়োগ কৰিব নিবিচাৰে কিয়নো সম্পদ আহৰনৰ পৰিমান বিনিয়োগতকৈ তলত থাকে। এই বিলাক খণ্ডত সেয়েহে বিনিয়োগ ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা পূৰণ কৰিব লাগে।

(৩) কৃষি উন্নয়ন ঃ উন্নয়নশীল দেশৰ জাতীয় আয়লৈ কৃষিয়েই আটাইতকৈ বেচি বৰঙনি আগবঢ়াই আৰু কৃষিতেই নিয়োগৰ সংখ্যা সৰহ হয়। কিন্তু বেচিভাগ এনে দেশতেই কৃষি ভূমিৰ খণ্ডিত কৰণ, অনাআর্থিক ভূমিৰ অৱস্থিতি, ক্রতিপূর্ণ ভূমি প্রথা, কৃষিঋণৰ অভাৱ, প্রয়োজনীয় ঋণ ব্যৱস্থাৰ বিসংগতি অনুন্নত উৎপাদন কৌশল জনসিঞ্চনৰ অভাৱ, বেংকিং ব্যৱস্থাৰ অভাৱ নিম্ন বিনিয়োগ ব্যৱস্থা আৰু ভূমিৰ ওপৰত জনসংখ্যাৰ অত্যাধিক হেচাৰ ফলত কৃর্ষিৰ উৎপাদনশীলতা নিম্ন হয়।

(৪) প্রাকৃতিক সম্পদৰ পূর্ণ ব্যৱহাৰ ঃ উন্নয়নশীল দেশ সমূহে প্রাকৃতিক সম্পদ সমূহ পূর্ণব্যৱহাৰ কৰি ধংসৰ গৰাহৰ পৰা ৰক্ষা কৰিছে। মূলধন আৰু অনান্য সামগ্রীৰ অভাবৰ বাবে

ব্যক্তিগত খণ্ডৰ এই বিশাল প্ৰাকৃতিক সম্পদ সমূহ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ অপাৰগ হয়। সেয়েহে কেৱল মাত্ৰ ৰাষ্ট্ৰই হে এনে বিশাল প্ৰাকৃতিক সম্পদ সমূহৰ পূৰ্ণ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা দেশৰ স্বাৰ্থ উন্নিত কৰে।

(৫) মূলধন গঠনৰ ভূমিকা ঃ নিম্ন সঞ্চয় আৰু বিনিয়োগৰ বাবে উন্নয়নশীল দেশত মূলধন গঠন প্ৰক্ৰিয়া অতি নিম্নখাপৰ হয়। এনেবোৰ দেশ অতিচাৰ দৰিদ্ৰতাৰ সৃষ্টি হয়। মূলধন গঠন অবিহনে আৰ্থিক বিকাশ প্ৰায় অসম্ভৱ হৈ পৰে। মূদ্ৰাস্ফিতি, ঘাতি বিত্ত প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ কৰ বিভিন্ন বাচকবনীয়া সঞ্চয় আঁচনি উদ্ভাৱনাৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰই মূলধন গঠন প্ৰক্ৰিয়া তৰান্বিত কৰে।

(৬) উদ্যোগিক উন্নয়নৰ ভূমিকা ঃ উন্নয়নশীল দেশত পৰ্যাপ্ত মূলধন, প্ৰযুক্তি, উদ্যোক্তা আৰু দক্ষতা সম্পন্ন শ্ৰমিকৰ অভাৱ। এনেবোৰ দেশত ব্যক্তিগত খণ্ড প্ৰধানকৈ ঘৰুৱা উপভোগৰ বাবে কিছুমান ঘৰুৱা বস্তুৰ নিৰ্মানৰ লগত জড়িত হৈ থাকে। অন্যহাতে আৰ্থিক উন্নয়ন তৰান্বিত কৰিবলৈ মূল আৰু গধুৰ উদ্যোগ যেনে- লো- তীখা, কাগজ, হস্ততাত, গধুৰ ইঞ্জিনিয়াৰিং, চিমেণ্ট, সাৰ, গধুৰ বৈদ্যুতিক যন্ত্ৰপাতি, মেচিনেৰি সৰঞ্জাম আদিৰ স্থাপন কৰাটো অতি দৰকাৰী। এই উদ্যোগ বোৰৰ বাবে অত্যাধিক বিনিয়োগ উদ্যোগৰ আৰম্ভনি আৰু সামৰণিৰ মাজৰ সময়ছোৱা দীঘল হয়। প্ৰয়োজন হোৱা বাবে। সেয়েহে ব্যক্তিগত খণ্ডত এইবোৰ বস্তুৰ উৎপাদন সম্ভব নহয় বা বাধা আহে। ৰাষ্ট্ৰই প্ৰয়োজনীয় উদ্যোগিক নীতিৰ দ্বাৰা দেশৰ উদ্যোগিক উন্নয়ন গঢ়ি তোলাত এক উল্লেখযোগ্য পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰে।

(৭) আৰ্থিক বৈষম্য হ্ৰাস কৰা ঃ আয় আৰু সম্পদ বিতৰণত এক বৃহৎ বৈষম্যৰ দ্বাৰা উন্নয়নশীল দেশৰ বিৰাজমান। আয় আৰু সম্পদৰ এই বৈসম্যতাই এই দেশ বোৰত ধনী আৰু দূখীয়াৰ মাজত এক বৃহৎ পাৰ্থক্যই দেখা দিছে। ৰাষ্ট্ৰই পৰ্য্যপ্ত আৰু প্ৰয়োজনীয় পদ্ধতিৰ দ্বাৰা এই বৈসম্য আঁতৰ কৰিব বাধ্য। ৰাজহুৱা বিত্তৰ মাধ্যমেৰে এই সমস্যা কম কৰিব পাৰিব। ৰাষ্ট্ৰই আয়, সম্পদ আৰু বিলাসী সামগ্ৰীৰ ওপৰত কৰ বহুৱাই ধনী সকলৰ পৰা অতিৰিক্ত আয় উলিয়াই ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ দ্বাৰা দুখীয়া সকলৰ মাজত এই ধন বিতৰণ কৰিলে এই সমস্যা কিছু সমাধান হ'ব।

জন্মসূত্ৰে পোৱা সম্পত্তি আইনৰ সংশোধনৰ দ্বাৰা তথা একচেতীয় ব্যৱসায়ী নিয়ন্ত্ৰণ আৰু প্ৰতিযোগিতা প্ৰতিহাৰ কৰণ আদিৰ দ্বাৰা সকলোৰে কাৰণে সমান পৰিবেশ সৃষ্টিৰ কৰি আৰ্থিক উন্নয়ন বৃদ্ধি কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰিও ৰাষ্ট্ৰই সামাজিক আৰু শ্ৰমিক নীতি সমূহৰ যোগেদি শ্ৰম আৰু মূলধনৰ মাজত এটা অতি সুন্দৰ সম্পৰ্ক সৃষ্টি কৰে, যাৰ দ্বাৰা ধৰ্মঘট হৰতাল আদি হ্ৰাস কৰি উৎপাদনৰ মাত্ৰা বৃদ্ধি কৰা হয়।

(৪) আঞ্চলিক বৈষম্য আতৰ কৰা ঃ উন্নয়নশীল দেশত আঞ্চলিক বৈষম্য এনে এটা বৃহৎ সমস্যা হিচাপে থিয় হৈ উঠিছে যে ই এনে বোৰ দেশৰ আৰ্থিক আৰু ৰাজনৈতিক

অস্থিৰতাৰ সৃষ্টি কৰিছে। এই সমস্যা আতঁৰ কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রই যথোপযুক্ত আর্থিক নীতি বলবৎ কৰিব লাগিব। এইটো অতিকৈ প্রয়োজনীয় কিয়নো ব্যক্তিগত খণ্ড লাভ অর্জনকাৰী আৰু তেওঁলোক ইতিমধ্যে উন্নত হোৱা অঞ্চলসমূহত বিনিয়োগ কৰে। কিন্তু ৰাষ্ট্রৰ যিহেতু তেনেকুৱা কোনো ধৰাবন্ধা নিয়ম নাই সেয়ে ৰাষ্ট্রই নিদিষ্ট নীতিৰ সহায়ত অনুন্নত অঞ্চল সমূহক উন্নত কৰি আঞ্চলিক বৈষম্য হ্রাস কৰিব পাৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধনে অশুদ্ধ

(ক) অর্থ-সামাজিক উদ্দেশ্য পূৰণৰ কৰাৰ বাবে ৰাষ্ট্র হৈছে এক গুৰুত্বপূর্ণ বাহন। (শুদ্ধ)

(খ) উন্নয়নশীল দেশৰ আর্থিক উন্নয়ন অর্জনত ৰাষ্ট্রৰ ভূমিকা সন্তোষজনক। (অশুদ্ধ)

প্রশ্ন ২ ঃ উন্নয়নশীল দেশৰ কৃষি উন্নয়নৰ ৰাষ্ট্রৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰা। (প্রায় ৭০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ আঞ্চলিক বৈষম্য ৰোধ কৰাত ৰাষ্ট্রৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰা ? (প্রায় ৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

১২.৪ অর্থনৈতিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্রৰ সমস্যা আৰু প্রত্যাহ্বান

এইটো মনত ৰখা উচিত যে ৰাষ্ট্রই প্রত্যেকটো সমস্যা সমাধান কৰি দিব নোৱাৰে বা কৰি দিয়া উচিতো নহয়। যিমানেই ৰাষ্ট্রৰ বাধা থাকিব সিমানেই সমস্যা আৰু প্রশাসনিক ব্যয় বেচি হ'ব আৰু ফলস্বৰূপে - অদক্ষতা, দুর্নীতি আৰু সম্পদৰ ধংসালীলা বৃদ্ধি হ'ব। ৰাষ্ট্রই সন্মুখীন হোৱা মূল প্রত্যাহ্বান সমূহ তলত সংক্ষেপে দিয়া হ'ল-

(১) <u>দুর্নীতি গ্রস্থ আৰু অদক্ষ ৰাষ্ট্র যন্ত্র</u> ঃ বেচিভাগ উন্নয়নশীল দেশৰে প্রশাসন যন্ত্রৰ নির্বাচন যোগ্যতাৰ ভিত্তিত নহয়, জাতি আৰু তোষামোদৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ৰাজহুৱা চৰিত্রৰ মান যথেষ্ট নিম্ন। সেইকাৰণে উন্নয়ন কার্য্যসমূহ নিয়াৰিকৈ সংঘটিত কৰিবলৈ সক্ষম নহয়।

(২) <u>শক্তিৰ কেন্দ্রীভূত কৰণ</u> ঃ ৰাষ্ট্রৰ আর্থিক আৰু ৰাজনৈতিক শক্তিৰ কেন্দ্রীভূতকৰণে দুর্নীতি, হস্তক্ষেপ, তোষামোদ, স্বজন প্রীতি আদি বৃদ্ধি কৰে।

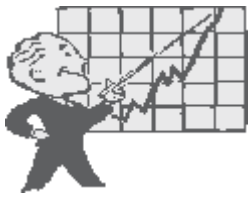
(৩) <u>ৰাজনৈতিক হেঁচা</u> ঃ বেচিভাগ উন্নয়নশীল দেশতেই ৰাজনৈতিক হেঁচাৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ

আর্থিক কার্য্যত মনোনিবেশ কৰাতো অসম্ভৱ হৈ পৰে। ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উন্নয়মূলক প্রকল্প সমূহ নির্বাচন কৰা হয় ন্যস্ত স্বার্থ আৰু নির্দিষ্ট শ্রেণীৰ হেচাঁত, প্রকল্পসমূহৰ গ্রহণযোগ্যতা আৰু প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নহয়।

(৪) ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগৰ চালিকাশক্তিৰ ওপৰত বাধা ঃ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগ সমূহ চলাওতে প্রয়োজনীয় সিদ্ধান্তগ্রহণত বাধা আৰোপ , মন্ত্রী আমোলাৰ নিজৰ মতে ৰাজহুৱা টকাৰ ব্যৱহাৰ, নিম্ন মানৰ কাম, নীতিহীন কার্য্য পদ্ধতি আদিয়ে নিম্ন দক্ষতা আৰু ঋণাত্মক প্রতিদানৰ সৃষ্টি কৰে।

(৫) অন্যান্য কাৰক ঃ কিছুমান অন্যান্য সানমিহলি উপাদান যেনে- ত্রুতিপূর্ণ দৰ নীতি, অত্যাধিক খৰচ, অত্যাধিক মূলধন গঠন প্রক্রিয়া, অত্যাধিক কর্মচাৰী সমস্যা, অব্যৱহাৰী কৰণ, প্রশাসন যন্ত্রৰ অত্যাধিক ব্যয়ে ৰাষ্ট্রৰ আর্থিক উন্নয়নত প্রত্যাহ্বান ৰূপে থিয় দিছে।

এনে এটা পৰিবেশত ৰাষ্ট্র সমূহক এইটোৱেই পৰামর্শ দিয়া উচিত যে যিবোৰ ক্ষেত্রত ব্যক্তিগত খণ্ডই দক্ষতা পূর্ণ আৰু পৰিপক্কতাৰ কার্য্য সমাধা কৰিব নোৱাৰে সেইবোৰ ক্ষেত্রত অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ বাবে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ভূমিকাৰ সীমাবদ্ধতা নিজেই নির্ণয় কৰিব লাগে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ 'ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপ অর্থনৈতিক উন্নয়নৰ প্রধান অন্তৰায় ব্যাখ্যা কৰা (প্রায় ৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ 'উন্নয়নশীল দেশৰ প্রশাসনিক ৰাষ্ট্র যন্ত্র অতিকৈ দূর্নীতিগ্রস্ত আৰু অদক্ষ' উক্তিটোৰ সত্যাসত্য নিৰূপণ কৰা (প্রায় ৪০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

১২.৫ উন্নয়নশীল দেশত ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ভূমিকা

উন্নয়নশীল দেশত সংগঠিত আৰু পৰিকল্পিত উন্নয়ন প্রাপ্তিৰ ক্ষেত্রত ৰাজহুৱা খণ্ডই এক গুৰুত্বপূর্ণ ঠাই অধিকাৰ কৰি আছে। স্বনিয়ন্ত্রিত অর্থনৈতিক বিকাশৰ পথ নির্ণয়ৰ ক্ষেত্রত ৰাজহুৱা খণ্ডই প্রয়োজনীয় নিম্নতম সুবিধা আগবঢ়ায় ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ভূমিকা তলত বিষদ ভাবে ব্যাখ্যা কৰা হ'ল-

(১) উদ্যোগৰ গাঠনিগত পাৰ্থক্য পৰিহাৰ কৰি অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ গতি খৰতকীয়া কৰা।

(২) যিবোৰ ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নৰ উদ্দেশ্য পালনত ব্যক্তিগত খণ্ডই অপাৰাগতা স্বীকাৰ কৰে সেই বোৰ প্ৰয়োজনীয় কৌশলগত উন্নয়ন এলেকাত আৰ্থিক কাৰ্য্যৱলী হাতত ল'ব লাগে।

(৩) এক চেতীয়া আৰু মুষ্টিমেয় লোকৰ মাজত শক্তিৰকেন্দ্ৰীভূত ক�ৰণৰ ওপৰত নিৰীক্ষন কৰা।

(৪) দেশৰ অনুন্নত অঞ্চলসমূহৰ আঞ্চলিক বৈষম্য ৰোধকৰা, প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ পৃথকীকৰণ আৰু অন্যান্য পৰিকাঠামো ব্যৱস্থাৰ উন্নত কৰণ কৰা।

(৫) আয় আৰু সম্পদৰ সম বিতৰণৰ দ্বাৰা ধনী আৰু দুখীয়াৰ বৈষম্য দূৰ কৰা।

(৬) বিভিন্ন খণ্ডত বৃহৎ পৰিমানৰ বিনিয়োগৰ কৰি আৰু প্ৰয়োজন অনুসৰি বিভিন্ন প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰৰ কৰি পৰ্যাপ্ত পৰিমানৰ নিয়োগ সৃষ্টিৰ দ্বাৰা আত্মনীৰ্ভৰশীলতা অৰ্জন কৰা

(৭) বৈদেশিক সাহাৰ্য্য আৰু বৈদেশিক কৌশলৰ নিৰ্ভৰতা নোহোৱা কৰা আৰু বিভিন্ন ৰাজহুৱা বিত্তৰ অনুস্থানৰ যোগেদি সামাজিক নিয়ন্ত্ৰণ অটুত ৰখা।

(৮) আমদানি হ্ৰাস আৰু ৰপ্তানি বৃদ্ধিৰ যোগেদি লেনদেনৰ অসমতা হ্ৰাস কৰা আৰু যিবোৰ স্পৰ্শকাতৰ খণ্ড যেনে বিতৰণ ব্যৱস্থা সীমিত আমদানী কৃত সামগ্ৰীৰ বাঁটনত নিয়ন্ত্ৰণ কৰা।

১২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- উন্নয়নশীল অৰ্থনীতি নিম্ন জাতীয় আৰু জনমূৰি আয়, দৰিদ্ৰতাৰ কূটচক্ৰ, স্থায়ী নিবনুৱা সমস্যা, দুৰ্ভিক্ষ্য আৰু অনাতন মূলধন অভাব আৰু নিম্ন পৰিকাঠমো ব্যৱস্থা আদি বৈশিষ্ট্যৰে বিৰাজমান।
- এই দেশবোৰৰ আৰ্থিক স্থিতাবস্থা দূৰ কৰি অৰ্থনৈতিক গতিশীলতা আনিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰৰ ধনাত্মক ৰঙনি প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰে।
- অৱশ্যে ৰাষ্ট্ৰই সকলো সমধা কৰি দিয়া সম্ভব তথা উচিতো নহয়। যিমানেই ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপ বেচি হ'ব সিমানেই প্ৰশাসনিক ব্যয় আৰু সমস্যাও বেচি হ'ব আৰু ই অদক্ষতা, দুৰ্নীতি, অপব্যয়, অৰ্থনৈতিক পৰিকল্পনাৰ দোষযুক্ত প্ৰতিপালন অত্যাধিক মূলধন গঠন, অত্যাধিক কৰ্মচাৰী নিয়োজন, সামৰ্থবান অব্যৱহাৰ কৃত সম্পদৰ সৃষ্টি কৰিব।
- উন্নয়নশীল দেশৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত ৰাজহুৱা খণ্ডই গুৰুত্বপূৰ্ণ এলেকা সমূহৰ আৰ্থিক বিকাশৰ সাধন, একচেতীয়া আৰু শক্তিৰ কেন্দ্ৰীভূত কৰণৰ নিয়ন্ত্ৰন আৰু পৰ্য্যবেক্ষন কৰা, প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ পৃথকীকৰণ, বৈদেশিক সাহায্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতা নোহোৱা কৰা ইত্যাদি গুৰুত্বপুৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

১২.৭ অধিক জানিবলৈ

1.

2.

3.

১২.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহঃ

১। (ক) শুদ্ধ

(খ) অশুদ্ধ

২। উন্নয়নশীল দেশত কৃৰ্ষিভূমিৰ খণ্ডিত কৰণ,ত্রুতিপূৰ্ণ ভূমি প্রথা, অপর্যাপ্ত ঋণ ব্যৱস্থাৰ জলসিঞ্চনৰ অভাব প্রয়োজনীয় উৎপাদন কৌশলৰ অভাব, জন সংখ্যাৰ অত্যাধিক হেচা আদিৰ ফল কৃৰ্ষিৰ উৎপাদিকা শক্তি নিম্নগামী হয়। এনেকুৱা অৱস্থাত ৰাষ্ট্রই এনে কিছুমান আঁচনি গ্রহণ কৰিব লাগে যাৰ দ্বাৰা কৃষিভূমি একত্রীকৰণ, শুদ্ধ ভূমি প্রথা, উন্নয়ন গতিবিধি বৃদ্ধি কৃষিভূমিত বৈদ্যুতিকৰণ,লঘূ জলসিঞ্চন আঁচনিৰ, তথা কৃষি নীতি উদ্ভাবনৰ দ্বাৰা যিয়ে কৃষক সকলক নিজৰ শষ্যৰ উপযুক্ত দৰ পোৱাত সহায় কৰে।

৩। উন্নয়নশীল দেশ সমূহ সম্পদ আৰু আয়ৰ বৃহৎ আকাৰৰ বৈষ্যমৰে বৈশিষ্টময়। সম্পদৰ বৈষম্যতা দূৰ কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রই উপযুক্ত পদ্ধতি গ্রহণ কৰিব লাগে আৰু এইটো ৰাজহুৱা বিত্তৰ যোগেদিহে সম্ভব হৈ পৰে। ৰাষ্ট্রই আয় আৰু সম্পদৰ ওপৰত কৰ আৰোপৰ দ্বাৰা ধনী মানুহৰ পৰা অতিৰিক্ত ধন সংগ্রহ কৰে আৰু ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ যোগেদি দুখীয়া লোকসকলক ধন বিতৰণ কৰি আয়ৰ অসমতা দূৰ কৰে।

৪। বেচি সংখ্যক উন্নয়ন শীল দেশতেই ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপে গুৰুত্বপূৰ্ণ আর্থিক উন্নয়নত মনোনিবেশ কৰাত ৰাষ্ট্রত অসম্ভব কৰি তোলে। ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উন্নয়নৰ প্রকল্প সমূহ যোগ্যতা আৰু বাস্তবিকতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নির্বাচন নকৰে বৰঞ্চ ন্যস্ত স্বার্থ আৰু মুষ্টিমেয় শ্রেণীৰ হেচাঁত হে নির্বাচন কৰে।

৫। বেচিভাগ উন্নয়নশীল দেশৰে প্রশাসন যন্ত্রৰ নির্বাচন যোগ্যতাৰ ভিত্তিত নহয় তোষামোদ

আৰু জাতি গত প্ৰক্ৰিয়াৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিহে হয়। ৰাজহুৱা চৰিত্ৰৰ থান যথেষ্ঠ নিম্নগামী। সেয়েহে উন্নয়নৰ আঁচনি সমূহ সঠিক ভাবে সংগঠিত কৰাও সমৰ্থ হোৱাত অসুবিধা হয়।

১২.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে ১৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। উন্নয়নশীল দেশৰ কৃষি আৰু উদ্যোগিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

২। উন্নয়নশীল দেশৰ আৰ্থিক বিকাশত ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অনুষ্ঠানৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে ৩০০-৫০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। এখন দেশৰ আৰ্থিক বিকাশত ৰাষ্ট্ৰৰ হস্তক্ষেপৰ গুৰুত্ব আগবঢ়োৱা।

২। এখন দেশৰ আৰ্থিক উন্নয়নত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকাৰ সীমাবদ্ধতা চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

৩। উন্নয়নশীল দেশত পূৰ্ণ নিয়োগ অৱস্থা সৃষ্টি কৰাত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

*****

অধ্যায় ১৩ ঃ মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ উন্নয়নশীল দেশত মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজনীয়তা
১৩.৪ ভাৰতবৰ্ষত মানৱশক্তি পৰিকল্পনা
১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৬ অধিক জানিবলৈ
১৩.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৩.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি —

- মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ ধাৰণা বুজিব পাৰিব
- উন্নয়নশীল দেশত মানৱশক্তি পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব জানিব পাৰিব
- ভাৰতবৰ্ষত মানৱশক্তি পৰিকল্পনাৰ বিভিন্ন উপায়ৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

মানৱশক্তি পৰিকল্পনাক মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা বুলিও কোৱা হয়। কোনো এক পূৰ্বনিৰ্ধাৰিত সময়ৰ ভিতৰত কোনো এক নিৰ্দিষ্ট প্ৰকল্পৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা বিভিন্ন দক্ষতাৰ ব্যক্তিৰ সংখ্যা নিৰ্ধাৰণ কৰা প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল মানৱ শক্তি বা মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা। প্ৰযুক্তি -কৌশল আৰু ব্যৱসায়-বানিজ্যৰ ধাৰাৰ পূৰ্বানুমান কৰি কেনেকৈ আৰু কেতিয়া নতুন কৰ্মচাৰীৰ প্ৰয়োজন হ'ব এইবোৰৰ সবিশেষ বিশ্লেষণ মানৱ শক্তিৰ পৰিকল্পনাৰ অন্তৰ্ভুক্ত হয়। আন কথাত কোনো এক সংস্থাৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ উদ্দেশ্য তেওঁলোকৰ লগত খাপ খাব পৰাকৈ, সঠিক কাম কৰিব পৰাকৈ, সঠিক ঠাই, সঠিক সময়ত, সঠিক ধৰণৰ সঠিক সংখ্যক মানুহ উপস্থাপন কৰাই হ'ল মানৱ সম্পদৰ পৰিকল্পনা।

১৩.৩ আৰ্থিক উন্নয়নত গঢ়ি তোলাত ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা

মানৱশক্তি পৰিকল্পনাক মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা বুলিও কোৱা হয়। কোনো এক পূৰ্বনিৰ্ধাৰিত সময়ৰ ভিতৰত কোনো এক নিৰ্দিষ্ট প্ৰকল্পৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা বিভিন্ন দক্ষতাৰ ব্যক্তিৰ সংখ্যা নিৰ্ধাৰণ কৰা প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল মানৱ শক্তি বা মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা। অৰ্থনীতিত

মানৱ সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজৰ অসমতা দূৰ কৰি দেশৰ মানৱ সম্পদৰ পৰিপূৰ্ণ আৰু আকাংক্ষিত ব্যৱহাৰত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাই সহায় কৰে। যিয়ে পৰিশেষত জাতীয় আয়ৰ সৰ্বোচ্চ বৃদ্ধিত অৰিহনা যোগায়। যদি কোনো এক বিশেষ ধৰণৰ মানৱ সম্পদৰ চাহিদাই ইয়াৰ বৰ্তমানৰ যোগান অতিক্রম কৰে, তেনেহ'লে উপযুক্ত প্রশিক্ষণৰ সা-সুবিধা আৰু প্রয়োজনীয় অর্থনৈতিক উদগনি প্রদানৰ দ্বাৰা সেই বিশেষ ধৰণৰ মানৱ সম্পদলৈ অধিক ব্যক্তি আকর্ষণ কৰাৰ বাবে যথোপযুক্ত ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব লাগিব। আনহাতে যদি কোনো এক বিশেষ ধৰণৰ মানৱ শক্তিৰ যোগান ইয়াৰ চাহিদাতকৈ অধিক হয় তেনেহ'লে ইয়াৰ যোগান সীমিত কৰাৰ বাবে ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ উপৰিও বুজিব লাগিব যে মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাই বিভিন্ন শ্রেণীৰ মানৱ সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ সমতাকে কেবল নুবুজায়- ই এক অধিক ব্যাপক পৰিভাষা আৰু ই দেশ এখনৰ মানৱ সম্পদৰ সামগ্রিক উন্নয়ন, বিকাশ আৰু প্রয়োগৰ লগত জড়িত। ই কেনেকৈ আৰু কেতিয়া নতুন কর্মচাৰী আহৰণ কৰিব লাগিব ইয়াৰ সবিশেষ অন্তর্ভুক্ত কৰে। এই প্রক্রিয়াই সংস্থাটোৰ লক্ষ্য পৰিবর্ত্তিত প্রযুক্তি কৌশলৰ ধাৰা আৰু ভৱিষ্যত বানিজ্যৰ পূর্বানুমানো সামৰি লয়। ইয়ে সংস্থাটোত যথোপযুক্ত দক্ষ মানৱ সম্পদ হাতত লৈ তেওঁলোকৰ ভৱিষ্যত ব্যবসায়ৰ সমৃদ্ধিৰ বাবে প্রস্তুত কৰে। সেইবাবে এক সুসংহত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা নীতিয়ে কর্মশক্তিৰ প্রয়োগ আৰু ব্যৱস্থাপনাৰ লগত প্রত্যক্ষভাৱে জড়িত সকলো কার্যাৱলীকে অন্তর্ভুক্ত কৰাটো বাঞ্চনীয়।

মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তাঃ মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ উদ্ভৱ হয় চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজৰ অসমতাৰ বাবে। এই অসমতা উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য। উন্নয়নশীল দেশসমূহে প্রকৃততে দুটা সমস্যাত ভোগে- প্রথমটো হ'ল, সুদক্ষ মানৱ সম্পদৰ নাটনি আৰু দ্বিতীয়টো হ'ল অদক্ষ আৰু অব্যৱহৃত মানৱ সম্পদৰ বিশাল ভাণ্ডাৰ। উপযুক্ত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ যোগেদি মানৱ সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজৰ অসমতা দূৰ কৰিব পাৰি, যিটো সম্ভৱ হ'ব এই অদক্ষ, অব্যৱহৃত মানৱ শক্তি সমূহক প্রশিক্ষণ প্রদান আৰু নিয়োজিত কৰণৰ জৰিয়তে। ইয়ে পৰিশেষত উন্নয়নশীল দেশসমূহে সন্মুখীন হোৱা মানৱ সম্পদৰ নাটনিৰ সুদীর্ঘ সমস্যাটো সমাধান কৰিব। ইয়াৰ উপৰিও এক অবনিয়োজিত আৰু অব্যৱহৃত মানৱ সম্পদ সমূহক উপযুক্ত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ যোগেদি সৎ ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়।

মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্বঃ মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা হ'ল যিকোনো ব্যৱসায়ৰ এক অত্যাবশ্যকীয় প্রয়োজন। ই মূলতঃ কোম্পানী এটাৰ বাবে ভৱিষ্যতে কেনেধৰণৰ কর্মচাৰীৰ প্রয়োজন হ'ব তাৰ বাবে কোম্পানীটোক আগতীয়াকৈ সাজু কৰি ৰাখে। মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব তলত উল্লেখ কৰা দিশ সমূহত অধ্যয়ন কৰিব পাৰিঃ

ভৱিষ্যতে মানৱ সম্পদৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাৰ বাবেঃ মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাই সঠিক সময়ত, সঠিক নিয়োগৰ বাবে সঠিক ব্যক্তিৰ প্রাচুর্য্য নিশ্চিত কৰে। এইদৰে মানৱ সম্পদক

সংস্থা এটাৰ কার্যৱলী পৰিচালনাৰ বাবে ভৱিষ্যতে প্ৰয়োজন হ'ব পৰা মানৱ সম্পদৰ প্ৰাচুৰ্য্য নিশ্চিত কৰাৰ এক আহিলা হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

প্ৰশিক্ষিত কৰ্মচাৰীৰ বাছনি ঃ মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাই কোনো এক নিয়োগৰ বাবে আটাইতকৈ উপযুক্ত ব্যক্তি নিৰ্বাচিত আৰু নিয়োগ কৰাত সহায় কৰে।

মানৱ সম্পদৰ উন্নয়নঃ মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাই মানৱ সম্পদৰ উন্নয়নতো সহায় কৰে। প্ৰথমতে ই বিভিন্ন পৰ্যায়ৰ কৰ্মসংস্থানৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা দক্ষতা চিনাক্ত কৰে আৰু তাৰ পিছত কৰ্মচাৰী সকলৰ দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় প্ৰশিক্ষণ আৰু উন্নয়নৰ যাবতীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে। যাতে তেওঁলোকে দক্ষতা আৰু সক্ৰিয়তাৰে কাম কৰিব পাৰে।

অনিশ্চয়তা হ্ৰাসঃ মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাই বাহ্যিক কাৰকৰ দ্বাৰা সংঘটিত তাৎক্ষণিক পৰিবৰ্তনে আনিব পৰা অনিশ্চয়তা হ্ৰাস কৰে। (যেনে- প্ৰযুক্তি কৌশলগত ৰাজনৈতিক, সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু অৰ্থনৈতিক শক্তিৰ পৰিবৰ্তন)

মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াঃ মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা হ'ল এক প্ৰণালীবদ্ধ ব্যৱস্থাপনা আৰু ইয়াক এলানি কাৰ্যপ্ৰণালীৰ দ্বাৰা পৰিচালিত কৰা হয়। মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্ৰত তলত দিয়া স্তৰ সমূহ জড়িত হৈ থাকে-

- প্ৰচলিত কৰ্মশক্তিৰ বুজ লোৱা ঃ এটা সংস্থাই ইয়াৰ প্ৰচলিত মানৱ সম্পদৰ তথ্য (দক্ষতা, যোগ্যতা ইত্যাদি) সম্পৰ্কে পূৰাদমে সষ্টমহে থকা উচিত।
- ভৱিষ্যত মানৱ শক্তিৰ পূৰ্বানুমান কৰা ঃ বৰ্তমানৰ মানৱ সম্পদৰ উপযুক্ত মূল্যায়ন কৰাৰ পিছত ভৱিষ্যত মানৱশক্তিৰ প্ৰয়োজনৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰা উচিত। ব্যৱসায়ীক প্ৰয়োজনৰ ধাৰাবাহিক পৰিবৰ্তনৰ লগে লগে কোম্পানী এটাই নিশ্চিতভাবে বুজিব লাগিব ভৱিষ্যতে কেনেধৰণৰ কৰ্মচাৰীৰ প্ৰয়োজন হ'ব পাৰে। এইদৰে সংস্থা এটাই ভৱিষ্যতে প্ৰয়োজন হ'ব পৰা ধৰণৰ কৰ্মচাৰীৰ বিষয়ে পূৰ্বানুমান কৰা উচিত।
- নিৰ্বাচন আৰু নিয়োগ ঃ এবাৰ সংস্থা এটাই ভৱিষ্যতে প্ৰয়োজন হ'ব পৰা মানৱ শক্তিৰ শুদ্ধ পূৰ্বানুমান কৰাৰ পিছত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাই এক সুপৰিকল্পিত নিৰ্বাচন আৰু নিয়োগৰ ধৰণ নিৰ্ধাৰণ কৰে। এনে পূৰ্বানুমানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভৱিষ্যত প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিব পৰাকৈ সুযোগ্যতাসম্পন্ন, দক্ষ আৰু অভিজ্ঞা প্ৰাৰ্থীক কৰ্মচাৰী হিচাপে বাছনি কৰে।
- প্ৰশিক্ষণ কাৰ্যসূচীৰ আৰ্হি প্ৰস্তুতকৰণ ঃ এই প্ৰশিক্ষণ কাৰ্যসূচীসমূহৰ ভিত্তি হ'ব বৈচিত্ৰতাৰ পৰিসৰ সম্প্ৰসাৰণৰ পথ, উন্নয়নমূলক আঁচনি ইত্যাদি। সংস্থা এটাৰ অংশ হিচাপে কৰ্মৰত কৰ্মচাৰীসকলৰ দক্ষতা, জ্ঞান সাম্প্ৰতিক নিয়োগ সম্পৰ্কে জ্ঞান আৰু ভৱিষ্যত প্ৰয়োজন সম্পৰ্কে প্ৰশিক্ষণ দিয়া প্ৰয়োজন।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা বুলিলে কি বুজে? (৩০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তাসমূহ উল্লেখ কৰক। (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ ভৱিষ্যত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীয়তা পূর্বানুমানে মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাত কি ভূমিকা পালন কৰে?। (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা প্রক্রিয়াৰ লগত জড়িত স্তৰ সমূহ উল্লেখ কৰক।(৩০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

১৩.৪ ভাৰতবর্ষত মানৱ সম্পদৰ পৰিকল্পনা

স্বাধীনতাৰ সময়ৰ পৰাই ভাৰতবর্ষত পৰিকল্পক সকলৰ মনত মানব শক্তি পৰিকল্পনা বা মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাই আগস্থান পাইছিল।

মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা অর্থাৎ উৎপাদনশীল কর্মসংস্থাপনৰ সুবিধা প্রদানৰ বাবে দেশৰ মানৱ সম্পদৰ প্রয়োজনীয়তাৰ লগত মানুহৰ দক্ষতা সামঞ্জস্য ৰখাটো প্রকৃততে এটা ডাঙৰ কাম, কিন্তু ই দেশৰ অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক সুস্থিৰতা বজাই ৰখাৰ বাবে অতি প্রয়োজনীয়। ইয়াক যথাযথ ভাবে কৰিব পাৰিলে নিবনুৱা সমস্যা নাথাকিব।

ভাৰতবর্ষৰ পৰিকল্পনা আয়োগৰ (বর্তমান নীতি আয়োগ)ৰ হাতত দেশৰ মানৱ সম্পদ নির্ধাৰণৰ দায়িত্ব বিশেষভাৱে ন্যস্ত কৰা হৈছে। ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়নৰ পৰিকল্পনাৰ তুলনাত বৈজ্ঞানিক, প্রযুক্তিগত আৰু অভিযান্ত্রিক মানব সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ সমস্যাটো অধ্যয়নৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে ১৯৫৬ চনত অধ্যাপক পি.চি. মহালনবিশ (P.C. Mahalanobis)ৰ অধ্যক্ষতাত এখন বৈজ্ঞানিক কর্মচাৰী কমিটি গঠন কৰিছিল (Scientific personnal Committee) দ্বিতীয় পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাটো পৰিকল্পনা আয়োগে বিভিন্ন শ্রেণীৰ বৈজ্ঞানিক আৰু কাৰিকৰী ব্যক্তিৰ

মজুত আৰু বিশেষীকৰণ অনুসৰি তেওঁলোকৰ বিতৰণৰ ওপৰত কেইবালানিও অধ্যয়ন কৰিছিল। এই অধ্যয়নসমূহে সেই সময়ৰ বিভিন্ন শ্রেণীৰ মানবশক্তিৰ প্রচলিত জ্ঞান সম্পর্কে উল্লেখনীয় অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

বিগত সময়ছোৱাত ভাৰত চৰকাৰে জনসংখ্যা পৰিকল্পনা আৰু নিয়ন্ত্রণ, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, গৃহনির্মাণ ইত্যাদিত বর্দ্ধিত অগ্রাধিকাৰ প্রদান কৰি আহিছে।

জনসংখ্যা পৰিকল্পনা আৰু নিয়ন্ত্রণঃ অর্থনৈতিক অসমতা সৃষ্টিকাৰী জনসংখ্যা বিস্ফোৰণ সমস্যাৰ সৈতে যুজিবলৈ ভাৰত চৰকাৰে বহুতো উপায় হাতত লৈছে। জনসংখ্যাৰ সুস্থিৰতা নিশ্চিত কৰাৰ উদ্দেশ্যে ৰাষ্ট্রীয় জনসংখ্যা নীতি ২০০০ (National Population Policy) প্রৱর্তন কৰিছে। এই নীতিয়ে সহজলভ্য জননী স্বাস্থ্য যত্ন, প্রাথমিক আৰু মাধ্যমিক শিক্ষা উন্নীতকৰণৰ দ্বাৰা জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নয়ন, অনাময় খোৱা-পানী, গৃহ নির্মাণ, পৰিবহন, যোগাযোগ ইত্যাদিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। এই প্রচেষ্টা বর্তমানেও অব্যাহত আছে আৰু মানুহৰ মাজত জনসংখ্যা নিয়ন্ত্রণৰ সচেতনতা তাৎপর্যপূর্ণভাবে বৃদ্ধি পাইছে। যাৰ বাবে জন্মহাৰ উল্লেখনীয়ভাৱে হ্রাস পাইছে।

স্বাক্ষৰতা আৰু শিক্ষাঃ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত ভাৰত চৰকাৰৰ আন এক প্রচেষ্টা হ'ল ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতি ১৯৮৬ ৰ প্রৱর্তন (National Policy on Education 1986)। এই নীতিয়ে পঞ্চম শ্রেণী পর্যন্ত প্রাথমিক শিক্ষাক বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক হিচাপে ঘোষণা কৰি ভাৰতবর্ষত নিৰক্ষৰতা সম্পূর্ণৰূপে দূৰীকৰণত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। এই লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে হাতত লোৱা কেতবোৰ প্রচেষ্টা হ'ল-

- সর্বশিক্ষা অভিযান (SSA) / শিক্ষাৰ অধিকাৰ (RTE) ঃ- শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন ২০০৯ ৰ অধীনত ই ছয় বছৰ বয়সৰ পৰা চৈধ্য বছৰ বয়সলৈ সকলো শিশুৰ বাবে বিনামূলীয়া শিক্ষা এক মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে চিহ্নিত কৰিছে।
- ৰাষ্ট্রীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান (RMSA)ঃ- ২০০৯ চনৰ মার্চ মাহত প্রৱর্তন কৰা এই আঁচনিৰ লক্ষ্য হ'ল সকলোৰে বাবে মাধ্যমিক শিক্ষা উপলব্ধ কৰোৱাৰ লগতে মাধ্যমিক শিক্ষাৰ মানদণ্ড উন্নত কৰা।
- বিদ্যালয় সমূহত মধ্যাহ্নভোজনৰ ৰাষ্ট্রীয় আঁচনি ঃ- এই আঁচনিৰ অধীনত চৰকাৰী স্থানীয় নিকায়, চৰকাৰী সাহার্য্যপ্রাপ্ত আৰু ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক প্রকল্পৰ অধীনৰ বিদ্যালয়সমূহত প্রথম শ্রেণীৰ পৰা অষ্টম শ্রেণীলৈ বিদ্যালয়ত উপস্থিত থকা সকলো শিশুৰে বাবে মধ্যাহ্ন ভোজন প্রদান কৰা।
- স্বাক্ষৰ ভাৰত (S B)/ প্রাপ্তবয়স্ক শিক্ষা ঃ- ৰাষ্ট্রীয় স্বাক্ষৰতা মিচনৰ অধীনত ২০০৯ চনৰ ৪ চেপ্তেম্বৰত প্রৱর্তন কৰা স্বাক্ষৰ ভাৰত আঁচনিয়ে বর্দ্ধিত প্রাপ্তবয়স্ক স্বাক্ষৰতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।
- প্রাথমিক পর্যায়ত কন্যাশিশুৰ শিক্ষাৰ বাবে ৰাষ্ট্রীয় আঁচনি (NPEGEL) ঃ- এই

আঁচনিয়ে কন্যা শিশুৰ শিক্ষাৰ ওপৰত ভৰত চৰকাৰৰ হস্তক্ষেপৰ আৰু গুৰুত্ব প্রদান কৰিছে।

- তথ্য যোগাযোগ প্রযুক্তিৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা মিছন ঃ- উচ্চ আৰু কাৰিকৰী শিক্ষা উন্নয়নৰ বাবে ২০১১-১২ চনত ভাৰত চৰকাৰে গ্রহণ কৰা ই এক প্রধান আঁচনি।
- বিশেষভাবে সক্ষম সকলৰ বাবে মাধ্যমিক স্তৰত শিক্ষাৰ অন্তর্ভুক্তি (IEDSS) ঃ- দেশৰ বিশেষভাৱে সক্ষম লোক সকলৰ বাবে মাধ্যমিক শিক্ষা উপলব্ধ কৰোৱাৰ উদ্দেশ্যে ২০০৯-১০ চনত ভাৰত চৰকাৰে এই আঁচনিখন গ্রহণ কৰিছে।

- স্বাস্থ্য আৰু চিকিৎসা সেৱা ঃ- ৰাষ্ট্রীয় স্বাস্থ্য নীতি ২০০২ ৰ লক্ষ্য হ'ল প্রতিৰোধমূলক আৰু আৰোগ্যমূলক স্বাস্থ্য সেৱাৰ সুবিধা প্রদানৰ যোগেদি দেশৰ জনসাধাৰণৰ মাজত এক গ্রহণযোগ্য সু-স্বাস্থ্যৰ মানদণ্ডৰ উপনীত হোৱা। এই আঁচনিৰ কেতবোৰ উল্লেখযোগ্য সফলতা হ'ল সৰু আই, কুষ্ঠ , পলিঅ' আৰু যক্ষ্মা ইত্যাদি ৰোগ নির্মূল আৰু নিয়ন্ত্রণ।
- গৃহ নির্মাণ ঃ- ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডৰ অংশীদাৰীত্বৰ যোগেদি গৃহনির্মাণৰ আন্তঃগাঠনিৰ বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে ৰাষ্ট্রীয় গৃহ নির্মাণ ৰু আবাস নীতি ১৯৮৮ (National Housing and Habitat Policy, 1988) ৰূপায়ন কৰিছে। এই আঁচনিখনে গ্রাম্য আন্তঃগাঠনি নির্মাণৰ ক্ষেত্রতও অগ্রাধিকাৰ প্রদান কৰিছে। জলসিঞ্চন, খোৱা-পানী গ্রাম্যপথ নির্মাণ বৈদ্যুতিকৰণ আৰু গ্রামাঞ্চলত টেলিফোন সংযোগ আদি প্রাথমিক সা-সুবিধা আৰু আন্তঃ গাঠনি নির্মাণৰ উদ্দেশ্যে ২০০৫-০৬ ত প্রৱর্তন কৰা এনে এখন আঁচনি হ'ল "ভাৰত নির্মাণ"। বস্তি অঞ্চলৰ বাসিন্দাৰ বাবে সম্পত্তিৰ অধিকাৰ প্রদান কৰাৰ উদ্দেশ্যে ৰাজ্যসমূহত সহজলভ্য গৃহ নির্মাণৰ সৃষ্টি আৰু পুনঃনির্মানৰ উদ্দেশ্যে "ৰাজীৰ আৱাস যোজনা" (RAY) গ্রহণ কৰা হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ জনসংখ্যা বিস্ফোৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ ভাৰত চৰকাৰে গ্রহণ কৰা উপায় সমূহ উল্লেখ কৰক। (৩০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ সর্বশিক্ষা অভিযানৰ মূখ্য উদ্দেশ্য কি আছিল। (২০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা)

.....

.....

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- কোনো এক পূৰ্বনির্ধাৰিত সময়ৰ ভিতৰত কোনো এক নির্দিষ্ট প্রকল্পৰ বাবে প্রয়োজন হোৱা বিভিন্ন দক্ষতাৰ ব্যক্তিৰ সংখ্যা নির্ধাৰণ কৰা প্রক্রিয়াই হ'ল মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা।
- অর্থনীতিত মানৱ সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজৰ অসমতা দূৰ কৰি দেশৰ মানৱ সম্পদৰ পৰিপূর্ণ আৰু আকাংক্ষিত ব্যৱহাৰত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাই সহায় কৰে। যিয়ে পৰিশেষত জাতীয় আয়ৰ সর্বোচ্চ বৃদ্ধিত অৰিহনা যোগায়।
- মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ প্রয়োজনীতা উদ্ভৱ হয় চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজৰ অসমতাৰ বাবে।
- অসমতা উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য।
- উন্নয়নশীল দেশসমূহে প্রকৃততে দুটা সমস্যাত ভোগে- প্রথমটো হ'ল সুদক্ষ মানৱ সম্পদৰ নাটনি আৰু দ্বিতীয়টো হ'ল অদক্ষ আৰু অব্যৱহৃত মানৱ সম্পদৰ বিশাল ভাণ্ডাৰ। উপযুক্ত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ যোগেদি মানৱ সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ অসমতা দূৰ কৰিব পাৰি।
- মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্ব তলত উল্লেখ কৰা দিশসমূহত অধ্যয়ন কৰিব পাৰি- ভৱিষ্যত মানৱ সম্পদৰ প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাৰ বাবে, প্রশিক্ষিত কর্মচাৰীৰ বাছনি, মানৱ সম্পদৰ উন্নয়ন, অনিশ্চয়তা হ্রাস।
- মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্রত জড়িত স্তৰ সমূহ হ'ল- প্রচলিত কর্মশক্তিৰ বুজ লোৱা, ভৱিষ্যত মানৱশক্তিৰ পূর্বানুমান কৰা, নির্বাচন আৰু নিয়োগ, প্রশিক্ষণ কার্যসূচীৰ আর্হি প্রস্তুতকৰণ।
- স্বাধীনতাৰ সময়ৰ পৰাই ভাৰতবর্ষত পৰিকল্পকসকলৰ মনত মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাই আগস্থান পাইছিল।
- ভাৰতবর্ষত পৰিকল্পনা আয়োগ (বর্তমান নীতি আয়োগ)ৰ হাতত দেশৰ মানৱ সম্পদ নির্ধাৰণৰ দায়িত্ব বিশেষভাৱে ন্যস্ত কৰা হৈছে।
- ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়নৰ পৰিকল্পনাৰ তুলনাত বৈজ্ঞানিক, প্রযুক্তিগত আৰু আভিযান্তিক মানৱ সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ সমস্যাটো অধ্যয়নৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰে ১৯৫৬ চনত অধ্যাপক পি.চি. মহালনবিশ ৰ অধ্যক্ষতাত এখন বৈজ্ঞানিক কর্মচাৰী কমিটি গঠন কৰিছিল।
- দ্বিতীয় পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাটো পৰিকল্পনা আয়োগে বিভিন্ন শ্রেণীৰ বৈজ্ঞানিক আৰু কাৰিকৰী ব্যক্তিৰ মজুত আৰু বিশেষীকৰণ অনুসৰি তেওঁলোকৰ বিতৰণৰ ওপৰত কেইবালানিও অধ্যয়ন কৰিছিল।

- বিগত সময়ছোৱাত ভাৰত চৰকাৰে জনসংখ্যা পৰিকল্পনা আৰু নিয়ন্ত্রণ, শিক্ষা, স্বাস্থ্য, গৃহ নির্মাণ ইত্যাদিত বর্দ্ধিত অগ্রাধিকাৰ প্রদান কৰি আহিছে।

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Lekhi, R.K. & Arati Nayar (2005): Development and Enviromental Economics, New Delhi, Kalyani Publishers.
2. Jhingan. M.L. (1992): Economics of Development and Planning, Delhi, Konark Publishers Pvt. Ltd.
3. Ronald. G. (2014): Development Economics, New York: Routhdge
4. Dreze: J & Amartya Sen (2013) An Unertain Glary: India and its contraditions, U.K. Penguin
5. Ghataks (2003): Introduction to Development economies, New York, Routledge
6. Ray, Debraj (1998) : Development Economies, New Jurney: Princeton University Press.

১৩.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহ ঃ

১। কোনো এক পূর্বনির্ধাৰিত সময়ৰ ভিতৰত কোনো এক নিদিষ্ট্রষ্ট প্রকল্পৰ বাবে প্রয়োজন হোৱা বিভিন্ন দক্ষতাৰ ব্যক্তিৰ সংখ্যা নির্ধাৰণ কৰা প্রক্রিয়াই হ'ল মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা।

২। মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা প্রয়োজনীয়তা উদ্ভৱ হয় চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজৰ অসমতাৰ বাবে। এই অসমতা উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য। উন্নয়নশীল দেশসমূহে এটা সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য উন্নয়নশীল দেশসমূহে প্রকৃততে দুটা সমস্যাত ভুগে- প্রথমটো হ'ল সুদক্ষ মানৱ সম্পদৰ নাটনি আৰু দ্বিতীয়টো হ'ল অদক্ষ আৰু অব্যৱহৃত মানৱ সম্পদৰ বিশাল ভাণ্ডাৰ। উপযুক্ত মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনাৰ যোগেদি মানৱ সম্পদৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ অসমতা দূৰ কৰিব পাৰি।

৩। ভৱিষ্যতে প্রয়োজন হ'ব পৰা মানৱশক্তিৰ বাবে পৰিকল্পনাৰ আৱশ্যক। ব্যৱসায়িক প্রয়োজনৰ ধাৰাবাহিক পৰিবর্তনৰ লগে লগে কোম্পানী এটাই ভৱিষ্যতৰ ধাৰা আৰু ভৱিষ্যতে প্রয়োজন হ'ব পৰা ধৰণৰ কর্মচাৰীৰ বিষয়ে বুজা উচিত। এইদৰে সংস্থা এটাই তেওঁলোকৰ বাবে ভৱিষ্যতে প্রয়োজন হ'ব পৰা কর্মচাৰীসম্পর্কে পূর্বানুমান

কৰা উচিত। ইয়ে তেওঁলোকক ভৱিষ্যতে প্ৰশিক্ষণ প্ৰাপ্ত মানৱশক্তিৰ নাটনিৱপৰা ৰক্ষা কৰিব।

৪। মানৱ শকি পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্ৰত জড়িত স্তৰ সমূহ হ'ল- প্ৰচলিত কৰ্মশক্তিৰ বুজ লোৱা, ভৱিষ্যত মানৱশক্তিৰ পূৰ্বানুমান কৰা, নিৰ্বাচন আৰু নিয়োগ, প্ৰশিক্ষণ কাৰ্যসূচীৰ আৰ্হি প্ৰস্তুতকৰণ।

৫। জনসংখ্যা বিস্ফোৰণৰ সমস্যাৰ সৈতে যুজিবলৈ ভাৰত চৰকাৰে বহুতো উপায় হাতত লৈছে। জনসংখ্যাৰ সুস্থিৰতা নিশ্চিত কৰাৰ উদ্দেশ্য ৰাষ্ট্ৰীয় জনসংখ্যা নীতি ২০০০ প্ৰৱৰ্তন কৰিছে। এই নীতিয়ে সহজলভ্য জননী স্বাস্থ্য যত্ন, প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিক শিক্ষা উন্নীতকৰণৰ দ্বাৰা জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নয়ন, অনাময় খোৱা-পানী, গৃহ নিৰ্মাণ, পৰিবহন, যোগাযোগ ইত্যাদিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে।

৬। সৰ্বশিক্ষা অভিযানৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হ'ল শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন ২০০৯ ৰ অধীনত ছয় বছৰ বয়সৰ পৰা ১৪ বছৰ বয়সলৈ সকলো শিশুৰ বাবে বিনামূলীয়া শিক্ষা এক মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে চিহ্নিত কৰা।

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে ৭৫ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। মানৱশক্তি পৰিকল্পনাই কেনেকৈ সম্পদৰ কাম্য ব্যৱহাৰত সহায় কৰে।

২। প্ৰশিক্ষণ কাৰ্যসূচীয়ে মানৱশক্তি পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াত কেনেদৰে সহায় কৰে।

৩। ভাৰত নিৰ্মাণ আঁচনিৰ উদ্দেশ্য কি?

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে ৩০০-৫০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। মানৱ শক্তি পৰিকল্পনাৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

২। মানৱ শক্তি পৰিকল্পনা প্ৰক্ৰিয়াত জড়িত স্তৰ সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

৩। ভাৰত চৰকাৰে ভাৰতবৰ্ষত মানৱশক্তি পৰিকল্পনাৰ ক্ষেত্ৰত কি কি ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে।

*****

অধ্যায় ১৪ ঃ মানৱ সম্পদ উন্নয়ন

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য
১৪.২ পাতনি
১৪.৩ মানৱ সম্পদ উন্নয়ন
১৪.৪ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ গুৰুত্ব
১৪.৫ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ উদ্দেশ্য
১৪.৬ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সুচক সমূহ
১৪.৭ অধ্যায়টো সামৰো আহক
১৪.৮ অধিক পাঠ
১৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ উত্তৰসমূহ
১৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্নাৱলী

১৪.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি —

- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ অর্থ বুজিব পাৰিব
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে জানিব পাৰিব
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ উদ্দেশ্য ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ বুজিব পাৰিব
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সুচকসমূহ উলিয়াব পাৰিব

১৪.২ পৰিচয়

যিকোনো সমাজ বা দেশৰ উন্নয়নৰ কাৰণে মানৱ সম্পদ উন্নয়ন আৱশ্যক। মানৱ সম্পদৰ অসীম সাম্ভাব্য সামর্থ আছে। গতিকে তেওঁলোকে যাতে তেওঁলোকৰ সামর্থক সম্পূর্ণভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে তেওঁলোকক প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত কৰাটো লাভজনক। এখন দেশ প্ৰাকৃতিক সম্পদ অবিহনে উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে, কিন্তু কোনো দেশ পর্য্যাপ্ত মানৱ সম্পদ অবিহনে উন্নয়ন সাধন কৰিব নোৱাৰে। সেই অনুসৰি বহুতো সাম্প্ৰতিক উন্নয়ন আৰ্হিয়ে মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ ওপৰত প্ৰচুৰ গুৰুত্বাৰোপ কৰিছে। মানৱ উন্নয়নে অর্থনীতিৰ সকলো ক্ষেত্ৰত থকা মানুহৰ উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰে। মানুহৰ উচ্চ দক্ষতাই উৎপাদনৰ উন্নত কাৰি-কৌশল তথা সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ বিক্ৰীৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰে। ইয়ে,

অন্য কথাত ক'বলৈ গ'লে দেশখনৰ অর্থনৈতিক বিকাশৰ পথ দেখুৱায়।

ক্ষুদ্র পর্যায়ত মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হ'ল মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাৰ এটা অংশ। মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনা হ'ল এক প্রক্রিয়া, যিয়ে তলত দিয়াবোৰ সামৰি লয় —

ক) কর্মচাৰী নিযুক্তি আৰু বাচনি

খ) প্রাৰম্ভিক দিকদর্শন, প্রশিক্ষণ আৰু উন্নয়নৰ সুবিধা প্রদান

গ) কর্মচাৰীৰ পাৰদর্শিতা মূল্যাংকণ

ঘ) কর্মচাৰীৰ ভৰণ-পোষণ আৰু সা-সুবিধা, নিৰাপত্তা সুনিশ্চিতকৰণ, কল্যান ও সুস্বাস্থ্য ব্যৱস্থাপনা

ঙ) নিয়োগকাৰী আৰু ট্রেড ইউনিয়নৰ মাজত সু-সম্পর্ক বর্তাই ৰাখা আৰু ৰাখিবলৈ উৎসাহিত কৰা।

১৪.৩ মানৱ সম্পদ উন্নয়ন

মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হ'ল এখন সমাজত থকা সকলো মানুহৰ জ্ঞান, দক্ষতা আৰু সামর্থ বৃদ্ধিৰ প্রক্রিয়া। অর্থনৈতিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ইয়াক অর্থনীতি এখনৰ উন্নয়নত মানৱ মুলধনৰ সঞ্চয়ন আৰু ইয়াৰ কার্যকৰী বিনিয়োগ হিচাপে বর্ণনা কৰিব পাৰি। মানৱ সম্পদ উন্নয়ন মূলতঃ শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্যৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। প্রাথমিক শিক্ষাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বিভিন্ন দিশৰ মাধ্যমিক শিক্ষা, উচ্চ শিক্ষা, আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ স'তে মানৱ সম্পদৰ উন্নয়ন হয়।

মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ দ্বিতীয় চর্তটো হ'ল উন্নত চিকিৎসা আৰু জনস্বাস্থ্য কার্যসূচীৰ জৰিয়তে তথা পুষ্টিৰ উন্নয়নেৰে কর্মৰত জনসাধাৰণৰ স্বাস্থ্যৰ উৎকর্ষ সাধন, যিয়ে মানুহৰ কর্মক্ষমতা দৈনিক কর্ম সূচীৰ লগতে কর্মজীৱনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বৃদ্ধি কৰে।

অর্থ আৰু ব্যাখ্যা ঃ

১) মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হ'ল কর্মচাৰী সকলোৰ ব্যক্তিগত তথা সাংগঠনিক দক্ষতা, জ্ঞান আৰু সামর্থ বিকাশত তেওঁলোকক সহায় কৰা বিধান। মানৱ সম্পদ উন্নয়নে কর্মচাৰীৰ প্রশিক্ষণ, কর্মচাৰীৰ পেচাগত উন্নয়ন, দিশ নির্দেশনা, উত্তৰসূৰী পৰিকল্পনা, কর্মচাৰী চিনাক্তকৰণ,ৰ চাবিকাঠি সদৃশ, ব্যক্তিগত শিক্ষাদানত সহায় তথা সাংগঠনিক উন্নয়ন আদিৰ দৰে বিষয়সমূহ সামৰি লয়।

২) মানৱ সম্পদ উন্নয়ন মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাৰ সেইটো অংশ যিয়ে বিশেষভাৱে কর্মচাৰীসকলোৰ প্রশিক্ষণ আৰু উন্নয়নৰ লগত জড়িত হয়। এগৰাকী নৱনিযুক্ত ব্যক্তিক প্রশিক্ষণ দিয়া, নতুন কৌশল আয়ত্ব কৰিবলৈ সুযোগ প্রদান কৰা, কর্মচাৰীৰ কার্য সম্পাদনত সুবিধা হ'ব পৰা সম্পদসমূহৰ বিতৰণ আৰু অন্যান্য উন্নয়নমূলক কামকাজক মানৱ সম্পদ উন্নয়নে সামৰি লয়।

মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ ধাৰণাটো পোন প্ৰথমবাৰৰ বাবে লিয়ন নডলাৰে আমেৰিকাত এক সন্মিলনত সূচনা কৰিছিল। তেওঁ মানৱ সম্পদ উন্নয়নক "সেইবোৰ শিক্ষণ অভিজ্ঞতা, যিবোৰ কোনো এক নিৰ্দিষ্ট সময়ত সংগঠিত কৰা হয় আৰু আচৰণগত পৰিৱৰ্তনৰ সম্ভাৱনাৰ বাবে ৰূপাংকৰ কৰা হয়" বুলি ব্যাখ্যা কৰে। গতিকে মানৱ সম্পদ উন্নয়ন এক প্ৰক্ৰিয়া য'ত কোনো সংস্থাৰ কৰ্মচাৰীসকলোক তেওঁলোকৰ জ্ঞান, কৌশল, শিক্ষা আৰু সামৰ্থ বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে প্ৰশিক্ষণ আৰু বিকাশৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা হয়।

বেলেগ বেলেগ পণ্ডিতে মানৱ সম্পদ উন্নয়নক ভিন্ন ধৰণে ব্যাখ্যা কৰে। মানৱ সম্পদৰ কেতবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যাখ্যা তলত আগবঢ়োৱা হ'ল —

- লিওনার্ড নাডলাৰৰ মতে, "মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হ'ল কোনো এক বিশেষ সময়ত আৰু আচৰণগত পৰিৱৰ্তণ সাধিবলৈ ৰূপাংকৰিত কৰা কেতবোৰ শৃংখলাবদ্ধ কামকাজ"।
- উদয় পাৰিক আৰু টি ভি ৰাও এ মানৱ সম্পদ উন্নয়নক এনেদৰে ব্যাখ্যা কৰে, "মানৱ সম্পদ উন্নয়ন প্ৰাথমিকভাৱে প্ৰশিক্ষণ, সঁহাৰি /মন্তব্য আৰু জেষ্ঠ বিষয়াসকলোৰ দিহা পৰামৰ্শ তথা অন্যান্য উন্নয়নমূলক প্ৰচেষ্টাৰ দ্বাৰা কৰ্মচাৰীসকলোৰ উন্নয়নৰ লগত জড়িত"।
- এম এম খানৰ মতে, "মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হ'ল এটা ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানত কৰ্মৰত সকলো শ্ৰেণীৰ কৰ্মচাৰীৰ জ্ঞান, সামৰ্থ আৰু যোগাত্মক কৰ্ম স্পৃহা বৃদ্ধি কৰা প্ৰক্ৰিয়া"।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ঃ মানৱ সম্পদ উন্নয়ন কি? (৩০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়া)

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ঃ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ ধাৰণা কোনে প্ৰথমে সূচনা কৰিছিল?

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নিৰ্ণয় কৰক — "মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হৈছে মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাৰ এক অংশ"

.....

.....

.....

১৪.৪ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ গুৰুত্ব / তাৎপর্য

অধ্যাপক হার্বিচনে মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ তাৎপর্য এনেদৰে ব্যাখ্যা কৰে, "মানৱ সম্পদ - - - - - - - - ৰাষ্ট্রৰ সম্পদ চূড়ান্ত উৎস বা ভিত্তিক গঠন কৰে। মুলধন আৰু প্রাকৃতিক সম্পদসমূহ হ'ল উৎপাদনৰ নিষ্ক্রিয় উপাদান; মানৱ জাতি হ'ল সক্রিয় প্রতিনিধি যিয়ে মুলধন সঞ্চয়ন কৰে, প্রাকৃতিক সম্পদ নিষ্কাশন কৰে, সামাজিক, অর্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক সংস্থাসমূহ সংগঠিত কৰে, তথা ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়ন চলাই নিয়ে। স্পষ্টভাৱে ক'বলৈ গ'লে এখন দেশে যদি ইয়াৰ জনসাধাৰণৰ কৌশল আৰু জ্ঞান বৃদ্ধি আৰু তেওঁলোকক ৰাষ্ট্রীয় অর্থনীতিত কার্যকৰীভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাত অসমর্থ হয়, ই কোনো ধৰণে উন্নয়নৰ পথত আগুৱাব নোৱাৰে।" গতিশীল আৰু বিকাশমুখী হ'ব খোজা যিকোনো প্রতিষ্ঠানে ইয়াৰ মানৱ সম্পদৰ উন্নয়ন কৰিবই লাগিব। গতিকে মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ প্রধান উদ্দেশ্য হ'ল তেওঁলোকৰ হাতত থকা কর্মচাৰীৰ জ্ঞান, কৌশল আৰু সামর্থ সমৃদ্ধ কৰিবলৈ প্রশিক্ষণ আৰু তদাৰকৰ ব্যৱস্থা কৰা। ৰাষ্ট্র সংঘৰ উন্নয়ন ব্যৱস্থাৰ সক্ষমতাৰ (Capacity of the United Nations Development System) এক অধ্যয়ন মতে, কোৱা হয় যে, মুলধনতকৈ মানৱ সম্পদহে উন্নয়নৰ বাবে অধিক গুৰুত্বপূর্ণ"। এটি সংস্থাৰ বিকাশৰ বাবে মানৱ সম্পদৰ গুৰুত্ব তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

১) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে ইপ্সিত লক্ষ্যসমূহ সফলতাৰে অর্জন কৰাত সহায় কৰে। অন্যার্থত, মানৱ সম্পদ উন্নয়নে সাংগঠনিক কার্যকাৰিতাক উদগনি যোগায়।

২) মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা আৰু নিয়ন্ত্রণৰ বাবে মানৱ সম্পদ উন্নয়নে বিভিন্ন ধৰণৰ তথ্য যোগান ধৰে।

৩) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে কর্মচাৰীৰ সাংগঠনিক আচৰণ উন্নত কৰাত সহায় কৰে আৰু দলীয় কাম উন্নত কৰে।

৪) মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকাসমূহৰ ভিতৰত এটা হ'ল যে ই কর্মচাৰীসকলোৰ কৌশল আৰু পাৰদর্শিতা উন্নত কৰে। ই তেওঁলোকৰ কর্ম পটুতা অধিক উন্নত কৰে।

৫) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে কর্মচাৰীৰ কার্যকাৰিতাৰ কৌশল সমৃদ্ধ কৰে।

জানো আহক

যিকোনো সংগঠনৰ ক্ষেত্রত মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ তাৎপর্য আছে। ই মানৱ উন্নয়নৰ বাবে প্রয়োজনীয় তথ্য যোগান ধৰে। ই কৌশল, জ্ঞান আৰু পাৰদর্শিতা বৃদ্ধিত সহায় কৰে আৰু সাংগঠনিক কার্যকাৰিতা বৃদ্ধি কৰে। কর্মচাৰী সকলে তেওঁলোকৰ কার্যকাৰিতাৰ কৌশল বৃদ্ধি কৰে আৰু ই তেওঁলোকৰ সাংগঠনিক আচৰণ উন্নত কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ তাৎপর্যসমূহ দেখুওৱাওক। (৬০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক

ক) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে কর্মচাৰীৰ সাংগঠনিক আচৰণ উন্নত নকৰে।

খ) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে বিভিন্ন প্রয়োজনীয় তথ্য যোগান ধৰে।

১৪.৫ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ উদ্দেশ্যসমূহ

মানৱ সম্পদৰ প্রধান উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল —

১) কর্মচাৰীসকলোক উৎসাহিত কৰা

২) সংস্থাত থকা প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰ গঠনমূলক মানসিকতা আৰু সামগ্রিক ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ সাধন কৰা

৩) প্রতিগৰাকী কর্মচাৰী আৰু তেওঁলোকৰ তত্ত্বাৱধায়ক বিষয়াৰ মাজত সৌহার্দপূর্ণ সম্পর্ক বজাই ৰখা

৪) সংগঠনত দলীয় উদ্যম, দলীয় কাম আৰু আন্তঃদলীয় সহযোগিতাৰ মানসিকতা গঢ় দিয়া।

৫) মানৱ শক্তিৰ পৰিকল্পনা, সংস্থাপন আদিৰ দৰে বিষয়ত মানৱ সম্পদৰ উদ্দেশ্যৰ বাবে সু সংগঠিত তথ্য আহৰণ কৰা।

৬) সংস্থাৰ সামগ্রিক স্বাস্থ্য আৰু সামর্থ উন্নত কৰা।

৭) সংস্থাত থকা ব্যক্তিসকলোৰ সামগ্রিক বিকাশৰ বাবে এক সর্বাত্মক গাঠনিৰ ব্যৱস্থা কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬ ঃ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ উদ্দেশ্যসমূহ কি কি? (৬০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক

ক) মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাই কর্মচাৰী আৰু তেওঁলোকৰ তত্ত্বাৱধায়ক বিষয়াৰ মাজত সৌহাৰ্দ্যপূর্ণ সম্পর্ক বজাই ৰাখে।

খ) মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাই কর্মচাৰীৰ অৱস্থা আৰু সামর্থক বিবেচনা নকৰে।

জানো আহক

মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হ'ল এক বিৰামহীন আৰু শংখলাবদ্ধ প্রক্রিয়া য'ত ব্যক্তিৰ বিকাশ সাধন হয়। ই কেতবোৰ কাৰিকৰি কৌশলযুক্ত আৰু এক বহুমুখি বিষয়, কাৰণ ই বিভিন্ন বিষয় বস্তুৰ জ্ঞান ব্যৱহাৰ কৰে। ক্ষুদ্র বা ব্যষ্টিবাদী পর্যায়ত মানৱ সম্পদ উন্নয়নে ব্যক্তিবিশেষৰ গুণগত উৎকর্ষ বুজায় আৰু সমষ্টিবাদী পর্যায়ত ই দেশ এখন বা এটা জাতিৰ জনসাধাৰণৰ জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত কৰা বুজায়।

১৪.৬ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সুচকসমূহ

ৰাষ্ট্রসংঘৰ উন্নয়ন কার্যসূচী (The United Nations Development Programme)এ মানৱ উন্নয়নৰ মূল তিনিটা সূচক ব্যাখ্যা কৰিছে। সেই কেইটা হ'ল —

ক) আয়ুসৰ দৈর্ঘ্য

খ) শিক্ষা

গ) আয়

এই তিনিওটা একত্রিত কৰি মানৱ উন্নয়ন সূচাংক পাওঁ। মন কৰিবলগীয়া যে এই সূচাংক সমূহ নির্ণয় কৰাৰ পদ্ধতি সময়ে সময়ে সালসলনি হৈ থাকিব পাৰে।

ক) **আয়ুসৰ দৈর্ঘ্য ঃ**ই জন্মৰ সময়ত প্রত্যাশিত আয়ুস বুজায়। অন্য কথাত, এগৰাকী নৱজাতক কিমান বছৰ জীয়াই থাকিব বুলি আশা কৰিব পাৰি, আয়ুসৰ দৈর্ঘ্যই তাকেই বুজায়। আয়ুসৰ দৈর্ঘ্যৰ বাবে বেলেগ কৈ সূচাংক উলিওৱা হয় আৰু এই সূচাংকৰ মান ০-১ ৰ ভিতৰত থাকে।

খ) **শিক্ষা ঃ**এই সূচাংকই মানুহৰ শিক্ষাগত অর্হতা অর্জনৰ পর্যায়ৰ জোখ লয়। স্কুল যোৱা বয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীক স্কুল যোৱাৰ প্রত্যাশিত কাল আৰু প্রাপ্ত বয়স্কলোকৰ স্কুল যোৱা গড় বছৰ হিচাপ কৰা হয়। দীর্ঘায়ু সূচাংকৰ দৰেই শিক্ষাৰ সূচাংকৰ মানো ০-১ ৰ ভিতৰত থাকে। এই সূচাংকৰ মান যিমানেই বেছি হ'ব, সিমানেই শিক্ষাৰ পর্যায় অধিক হয়।

গ) **আয় ঃ**এই সূচাংকই ব্যক্তিৰ জনমুৰি আয়ক সূচায় যিয়ে জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ডৰ ওপৰত ধাৰণা দিব। অধিক আয়ে ব্যক্তিৰ উন্নত জীৱন ধাৰণৰ মান বুজাব আৰু নিম্ন আয়ে

নিম্ন জীৱন ধাৰণৰ মান বুজাব। কোৱা হয় যিহেতু জনমূৰি আয়ত কৈ মানুহৰ জীৱন মানৰ উৎকৃষ্ট জোখ হিচাপে প্ৰকৃত জনমূৰি ঘৰুৱা উৎপাদনৰ পৰিমাপ উত্তম, ইয়াৰ বাবে প্ৰকৃত জনমূৰি ঘৰুৱা উৎপাদনকে লোৱা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮ঃ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সূচকসমূহ কি কি ? (৬০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ৯ঃ বৰ্তমান ভাৰতবৰ্ষত প্ৰত্যাশিত আয়ু কিমান?

.....

প্ৰশ্ন ১০ঃ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক —

ক) শিক্ষাৰ সূচাংকই মানুহৰ শিক্ষা আহৰণৰ পৰ্যায় বুজায়।

খ) উচ্চ আয়ে উন্নত জীৱন ধাৰণৰ মান সূচায়।

১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হৈছে মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনাৰ এক অংশ
- মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হৈছে এক প্ৰক্ৰিয়া য'ত কোনো এক সংস্থাৰ কৰ্মচাৰীৰ জ্ঞান, কৌশল, শিক্ষা আৰু সামৰ্থ বৃদ্ধিৰ বাবে তেওঁলোকক প্ৰশিক্ষণ আৰু বিকাশৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা হয়।
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব বা তাৎপৰ্য আছে।
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ কেতবোৰ উদ্দেশ্য আছে।
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যসমূহঃ
  - ক) বিৰামহীন প্ৰক্ৰিয়া
  - খ) শৃংখলাবদ্ধ ব্যৱস্থা
  - গ) কাৰিকৰি কৌশল
  - ঘ) বহুমুখি বিষয়
  - ঙ) ব্যষ্টিবাদী আৰু সমষ্টিবাদী ধাৰণা
- মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ প্ৰধান তিনিটা সূচাংক আছে — আয়ুসৰ দৈৰ্ঘ্য, শিক্ষা, আৰু আয়।

ক) দীর্ঘায়ুৰ জন্মৰ সময়ত প্রত্যাশিত জীৱন কাল বুজায়।

খ) শিক্ষাই মানুহৰ শিক্ষার্জনৰ পর্যায় জোখে।

গ) আয়ে মানুহৰ প্রকৃত জনমূৰি ঘৰুৱা উৎপাদন বিবেচনা কৰে। উচ্চ পর্যায়ৰ আয়ে জীৱন ধাৰণৰ উন্নত মান বুজায়।

১৪.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Dudeja V. D. (2006) *Human Resource Development:* Global Perspectives. Commonwealth Publishers
2. Harbison, F. and Charles A. Myers (1998). *Education, Manpower and Economic Growth*, New Delhi, Oxford & IBH Publishing Co.
3. Gupta, S.K. & Joshi, R (2010). *Human Resource Management*. New Delhi, Kalyani Publishers
4. Lekhi, R.K. (2014). *Introduction to Development Economics*. New Delhi, Kalyani Publishers
5. Sharma, R. (2010-11). *Human Resource Development*. Delhi, Lakshmi Narayan Agarwal Publisher

১৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহ ঃ

১। মানৱ সম্পদ উন্নয়ন হৈছে এক প্রক্রিয়া য'ত কোনো এক সংস্থাৰ কর্মচাৰীৰ জ্ঞান, কৌশল, শিক্ষা আৰু সামর্থ বৃদ্ধিৰ বাবে তেওঁলোকক প্রশিক্ষণ আৰু বিকাশৰ সুবিধা প্রদান কৰা হয়।

২। লিঅন নাডলাৰে পোন প্রথমবাৰ মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ ধাৰণাটো সূচনা কৰিছিল।

৩। শুদ্ধ

৪। মানৱ সম্পদৰ উন্নয়নৰ গুৰুত্বসমূহ হ'ল —

ক) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে সংগঠনৰ ঈপ্সিত লক্ষ্যসমূহ সফলতাৰে অর্জন কৰাত সহায় কৰে। অন্যার্থত, মানৱ সম্পদ উন্নয়নে সাংগঠনিক কার্যকাৰিতাৰ উদগনি যোগায়।

খ) মানৱ সম্পদ পৰিকল্পনা আৰু নিয়ন্ত্রনৰ বাবে মানৱ সম্পদ উন্নয়নে বিভিন্ন ধৰণৰ তথ্য যোগান ধৰে।

গ) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে কর্মচাৰীৰ সাংগঠনিক আচৰণ উন্নত কৰাত সহায় কৰে আৰু দলীয় কামত উন্নত কৰে।

ঘ) মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকাসমূহৰ ভিতৰত এটা হ'ল যে ই কর্মচাৰীসকলোৰ কৌশল আৰু পাৰদর্শিতা উন্নত কৰে। ই তেওঁলোকৰ কর্ম পটুতা অধিক উন্নত কৰে।

ঙ) মানৱ সম্পদ উন্নয়নে কার্যকৰিতাৰ কৌশল সমৃদ্ধ কৰে।

৫। ক) অশুদ্ধ খ) শুদ্ধ

৬। মানৱ সম্পদৰ প্রধান উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল —

ক) কর্মচাৰীসকলোক উৎসাহিত কৰা

খ) সংস্থাত থকা প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰ গঠনমূলক মানসিকতা আৰু সামগ্রিক ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ সাধন কৰা

গ) প্রতিগৰাকী কর্মচাৰী আৰু তেওঁলোকৰ তত্ত্বাবধায়ক বিষয়াৰ মাজত সৌহার্দপূর্ণ সম্পর্ক বজাই ৰখা

ঘ) সংগঠনত দলীয় উদ্যম, দলীয় কাম আৰু আন্ত দলীয় সহযোগীতাৰ মানসিকতা গঢ় দিয়া।

ঙ) মানৱ শক্তিৰ পৰিকল্পনা, সংস্থাপন আদিৰ দৰে বিষয়ত মানৱ সম্পদৰ উদ্দেশ্যৰ বাবে সু সংগঠিত তথ্য আহৰণ কৰা।

চ) সংস্থাৰ সামগ্রিক স্বাস্থ্য আৰু সামর্থ উন্নত কৰা।

ছ) সংস্থাত থকা ব্যক্তিসকলোৰ সামগ্রিক বিকাশৰ বাবে এক সর্বাত্মক সজ্জা বা গাঠনিৰ ব্যৱস্থা কৰা।

৭। ক) শুদ্ধ খ) অশুদ্ধ

৮। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ

ক) বিৰামহীন প্রক্রিয়া

খ) শৃংখলাৱদ্ধ ব্যৱস্থা

গ) কাৰিকৰী কৌশল

ঘ) বহুমূখী বিষয়

ঙ) ব্যষ্টিবাদী আৰু সমষ্টিবাদী ধাৰণা

৯। ক) অশুদ্ধ খ) শুদ্ধ

১০। **মানৱ উন্নয়নৰ সূচক সমূহ হ'ল ঃ**

ক) **আয়ুসৰ দৈর্ঘ্য ঃ** ই জন্মৰ সময়ত প্রত্যাশিত আয়ু বুজায়। অন্য কথাত, এগৰাকী নৱজাতক কিমান বছৰ জীয়াই থাকিব বুলি আশা কৰিব পাৰি, আয়ুসৰ দৈর্ঘ্যই তাকেই বুজায়। আয়ুসৰ দৈর্ঘ্যৰ বাবে বেলেগ কৈ সূচাংক উলিওৱা হয় আৰু এই সূচাংকৰ মান ০-১ৰ ভিতৰত থাকে।

খ) **শিক্ষা ঃ** এই সূচাংকই মানুহৰ শিক্ষাগত অৰ্হতাৰ অৰ্জনৰ পৰ্যায়ৰ জোখ লয়। স্কুল যোৱা ল'ৰা-ছোৱালীৰ স্কুল যোৱাৰ প্ৰত্যাশিত কাল আৰু প্ৰাপ্তবয়স্ক লোকৰ স্কুল যোৱা গড় বছৰ হিচাপ কৰা হয়। দীৰ্ঘায়ু সূচাংকৰ দৰেই শিক্ষাৰ সূচাংকৰ মানো ০-১ ৰ ভিতৰত থাকে। এই সূচকৰ মান যিমানেই বেছি হ'ব, সিমানেই শিক্ষাৰ পৰ্যায় অধিক হয়।

গ) **আয় ঃ** এই সূচাংকই ব্যক্তিৰ জনমূৰি আয়ক সূচায় যিয়ে জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ডৰ ওপৰত ধাৰণা দিব। অধিক আয়ে ব্যক্তিৰ উন্নত জীৱন ধাৰণৰ মান বুজাব আৰু নিম্ন আয়ে নিম্ন জীৱন ধাৰণৰ মান বুজাব। ধৰা হয় যিহেতু জনমূৰি আয়ত কৈ মানুহৰ জীৱন মানৰ উৎকৃষ্ট জোখ হিচাপে প্ৰকৃত জনমূৰি ঘৰুৱা উৎপাদনৰ পৰিমাপ উত্তম, ইয়াৰ বাবে প্ৰকৃত জনমূৰি ঘৰুৱা উৎপাদনকে লোৱা হয়।

১১। বৰ্তমান ভাৰতৰ প্ৰত্যাশিত আয়ুস হ'ল ৫৭ বছৰ

১২। ক) শুদ্ধ খ) শুদ্ধ

১৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) **চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ ১০০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। মানৱ সম্পদ উন্নয়ন কি?

২। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ দুটা উদ্দেশ্য লিখক।

৩। মানৱ সম্পদ উন্নযনে ব্যষ্টিবাদী আৰু সমষ্টিবাদী দুয়োটা দিশকে সামৰি লয়। ব্যাখ্যা কৰক।

৪। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সূচক সমূহ উনুকিয়াওক।

(খ) **ৰচনাধৰ্মী উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

১। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ তাৎপৰ্য লিখক।

২। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ উদ্দেশ্যসমূহ কি কি?

৩। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

৪। মানৱ সম্পদ উন্নয়নৰ সূচক সমূহ কি কি? প্ৰত্যেকটো ব্যাখ্যা কৰক।

*****

অধ্যায় ১৫ ঃ সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

১৫.২ পৰিচয়

১৫.৩ সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ (MDGS)

১৫.৩.১ অর্থ আৰু সূত্ৰ

১৫.৩.২ আঠোটা উন্নয়নৰ অভিপ্ৰায়

১৫.৩.৩ সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ

১৫.৪ সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ গুৰুত্ব

১৫.৫ সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ

১৫.৫.১ সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ সফলতা

১৫.৫.২ সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ বিফলতা

১৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৫.৭ অধিক জানিবলৈ

১৫.৮ অগ্ৰগতি খতিয়ান

১৫.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৫.১ শিক্ষণৰ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি —

- সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায় বুলিলে কি বুজা হয়
- সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায় মূল ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে
- সহস্ৰাবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ মূল লক্ষ্য আৰু সূচক সমূহ চিনাক্ত কৰণ
- উন্নত আৰু উন্নয়নশীল অর্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ চিনাক্ত তথা বহলাই বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- সহস্ৰবাদ উন্নয়নৰ অভিপ্ৰায়ৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে জানিবলৈ
- সহস্ৰবাদ উন্নয়নৰ অভিপ্ৰায়ৰ সফলতা আৰু বিফলতাৰ মান নিদ্ধাৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হ্ব।

১৫.২ পৰিচয়

সহস্ৰবাদৰ মাত্ৰ আৰম্ভণিৰ লগে লগে উন্নত দেশ সমূহৰ মাজত পৃথিৱীৰ হাজাৰ হাজাৰ মানুহ যি সকলে দৰিদ্ৰ তথা অন্য বহুত সমস্যাৰে জর্জৰিত হৈ আছে সেই সকলৰ প্ৰতি কিবা এটা কৰাৰ এক নতুন ভাবৰ উদ্ৰেক হৈছিল, যিয়ে এই সকললোকক কিছু পৰিমাণে হলেও

উপকৃত কৰে। ২০০০ চনৰ ছেপ্তেম্বৰত অনুষ্ঠিত হোৱা ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সাধাৰণ সভাৰ সহস্ৰবাদৰ বৈধকত পৃথিৱীৰ ১৮৯ খন উন্নত আৰু অনুন্নত দুয়োপ্ৰকাৰ দেশৰেই প্ৰতিনিধি মিলিত হৈছিল আৰু ভৱিষ্যতৰ লক্ষ্য সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছিল। তেওঁলোক একে লগ হৈ সামুহিক প্ৰচেষ্টাৰে কাম কৰি ২০১৫ ৰ ভিতৰত এখন উন্নত পৃথিৱী গঢ়াৰ চুক্তি কৰিছিল। দেশসমূহৰ নেতা বিলাকে দ্বিধাহীন ভাবে ইয়াত চহী কৰিছিল আৰু এলানি উন্নয়নৰ আঁচনি হাতত লৈছিল। এইবোৰৰ বৈশিষ্ট আছিল- দৰিদ্ৰতা নিবাৰণ, সামাজিক অন্যায় আৰু অসমতা দূৰ কৰা, ছোৱালীকে ধৰি সকলো শিশুক স্কুললৈ যাবলৈ বাধ্য কৰোৱা, মাক আৰু শিশুৰ বাবে উন্নত পৰিবেশ সৃষ্টি কৰা, শিশুৰ শিক্ষা উন্নত কৰা, মহিলা সকললৈ সমানে সুযোগ প্ৰদান কৰা, (HIV/AIDS) প্ৰতিহত কৰি সুস্বাস্থ্যৰ অধিকাৰী হোৱা লগতে বহনক্ষম উন্নয়নৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি স্বাস্থ্য খণ্ডৰ উন্নতি কৰা।

এই গোটেই আচঁনি খন আঠোটা মূল লক্ষ্যৰে অন্তৰ্ভুক্ত কৰি পৃথিৱীৰ দেশ সমূহৰ মাজত উন্নয়নৰ পৰিকল্পনা হাতত লোৱা হৈছিল আৰু প্ৰতিটো লক্ষ্য বাস্তৱত ৰূপায়িত হোৱাৰ সময়সীমা বান্ধি দিয়া হৈছে যাতে উন্নয়নৰ খতিয়ান নিদিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত জুখিব পাৰি। সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ আঠোটা লক্ষ্যৰ ভিতৰত আঁচনিখনৰ বৈশিষ্ট্য অনুসৰি দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূলৰ পৰা আৰম্ভ কৰি এইড্চ প্ৰতিৰোধ আৰু সাৰ্বজনীন প্ৰাথমিক শিক্ষা প্ৰদান আদি সুনিদ্দিষ্টকৈ সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে।

১৫.৩ সহস্ৰবাদ উন্নয়নৰ অভিপ্ৰায়ৰ

ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সাধাৰণ পৰিষদৰ সভা ২০০০ চনত এক ঐতিহাসিক ৰায়েৰে সমাপ্তি ঘটি ছিল কিয়নো ই সহস্ৰবাদ উন্নয়নৰ আঁচনিৰ ঘোষণা হাতত লৈছিল। এই ঘোষণাই পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশ সমূহৰ চৰকাৰ বোৰ একেলগ হৈ দৰিদ্ৰতাৰ নিৰ্মূল কৰাৰ হকে মুকলি মনেৰে কাম কৰাৰ সংকল্প লোৱাৰ সুবিধা দিছিল। ইয়াৰে পৰিসমাপ্তি হিচাপে আন্তৰ্জাতিক উন্নয়ন লক্ষ্য ২০১৫ ৰ উদ্ভব হৈছিল। ইয়াৰ অন্তৰ্গত বিষয় সমূহ- দৰিদ্ৰতাৰ লগত সহবাস কৰা মানুহৰ সংখ্যা হ্ৰাস কৰা, বিশুদ্ধ খোৱাপানী যোগান ধৰা, ভোকাতুৰ মানুহৰ অনুপাত আধা কৰা, সাৰ্বজনীন প্ৰাইমেৰী শিক্ষা প্ৰদান কৰা। লিঙ্গ বৈষম্য আঁতৰ কৰা প্ৰসূতি মৃত্যুৰ হাৰ চাৰিভাগৰ তিনিভাগ হ্ৰাস কৰা; ৫ বছৰৰ তলৰ শিশুৰ মৃত্যুহাৰ তিনি অংশ হ্ৰাস কৰা, (HIV/AIDS) আকান্ত লোকৰ সংখ্যা হ্ৰাস কৰা আৰু ইয়াৰ প্ৰসাৰ সম্পূৰ্ণৰূপে বন্ধ কৰা, AIDS আকান্ত মাউৰা শিশু সকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদান কৰা, বস্তি অঞ্চলত বাস কৰা ১০০ মিলিয়ন লোকৰ অৱস্থা উন্নত কৰা ইত্যাদি। এই সহস্ৰবাদ ঘোষণাৰ পৰাই সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ জন্ম হৈছিল।

১৫.৪ আঠোটা সহস্ৰবাদ উন্নয়ন লক্ষ্য

সহস্ৰবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ আঠটা উদ্দেশ্য আছে. প্ৰতিটো উদ্দেশ্য এটা বা তাতকৈ

বেচি লক্ষ্যত অনুবাদ কৰা হৈছে আৰু এই লক্ষ্যবোৰ বিভিন্ন সূচকৰ মাজেৰে প্ৰকাশ কৰা হয়। যিবোৰে প্ৰতিতো উদ্দেশ্য লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ হাৰ সম্পৰ্কে অৱগত কৰে। আঠোটা উদ্দেশ্যৰ মুঠ লক্ষ্য হৈছে ১৮ টা আৰু মুঠ সূচকৰ সংখ্যা ৪৮ টা। প্ৰতিটো উদ্দেশ্য এনেভাবে সজোৱা হৈছে যাতে প্ৰতিটো উদ্দেশ্য সহজতে বুজিব পাৰি আৰু তাক ব্যৱহাৰ আৰু জুখিবও সহজতে পাৰি।

তালিকা-১

ক্ৰমিক নং	উদ্দেশ্য	লক্ষ্য	সূচক
১।	ক্ষুধা আৰু দৰিদ্ৰতা নিবাৰণ কৰা	● ১৯৯০ আৰু ২০১৫ চনৰ মাজৰ মানুহ যি সকলৰ আয় দৈনিক ১ ডলাৰ তকৈ কম ● ১৯৯০ আৰু ২০১৫ চনৰ ভিতৰৰ যি সকল ক্ষুধাতুৰ	৫
২।	সাৰ্বজনীন প্ৰাথমিক শিক্ষা প্ৰদান	● ২০১৫ চন পৰ্য্যন্ত যি কোনো অঞ্চলৰ ল'ৰা বা ছোৱালী নিৰ্বিশেষে সকলোৰে প্ৰামমিক শিক্ষা বাধ্যতা মূলক ভাবে সম্পূৰ্ণ কৰিব লাগিব।	৩
৩।	লিঙ্গ সমতা সৃষ্টি কৰা আৰু মহিলাক সবল কৰা	● ২০০৫ চন পৰ্য্যন্ত প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিক শিক্ষাত লিঙ্গ বৈষম্য আতৰ কৰা আৰু ২০২৫ চন পৰ্য্যন্ত সকলো শিক্ষাতে লিঙ্গ বৈসম্য আঁতৰ কৰা।	৪
৪।	শিশুৰ মৃত্যু হাৰ হ্ৰাস	● ১৯৯০ চনৰ পৰা২০১৫ চনৰ ভিতৰৰ ৫বছৰৰ তলৰ শিশুৰ মৃত্যুৰ হাৰ ৩ ভাগৰ ২ ভাগ হ্ৰাস কৰা ।	৩
৫।	প্ৰসূতি স্বাস্থ্য খণ্ডৰ উন্নতি সাধন কৰা	● ১৯৯০ চনৰ পৰা২০১৫ চন পৰ্যন্ত প্ৰসূতি খণ্ডৰ মৃত্যুৰ হাৰ ৩ অংশ হ্ৰাস কৰা।	২
৬।	HIV/AIDS ,মেলেলিয়া আৰু অন্য বেমাৰ প্ৰতিৰোধ কৰা।	● ২০১৫ চন পৰ্যন্ত এই ৰোগ প্ৰতিৰোধ কৰা আৰু তাৰ পিছত	৭

		মেলেৰিয়াকে ধৰি অইন বেমাৰ প্রতিৰোধ কৰা	
৭।	পৰিবেশৰ বহনক্ষম ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰা	● দেশৰ নীতি নিদ্ধাৰণত বহনক্ষম উন্নয়ন প্ৰৱৰ্তন কৰা আৰু পৰিবেশ বিনষ্ট কৰি সম্পদ ধংস বন্ধ কৰা। ● ২০১৫ চনৰ ভিতৰত বহনক্ষম পদ্ধতিৰে বিশুদ্ধ পানী যোগানৰ ব্যৱস্থা কৰা। ● কম পক্ষেও বস্তি অঞ্চলত বাস কৰা ১০০ মিলিয়ন বস্তি অঞ্চলত বাস কৰা লোকৰ বসবাস উন্নত কৰা	৮
৮।	উন্নয়নৰ কাৰণে গোলকীয় অংশীদাৰ বৃদ্ধি কৰা।	● মুক্ত নীতিভিত্তিক, নিশ্চিত, বৈষম্যহান ব্যবসায় আৰু বিত্তীয় পদ্ধতি ভিত্তিক সাম্য আৰু বিত্তিয় পদ্ধতি প্ৰবৰ্তন কৰা। ● উন্নয়নশীল দেশৰ বিশেষ প্রয়োজনবোৰ নির্বাচন কৰা। ● ভূমি বন্ধ দেশ আৰু সৰু দ্বীপৰ উন্নয়নশীল ৰাজ্য বোৰৰ বিশেষ প্রয়োজন বোৰ বহুল ভাবে আলোচনা কৰা। ● দীর্ঘকালত উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ ৰাষ্ট্রীয় আৰু আন্তৰাষ্ট্রীয় আঁচনি সমূহৰ দ্বাৰা বহনক্ষম ঋনৰ বিষয়ে সবিশেষ আলোচনা কৰা। ● উন্নয়নশীল দেশৰ লগত সহযোগ কৰি উন্নত দেশ সমূহে যুব প্রজন্মক উৎপাদন মূলক আৰু সংগঠিত হৈ কাম কৰাৰ কৌশল আয়ত্ব কৰোৱা ● ঔষধ প্রতিষ্ঠান আৰু কোম্পানী সমূহৰ লগত একত্রিত হৈ	১৬

উন্নয়নশীল দেশ সমূহে প্রয়োজনীয় দৰৱৰ যোগান ধৰা।

- ব্যক্তিগত খণ্ডৰ লগত লগ হৈ নতুন প্রযুক্তিগত কৌশলৰ বিশেষকৈ তথ্য আৰু যোগা-যোগ ব্যৱস্থা সহজ লভ্য কৰা।

১৫.৫ সহস্রবাদ উন্নয়নৰ অভিপ্রায়ৰ গুৰুত্ব

MDG য়েই আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আৰু এতিয়ালৈকে প্রসাৰিত উন্নয়নৰ লক্ষ্য যিয়ে বাস্তৱত প্রত্যেকজন মানুহকে 'উন্নয়ন' তেওঁলোকৰ অধিকাৰ বুলি ভাবিবলৈ বাধ্য কৰায় MDG ৰ গুৰুত্ব বিভিন্ন ক্ষেত্রত আলোচনা কৰিব পাৰি-

(১) MDG ৰ প্রধান গুৰুত্ব এয়ে যে এইবোৰে কামৰ এটা স্পষ্ট ধাৰণাৰ যোগান ধৰে যি বোৰে পৃথিৱীৰ পৰা সামাজিক অন্যায় আৰু অসমতা দুৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

(২) MDG ৰ প্রধান-লক্ষ্য হ'ল পৃথিৱীৰ হাজাৰ হাজাৰ মানুহ যিয়ে বর্ত্তমানেও দৰিদ্রতাৰ কবলত আছে তাক উদ্ধাৰ কৰা।

(৩) MDG ৰ মূল লক্ষ্য দৰিদ্রতা নিমূল কৰা। গৱেষণাৰ ফলাফলে দেখুৱাই যে স্থিৰতা আৰু নিৰাপত্তাজনিত দৰিদ্রতাৰ হাৰ কমিছে। আনহাতে আন এটা তাৎপয্যপূর্ণ কথা এয়ে যে আয় বৃদ্ধিৰ ঋনাত্মক প্রভাবে মানুহৰ মাজত এখন অসামৰিক (Civil) যুদ্ধৰো আংশকা আনে।

(৪) দুখীয়াৰ মাজত অর্থনৈতিক সম্পদ বৃদ্ধিয়ে ভোগ্য সামগ্রীৰ নতুন বজাৰ আৰু বানিজ্যিক কার্য্যকলাপ মুকলি কৰাৰ পৰিবেশ সৃষ্টি কৰে।

(৫) MDG ৰ আন এটা গুৰুত্ব এয়ে যে ই সকলোৰে মাজত এনে এটা বার্তা বিয়পাবলৈ সক্ষম হৈছে যে আজি গোটেই পৃথিৱীৰ মানুহে যিবোৰ সমস্যাৰ সন্মুখীন হব লগা হৈছে। সেইবোৰ উন্নয়নশীল আৰু উন্নত দেশৰ মূৰব্বীজনে অকলে সমাধান কৰিব লগা বিষয় নহয়। এইবোৰ প্রত্যেকেই একেলগে বহি উমৈহতীয়া প্রচেষ্টাৰেহে সম্ভৱ সেইয়া সকলোৰে বোধগম্য হৈছে।

(৬) সহস্রবাদৰ প্রকল্পই যুক্তি আগবঢ়াই যে পোন প্রথম বাৰৰ বাবে গোটেই পৃথিৱীয়ে দ্রৰিদ্রতা নির্মূলত উচ্চ আসন লাভ কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ঃ তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক-

(ক) MDG উন্নয়ন লক্ষ্য সমূহৰ মাজৰ আটাইতকৈ অভিলাসী লক্ষ্য (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

(খ) MDG ত 'উন্নয়ন' মানুহৰ অধিকাৰ নহয় । (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

(গ) দৰিদ্রতা দূৰীকৰণৰ নিৰাপত্তা আৰু স্থিৰতাৰ লগত যোগাযোগ নাই। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন ৫ঃ MDGয়ে আন্তর্জাতিক সহযোগিতা বৃদ্ধিত কিদৰে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে উল্লেখ কৰা। (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

.....

১৫.৬ সহস্রবাদ উন্নয়নৰ অভিপ্রায়ৰ সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ

উন্নয়নৰ লক্ষ্য সমূহৰ ভিতৰত আটাইতকৈ অভিলাসী লক্ষ্য হৈছে MDG ই বিভিন্ন ক্ষেত্রত কৃতকার্য্যতা লাভ কৰিছে। প্রায় বেচিভাগ উন্নয়নশীল দেশৰে উন্নয়ন খতিয়ান জানিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা চৰকাৰী নীতি নিদ্ধাৰণত MDG য়ে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। একেদৰে ই এইটোও চিহ্নিত কৰে যে উন্নত দেশবোৰ নিজে উন্নয়নশীল দেশ বোৰৰ উন্নয়নৰ হেঙাৰ হিচাপে থিয় দিয়ে।

১৫.৬.১ সহস্রাবাদ উন্নয়ন অভিপ্রায়ৰ সাফল্য

UNDP ৰ ২০১৫ চনৰ MDG ৰ তথ্যই MDGৰ সাফল্যৰ হাৰ প্রতিফলিত কৰিছে। ৮ টা শক্তিশালী উদ্দেশ্য গোটেই বিশ্বত সাফল্যমণ্ডিত হোৱাটো ১৫ বছৰৰ কষ্টকৰ যাত্রাৰ সফলতা প্রাপ্তি বুলি তথ্যত প্রকাশ পাইছে। এই তথা মতে MDGৰ গুৰুত্বপূর্ণ সফলতা বোৰ হ'ল-

(১) দৰিদ্রসীমা ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকৰ সংখ্যা আধাতকৈও বেচি হ্রাস পাইছে। ১৯৯০ চনৰ ১.৯ বিলিয়ন লোকৰ পৰা ২০১৫ চনলৈ ৮৩৬ মিনিয়নলৈ হ্রাস পাইছে।

(২) সাধাৰণ মধ্যবর্তী শ্রেণীত বাস কৰা লোকৰ সংখ্যা দৈনিক ৪ ডলাৰতকৈ বেচি অর্থাৎ ১৯৯১ আৰু ২০১৫ চনৰ ভিতৰত ৩ গুণৰ ওচৰ হৈছে।

(৩) ১৯৯০ চনৰ পৰা উন্নয়নশীল দেশত অস্বাস্থ্যবান লোকৰ অনুপাত প্ৰায় আধাই হ্ৰাস পাইছে।

(৪) গোটেই পৃথিৱীতে প্ৰাথমিক স্কুল পঢ়ি থকা বয়সৰ ল'ৰা ছোৱালীৰ স্কুল পৰিত্যাগ কৰা সংখ্যা প্ৰায় আধা হৈছে। এটা তথ্য মতে ২০০০ চনৰ ১০০ মিলিয়নৰ পৰা ২০১৫ চনত ৫৭ মিলিয়নলৈ হ্ৰাস পাইছে।

(৫) প্ৰায় বেচিভাগ দেশৰেই প্ৰাথমিক স্কুলত লিঙ্গ বৈষম্য আঁতৰ কৰা লক্ষ্যত উপনীত হৈছে।

(৬) ১৯৯০ চনৰ পিছত ৫ বছৰৰ তলৰ শিশুৰ মৃত্যুৰ হাৰ আধাতকৈ বেচি হ্ৰাস হৈছে।

(৭) গোটেই পৃথিৱীতে ১৯৯০ চনৰ পিছত প্ৰসূতি মৃত্যু হাৰ ৫০ % হ্ৰাস হয়।

(৮) ২০০০ ৰ পৰা ২০১৫ চনৰ ভিতৰত মেলেৰীয়াত আক্ৰান্ত মৃত্যু ৬.২ মিলিয়ন নিবাৰণ কৰা হৈছিল।

(৯) ২০০০ ৰ পৰা ২০১৩ চনৰ ভিতৰত প্ৰায় ৪০ % লোক নতুন HIV সংক্ৰামনৰ পৰা আঁতৰ কৰা হৈছিল।

(১০) ২০১৪ চনৰ জুন মাহলৈ ১৩.৬ মিলিয়ন HIV লগত জীয়াই থকা লোকে প্ৰতিৰোধক ৰোগ চিকিৎসা গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। যাৰ সংখ্যা ২০১৩ চনত মাত্ৰ ৮০০,০০০ আছিল।

(১১) ২০০০ ৰ পৰা ২০১৩ চনৰ মাজৰ সময়ছোৱাত যক্ষ্মা ৰোগৰ প্ৰতিৰোধ, চিনাক্তকৰণ আৰু নিৰাময় কৰণ কৰি ৩৭ মিলিয়ন লোক উপকৃত হৈছিল।

(১২) গোটেই পৃথিৱীৰ ২.১ বিলিয়ন লোক উন্নত স্বাস্থ্য সেৱা ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা উপকৃত হৈছিল।

(১৩) সমগ্ৰ পৃথিৱীৰ ১৪৭ খন দেশে MDGৰ বিশুদ্ধ খোৱা পানীৰ যোগান লক্ষ্যত উপনীত হৈছে। ইয়াৰে ৯৫ খন দেশে MDGৰ স্বাস্থ্য সেৱা লক্ষ্যত উপনীত হৈছে আৰু ৭৭ খন দেশে দুয়োটা লক্ষ্যতেই উপনীত হৈছে।

(১৪) ২০০০ ৰ পৰা ২০১৪ চনৰ ভিতৰত উন্নত দেশৰ পৰা অহা কাৰ্য্যালয় উন্নয়ন সাহায্য প্ৰকৃতাৰ্থত ৬৬ % অৰ্থাৎ ১৩৫.২ বিলিয়ন ডলাৰ।

১৫.৬.২ সহস্ৰাবাদ উন্নয়ন অভিপ্ৰায়ৰ বিফলতা

যদিও যথেষ্ট সংখ্যক MDG লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ সক্ষম হৈছে তথাপিও সাৰ্বজনীন ভাবে এইবোৰ সকলো অঞ্চলতে সমানে সফলতা লাভ কৰা নাই।

উদ্দেশ্য	বিফলতা
১। দৰিদ্রতা আৰু ক্ষুধা নিবাৰণ	যদিও যথেষ্ঠ সংখ্যক লোক দৰিদ্রতা সীমা ৰেখাৰ ওপৰত আছে। তথাপিও প্ৰায় ৪০০ মিলিয়ন লোক এতিয়াও দৰিদ্রতা আৰু ক্ষুধা সহ্য কৰি আছে। তথাপিও প্ৰায় ৪০০ মিলিয়ন লোক এতিয়াও দৰিদ্রতা আৰু ক্ষুধা সহ্য কৰি আছে। প্ৰায় ১৬০ জনতকৈ বেচি ৫ বছৰীয়া শিশুয়ে খাদ্যৰ অভাবত কষ্ট সহ্য কৰিব লগা হৈ আছে।
২। সাৰ্বজনীন প্ৰাথমিক শিক্ষা প্ৰৱৰ্তন কৰা	(১) ২০১৫ চনলৈ প্ৰাথমিক শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া ৫৭ মিলিয়ন শিশুৰ বিদ্যালয় যোৱা নাছিল। (২) ধনী আৰু দুখীয়াৰ তুলনামূলক অধ্যয়ন কৰিলে দেখা যায় যে ধনী শিশুতকৈ দুখীয়া শিশু স্কুল পৰিত্যাগ কৰা সংখ্যা এতিয়াও ৪ গুন বেচি।
৩। লিঙ্গ বৈষম্য আঁতৰ আৰু মহিলা সবলীকৰণ	(১) লিঙ্গ বৈষম্য আঁতৰ কৰাৰ চেষ্টা কৰা হৈছিল যদিও পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ঠাইত সম্পদ আহৰণ, ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত ঠাইত সিদ্ধান্তগ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত এতিয়াও মহিলা সকল পুৰুষৰ সমানে আগবাঢ়িব পৰা নাই। এতিয়াও তেওঁলোকে দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ তলত আছে। (২) কেৰেবিয়ান আৰু লেটিন আমেৰিকাৰ বিভিন্ন অঞ্চল সমূহত যদিও দৰিদ্রতাৰ হাৰ কমিছে তথাপিও এতিয়াও এই অঞ্চল সমূহৰ দুখীয়া ঘৰ বিলাকত মহিলাৰ আৰু পুৰুষৰ অনুপাত ক্ৰমে প্ৰতি ১০০ জন পুৰুষৰ বিপৰীতে ১০৮ গৰাকী মহিলা আৰু ১০০ জন পুৰুষৰ বিপৰীতে ১১৭ গৰাকী মহিলা ক্ৰমে ১৯৯৭ আৰু ২০১২ চনত বৃদ্ধি হৈছিল। (৩) সমগ্ৰ পৃথিৱীৰ শ্ৰম বজাৰত মহিলাই এতিয়াও পুৰুষৰ তুলনাত পিচপৰা অৱস্থাত আছে। কৰ্মৰত পুৰুষৰ ৩ ভাগেই শ্ৰমৰ বজাৰত সংলগ্ন হৈ আছে আৰু তেওঁলোকে পুৰুষতকৈ ২৪% কমকৈ উপাৰ্জন কৰে।
৪। শিশুৰ মৃত্যু হাৰ হ্ৰাস	(১) পাচ বছৰৰ বয়সৰ তলৰ ১৬০০০ শিশুৰ প্ৰতিদিনে মৃত্যু মুখত পৰে। ইয়াৰে বেচিভাগেই প্ৰতিষেধকৰ অভাবৰ বাবেই।

	(২)ধনী আৰু দুখীয়া পৰিয়ালৰ মাজত এতিয়াও মৃত্যু হাৰৰ বৃহৎ পার্থক্য পৰিলক্ষিত হয়।
	(৩)পাঁচ বছৰৰ তলৰ দুখীয়া পৰিয়ালৰ শিশুৰ মৃত্যুহাৰ ধনী পৰিয়ালতকৈ প্রায় ২ গুণতকৈও বেচি।
৫। প্রসূতি স্বাস্থ্যৰ উন্নত কৰণ	(১)প্রসূতি মৃত্যুৰ অনুপাত উন্নত দেশতকৈ উন্নয়নশীল দেশৰ১৪ গুন বেচি ।
	(২)উন্নয়নশীল দেশৰ ৫০% গর্ভবতী মহিলাই মাত্র ৪ বাৰ হে নির্দেশাত্মক নিম্নতম স্বাস্থ্য সম্পর্কীয় চিকিৎসা সেৱা গ্রহণ কৰিবলৈ সুবিধা পায়।
	(৩)গাওঁ অঞ্চলত ৪৪% আৰু নগৰ অঞ্চলত ১৩% শিশুৰ জন্ম দক্ষ স্বাস্থ্য কর্মীৰ অনুপস্থিত সমাধা হয়।
৬। HIV, AIDS আৰু	২০১৩ চনলৈ উন্নয়নশীল দেশৰ ৩১.৫ মিলিয়ন HIVত আক্রান্ত লোকৰ মাত্র ৩৬% যে ART পাবলৈ সক্ষম হৈছে।
৭। বহনক্ষম পৰিবেস সৃষ্টি কৰা	(১)২০১০ চনলৈ ৫.২ হেক্টৰ বনাঞ্চল হ্রাস হৈছে।
	(২)জলবায়ু পৰিবর্তন আৰু অসুবক্ষিত বনাঞ্চল সৃষ্টিৰে উন্নয়ন সম্ভব কৰি তোলা হৈছে।
	(৩)১৯৯০ চনৰ পিছত কার্বন-সৃষ্টিৰ দ্বাৰা গোলকীয় উষ্ণতা প্রায় ৫০% বৃদ্ধি পাইছে। গ্রীন হাউচ গেছ নিষ্কিৰণ হৈ জলবায়ু পৰিবর্তন হৈছে আৰু বতৰ অস্বাভাৱিক ৰূপত পৰিবর্তন হোৱা পৰিলক্ষিত হৈছে। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে পৰিৱেশ তন্ত্রৰো পৰিবর্তন হৈছে।
	(৪)১৯৭৪ চনৰ পৰা ২০১১ চনৰ ভিতৰত সাগৰীয় মাছৰ অত্যাধিক শোষণ কৰি জমা কৰি যোৱাৰ বাবে জৈৱ নিৰাপদ পৰিসীমা হ্রাস পাইছে।
	(৫)পানীৰ অভাবে গোটেই বিশ্বৰ ৪০% জন সংখ্যাক প্রভাব পেলাইছে আৰু ইয়াৰ পৰিমান ভৱিষ্যতে বৃদ্ধি হ'ব বুলি আংশকা কৰিছে।
	(৬) প্রায় ৫০% বিশ্বৰ শ্রমিকে এতিয়াও অস্বাস্থ্যকৰ তথা অনুন্নত অৱস্থাত কাম কৰি আছে মাত্র অলপ সংখ্যকেহে উন্নত তথা সুন্দৰ কামৰ পৰিৱেশৰ লগত জড়িত হৈ আছে।

(৭) ২০১৫ চনৰ এটা হিচাপ মতে ৮৮০ মিলিয়ন মানুহ এতিয়াও উন্নয়নশীল দেশৰ চহৰৰ ওচৰৰ বস্তি অঞ্চলত বাস কৰে।

৮। উন্নয়নৰ কাৰণে গোলকীয় অংশীদাৰ তৈয়াৰ কৰা

(১) উন্নত দেশবোৰে অনুন্নত দেশৰ লগত সহজলভ্য বজাৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিছে।

(২) মানব উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত সংঘাট সৃষ্টিয়েই আটাইতকৈ ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বান ।

(৩) ২০১৫ চনলৈ সংঘাতে ৬.০ মিলিয়ন লোকক ঘৰ এৰিবলৈ বল প্ৰয়োগ কৰিছিল।

(৪) গোটেই পৃথিৱীৰ ভগনীয়া জনসংখ্যাৰ ৫০% লোকেই শিশু, যিবোৰৰ ভিতৰত স্কুল পৰিত্যাগ কৰা শিশুৰ সংখ্যা ১৯৯৯ চনৰ পৰা ২০১২ চনৰ ভিতৰত ৩০%ৰ পৰা ৩৬% বৃদ্ধি হৈছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৬ঃ তলৰ উক্তিবোৰ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ লিখক -

(ক) MDG সামগ্রিক ভাবে ব্যর্থ হৈছিল। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

(খ) MDG ৰ সামগ্রিক উন্নয়ন সকলো অঞ্চলতে সমানে হৈছে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

(গ) MDG গ্রহন কৰাৰ পিছত HIVৰ বীজানু পৃথিৱীৰ সকলো ঠাইতে বিয়পি পৰিছে। (শুদ্ধ/অশুদ্ধ)

প্রশ্ন ৭ঃ দৰিদ্রতা নির্মূলৰ সময়ত MDG ৰ বৰঙনি বাখ্যা কৰা (৪০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

.....

১৫.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- MDG বুলিলে ৮ টা অভিপ্রায় বুজায় যি কেইটা সহস্রবাদৰ ঘোষণাত ধৰি লোৱা হৈছিল।

- MDG ৰ আঠোটা অভিপ্ৰায়ৰ প্ৰত্যেকৰে এটা বা তাতকৈ বেচি লক্ষ্যবোৰ কিছুমান সূচকৰ সহায়ত প্ৰকাশ কৰা হয় যিবোৰে অভিপ্ৰায় সমূহৰ বিপৰীতে থকা লক্ষ্যৰ সফলতাৰ হাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰে।
- আঠোটা MDG ৰ মুঠ লক্ষ্য সংখ্যাত ১৮ টা আৰু সূচকৰ সংখ্যা ৪৮ টা।
- ১৯৯০ ৰ সময়ছোৱাত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ দ্বাৰা আয়োজিত পৃথিৱীৰ দেশ-সমূহৰ মাজত অনুষ্ঠিত হোৱা আলোচনা সভাত গ্ৰহণ কৰা চুক্তি আৰু প্ৰতিজ্ঞাৰ দ্বাৰা MDG ৰ উন্নয়নৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহন কৰিছিল। বিশেষকৈ আন্তজাৰ্তিক উন্নয়নৰ লক্ষ্যত MDG ৰ গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল।
- দৰিদ্ৰতা, নিৰক্ষৰতা আৰু স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা অসমতা দূৰ পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশৰ নেতা সকলে লোৱা দৃষ্টান্তমুলক পদক্ষেপ MDG য়ে প্ৰতিফলিত কৰিছে।
- MDG য়ে আন্তজাৰ্তিক সহযোগিতা বৃদ্ধিত সহায় কৰিছে। পৃথিৱীৰ দেশ সমূহৰ মাজত এনেকুৱা বাৰ্তা প্ৰেৰণ কৰিছে যে গোটেই পৃথিৱী বাসীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা সমূহ যেনে দৰিদ্ৰতা, নিৰক্ষৰতা আদি উন্নত বা উন্নয়নশীল দেশৰ নেতা সকলে অকলে সমধা কৰিব নোৱাৰে এইবোৰ প্ৰত্যেকে লগ হৈ এক উমৈহতীয়া যৌথ প্ৰচেষ্টাৰে কৰা কাম হে ।
- ১৫ বছৰৰ পিছত MDG ৰ আঠোটা বিশেষ অভিপ্ৰায় গোটেই পৃথিৱীত বহুল ভাবে কৃতকাৰ্য্য হ'বলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে।
- UNDP ৰ তথ্যই নিশ্চিত কৰিছে যে MDG য়ে হাজাৰ হাজাৰ মানুহক দৰিদ্ৰতাৰ পৰা দূৰ কৰিব, মহিলা আৰু শিশুক সবল কৰিব; স্বাস্থ্যৰ উন্নতি কৰিব আৰু উন্নত জীৱন অতিবাহিত কৰিবলৈ নতুন সুযোগ প্ৰদান কৰিব।
- MDG ৰ অগ্ৰগতি সকলো অঞ্চলতে একে হাৰত হোৱা দেখা নাযায়।
- যদিও MDG য়ে কিছুমান বিশেষ অঞ্চলত অসফলতা অৰ্জন কৰিছে তথাপিও উন্নয়নশীল দেশৰ উন্নয়নৰ পথত MDG য়ে এক যুগান্তকাৰী পৰিবৰ্তন আনিবলৈ সক্ষম হৈছে।

১৫.৮ অধিক জানিবলৈ

1. Minhra, R.K & Jayasree Raveendran (ed)(2011) Millennium Development Goals and India, New Delhi Allied Publishers Pvt. Ltd.
2. Agarwal, M. & A.S. Ray (ed) (2007). Glabalization and the Millinnuim Development Goals. Negotiating the Challengers, New Delhi, Social Sciencepress

3. Clark. M & Simon Funy (2013). Millinnum Development Goals Looking Beyond 2015, Newyark, Routledge
4. Mahanta. P.J.,C Sharma & B. Saikia (ed) (2012), MDGs and Human Development Performances a North East India,
5. Marigaon, Assam, Meregaon Callege
6. UNDP, Human Development Repart, New York: Oxford University Press.

১৫.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহ ঃ

১। (ক) শুদ্ধ (খ) শুদ্ধ (গ) অশুদ্ধ

২। MDG হৈছে এটা পৰিকল্পনাৰ সংহতি যিয়ে পৃথিৱীৰ দেশ সমূহৰ পৰা ক্ষুধা আৰু দৰিদ্রতা দূৰ কৰে পৰিবেশ উন্নত কৰে আৰু উন্নয়নশীল দেশৰ অনান্য সমস্যা সমূহ আতৰ কৰাত সহায় কৰে। MDG আৰম্ভ হৈছিল ৰাষ্ট্রসংঘৰ সহস্রবাদ ঘোষণা পত্রত, MDG ৰ আঠোটা মূল অভিপ্রায় আছে। ইয়াৰ ভিতৰত আন্তর্জাতিক ক্ষেত্রত দৰিদ্রতা নির্মূল কৰা লক্ষ্যটোৱেই আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ আৰু সুদূৰ প্রসাৰী।

৩। MDG ৰ আঠোটা মূল লক্ষ্য আছে। এইবোৰ হ'ল- ক্ষুধা আৰু দৰিদ্রতা নিমূল, সার্বজনীন প্রাথমিক শিক্ষা আহৰণ কৰা, লিঙ্গ বৈষম্য আতৰ কৰা, মহিলা সবলীকৰণ, শিশুৰ মৃত্যু হাৰ হ্রাস প্রসূতি খণ্ডৰ উন্নতি কৰা, HIV, AIDS নিয়ন্ত্রণ কৰা। মেলেৰীয়া আৰু অন্যান্য বেমাৰ প্রতিৰোধ কৰা, বহনক্ষম পৰিবেস সৃষ্টি কৰা আৰু উন্নয়নৰ গোলকীয় অংশীদাৰ তৈয়াৰ কৰা।

৪। (ক)শুদ্ধ (খ) অশুদ্ধ (গ) অশুদ্ধ

৫। MDG য়ে গোটেই বিশ্বক এনেকুৱা এটা বার্তা বিয়পাবলৈ সক্ষম হৈছিল যে পৃথিৱীয়ে সন্মুখীন হোৱা সমস্যাবোৰ কেৱল উন্নত অথবা উন্নয়নশীল দেশৰ নেতা সকলৰ দ্বাৰা সমাধা কৰা সম্ভব নহয়। এইবোৰ সমস্যা প্রত্যেক মানুহৰ সামুহিক প্রচেষ্টাৰেহে সমাধা কৰিব পৰা যায়।

৬। (ক)অশুদ্ধ (খ) অশুদ্ধ (গ) শুদ্ধ

৭। অত্যাধিক দৰিদ্রতাৰ লগত বাস কৰা মানুহৰ সংখ্যা ১৯৯০ চনৰ ২.৯ বিলিয়ন ৰ পৰা ২০১৫ চললৈ ৮৩৬ মিলিয়নলৈ হ্রাস হৈছে যিতো আধাতকৈও বেচি। MDG প্রথমে গ্রহণ কৰাৰ পিছত কর্ম মধ্যবৃত্ত শ্রেণীৰ দৈনিক আয় ৪ ডলাৰতকৈ বৃদ্ধি পাইছে। এই বৃদ্ধিৰ হাৰ প্রায় ৩ গুনৰ সমান।

১৫.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) **চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ ১৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

১। MDG বুলিলে কি বুজা।

২। MDG গ্ৰহন কৰাৰ পটভূমি সম্বন্ধে লিখা।

৩। 'MDG কেৱল লক্ষ্যই নহয় তাতকৈ বেচি' অভিমত দিয়া

৪। MDG ৰ বৈশিষ্ট সমূহ কি কি?

(খ) **ৰচনাধৰ্মী উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ** (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

১। MDG ৰ আঠোটা অক্ষ্যৰ বিষয়ে বাখ্যা কৰা।

২। MDG ৰ গুৰুত্ব সমূহ আলোচনা কৰা।

৩। MDG ৰ সফলতা সম্বন্ধে বিশ্লেষণ কৰা।

৪। MDG ৰ বিফলতা সম্বন্ধে বিশ্লেষণ কৰা।

*****